

# Otvoreno pismo

transkripti prve sezone

Antonio Šiber



# Antonio Šiber: OTVORENO PISMO: TRANSKRIPTI PRVE SEZONE

Antonio Šiber

OTVORENO PISMO: TRANSKRIPTI PRVE SEZONE

Vlastita naklada autora

**Grafičko i likovno oblikovanje**

Antonio Šiber

Zagreb, 2024.

**Datum objavljivanja na mreži**

24. siječnja 2024.

**Dostupno na**

[http://antoniosiber.org/otvoreno\\_pismo\\_transkripti\\_1.html](http://antoniosiber.org/otvoreno_pismo_transkripti_1.html)

**ISBN 978-953-48778-6-9**

Antonio Šiber

# Otvoreno pismo

## transkripti prve sezone



Vlastita naklada

Zagreb, 2024.



# Predgovor

**D**vadesetsedmog studenog 2022. godine ležao sam u sobi za izolaciju u Kliničkoj bolnici u Dubravi, pripremajući se za autolognu transplantaciju krvotvornih matičnih stanica. Bila je kasna večer, bližila se ponoć, i ništa se osim monotonog otkucavanja stroja za doziranje infuzije nije čulo. *Tak-tak-tak-tak-tak-tak-tak-tak-tak*. U ostalih šest soba pacijenti su bili zaspali. Neki su se od njih, kao i ja, tek pripremali za preuzimanje vlastitih stanica koje su ih trebale, barem privremeno, spasiti, a neki su bili već izmoreni višednevnim proljevima i mučninom koji su uobičajeni dio tog postupka. Ja sam bio tek na početku, s velikim očekivanjima. Bio je moj pedeseti rođendan. Na krevetu s uzdignutim uzglavljem, pokriven preko glave poplunom da maskiram jeku sobe i takatakanje uređaja za infuziju, tiho sam govorio u tablet, čitajući ranije pripremljeni tekst druge epizode podcasta *Otvoreno pismo*. Nekoliko dana prije, pored stare škole u Loviću Prekriškom snimio sam sa svojom suprugom Gordanom pjevušenje dijelova teksta iz *Klaonice 5* Kurta Vonneguta te citate koje je ona za tu epizodu pročitala.

*Kravica muče  
Probudi se luče  
Ali Isus, božić mali  
Nikad da se plačem javi.*

Tu epizodu, zbog pamtljivih okolnosti i životne relevantnosti, smatram prvom “pravom” epizodom podcasta *Otvoreno pismo*, iako sam prije nje snimio jednu epizodu, i to o knjizi *Disciplined Minds* Jeffa Schmidta.

Skoro godinu dana nakon te noći u Dubravi, 12. studenog 2023. godine snimio sam 22. epizodu podcasta, o cvijeću, pčelama i ljudima, s citatima iz knjige *Moje prvo ljeto u Sierrri*, Johna Muira. Time je završena i prva sezona podcasta, a svaka mi je od te dvadeset i dvije epizode pričinjavala veliko zadovoljstvo i davala dodatne razloge da planiram život barem tjedan unaprijed, da razmišljam o svemu što sam čitao i stvarima koje želim reći. Podcast *Otvoreno pismo*, naime, podcast je o knjigama, ali i šire.

Već dugo zapisujem o knjigama i ponekad mi se učini da ih pokušavam spasiti od ovog doba obilja u kojem se one ne spaljuju nego utapaju u moru glupavih informacija koje poplavljuje s televizijskih ekrana, internetskih portala, emisija o kulturi, sajmovi knjiga, odasvud. Krajem 2017. godine

napisao sam skicu jada reformskih stremljenja u hrvatskom školstvu i u njoj sam citirao nekoliko odlomaka iz knjiga koje su meni bile važne, a za koje mi je bilo posve jasno da ih u “školi za život” i 21. stoljeće nitko neće čitati. Osvrt sam nazvao *Fahrenheit 451, dio prvi*, a knjige sam od utapanja i STEM-a spašavao u šesnaest nastavaka, sve do pokretanja podcasta *Otvoreno pismo*.

Nije tu riječ samo o spašavanju knjiga. Riječ je o spašavanju mišljenja, o pravu da se misli potpuno suprotno od onoga što se utuvaluje, uz nužnu odgovornost prema kvaliteti, istinitosti i iskrenosti onoga što se misli. U ovom vremenu navodne slobode, ona se svodi na izbor slike ponuđene na nekoj platformi za digitalni sadržaj na koju će se kliknuti mišem. Sadržaji koji nisu ponuđeni tamo gdje se zalazi i koje algoritmi brojenja i nagrađivanja ne serviraju, efektivno i ne postoje, iako su potpuno dostupni, ali samo za one koji znaju što traže. Vjerojatnost da naiđete na nepromovirani sadržaj nekog autora nije neusporediva s vjerojatnošću da ga osobno poznajete pa sama činjenica formalne dostupnosti tog sadržaja na internetu uopće ne povećava njegovu vidljivost. U našem vremenu obilja, knjiga i misao nisu stoga nimalo dostupnije nego ranije, iako su svima dostupni, ali za njih se treba spustiti, jednako kao i ranije, u knjižnične depoe i otpuhati prašinu s korica. Svi, uostalom, danas govore o knjigama i o tome što se čita, ljudi se okupljaju u čitateljskim grupama, lajkaju po društvenim mrežama plitkosti koje ih inspiriraju, pričaju o najnovijim knjigama koje su pročitali i najnagrađivanijim, a i najreklamiranijim piscima. Knjiga je valjda popularnija nego ikad prije, iako bi većinu toga što se danas čita i o čemu se govori bilo bolje ne pročitati. Takve bi knjige trebalo odbaciti čim ih se otvori, ali takvo što traži ipak ponešto pameti, ukusa, ali i navike i slobode da se misli drukčije te ravnodušnosti prema zlobnim i tupim kvalifikacijama pravovjerne većine.

Knjige i misli zato treba i danas spašavati, jednako kao i ranije. To je, strogo govoreći, potpuno uzaludan posao, i onaj tko ga radi misleći da će i uspjeti spasiti misao i knjigu u konkurenciji s onima koji u podcastima govore o šminkanju, luksuznim automobilima, nogometu, klađenju, ulaganju, poduzetništvu, dionicama, svakodnevnoj politici, domoljublju, bit će svakako razočaran. Moglo bi biti i da su knjige koje pokušavam spasiti i same bile pokušaji spašavanja, a moglo bi se reći i da su, barem mene, spasile, iako svijet sigurno nisu. Nekima je od njih spašavanje svijeta možda i bio cilj, a nekima sigurno nije. Ni ovom mom pothvatu cilj nije bio spašavati svijet, nego možda tu i tamo doprijeti do nekoga,

premda sam, kako vrijeme prolazi, sve manje siguran da mi je ta zamišljena publika pa bila ona i “ekskluzivna”, uopće potrebna. Autori su, otkad postoje, po tome u paradoksalnoj situaciji, jer stvaraju pretpostavljajući publiku, ali stvaraju i *usprkos* njoj, usprkos svemu što se od njih očekuje i čemu se kliče. O takvom bi se autorstvu, koje nema namjeru tepati i dodvoravati se, mogle napisati mnoge lijepe riječi, o odgovornosti i o istini, no ono je i egoističan čin – stvara se valjda i zato što se mora vikati u planini kad svi u gradu pjevaju ili šute. Nietzsche, koji je mnogo puta citiran u mojim podcastima, o tome je svašta napisao, no Nietzscheu, ako tko nije znao, treba uvijek pristupati krajnje oprezno.

I moj je podcast u nekoj mjeri egoističan čin. To je podcast o knjigama, koje su napisali drugi, ali to je i podcast o onome o čemu *ja* želim vikati – *Otvoreno pismo* je podcast o knjigama i šire. Odlučio sam da o knjigama, a i šire, govorim u podcastu, umjesto da o njima pišem. To je zato što sam godinama prije nego što sam počeo snimati svoj podcast slušao podcaste u automobilu, na putu s posla i na posao i što sam zavolio tu formu. Kad se govori, može se reći više nego što piše, kad se sluša može se čuti više nego što piše. Rečenica se može pročitati po svom ukusu, zastati i uzviknuti tamo gdje se misli da je važno. Može se sprdati s pročitanim, zamisliti onoga koji govori i izgovoriti tekst onako kako bi ga taj izgovorio. Može se govoriti tiho i u uho, posebno lijevo, a posebno desno, a može se govoriti i u dvorani ili crkvi, gdje odjekuje. Može se pjevati i svirati, a ja sam i pjevao i svirao u ove dvadeset dvije epizode. Stoga onome koji ovo nekim čudom čita svakako preporučujem da podcaste koje sam snimio i poslušao, iako ovdje neću ništa linkati jer u dobu obilja sadržaji ne samo da brzo potonu u depoe, nego im se i svaki trag izgubi i tko zna gdje bi sad mogli biti. Ostaju mu, u slučaju da snimljeni zvuk nije locirao, samo ove preostale stranice na kojima su transkripti tih podcasta. To je i bio cilj ove knjige, da se, nakon svega, nešto ipak zapiše pa možda i spasi u uobičajenijoj formi od podcasta.

U podcastu sam govorio o onome što sam čitao u prošloj godini, ali i o knjigama koje sam davno pročitao i kojima se stalno vraćam. Govorio sam i o temama koje su me i osobno dotaknule. Vraćao sam se, možda i previše, temama starenja, bolesti i smrti, ali nemam se ni namjere ni potrebe zbog toga nekome ispričavati. Nemam nimalo zadržke govoriti o stvarima o kojima se ne govori u pristojnom društvu, to je, uostalom, i ideja vodilja podcasta, da se govori o onome o čemu se inače šuti. Ljudi

u velikoj većini vole šećerne teme koje im “uzdižu duh”, vole priče o uspješnim poduzetnicima i nasmiješenim znanstvenicima koji spašavaju djecu u Africi, o simpatičnim mladim popovima koji dijele hranu siromašnim penzionerima i o pažljivo razbarušenim optimističnim vizionarima obrazovanja za 21. stoljeće. Sve ono što gleda i vidi malo dublje od površine skloni su proglasiti nekonstruktivnim, gorkim, jezovitim, zavišću, ogorčenošću, cinizmom, blasfemijom, ovisno već o ukusu hipnotiziranog “kritičara”. Četiri se epizode bave znanošću u društvenom kontekstu, pogotovo propašću i krajem znanosti, narcizmom vrhunskih svjetskih znanstvenika i vrhunskih svjetskih prevaranata, među kojima su i oni dobro poznati hrvatskoj javnosti. Porok domoljublja jedna je od glavnih tema u barem četiri epizode, a vraćao sam se i temama vjere, religije i crkve te odnosu znanosti i vjere, točnije znanosti i poltronstva koje se predstavlja kao veliko hrvatstvo i katoličanstvo. Trulež kulturne, akademske i spisateljske elite obrađivao sam u barem dvije epizode, a tu mi je svakako pomogao Thomas Bernhard kojeg čovjek treba čitati kad mu se psuje. Njemu sam se u ovoj sezoni često obraćao. Snimio sam i četiri epizode uvoda u haiku, o čemu ponešto znam jer mi je haiku bio još srednjoškolska ljubav, a i danas tu i tamo zapišem po tri stiha. Taj mini-serijal još nije gotov i namjeravam snimiti još barem četiri epizode o haiku poeziji.

Značajan dio knjiga koje sam citirao u podcastu pročitao sam u engleskom prijevodu ili izvorniku. Citate iz njih preveo sam na hrvatski pa se oni sigurno razlikuju od onih u objavljenim hrvatskim prijevodima tih knjiga, kad oni postoje.

Transkripcija sadržaja koji je od samog početka stvaran da bi se slušao, nosi pokoji problem koji sam pokušao razriješiti grafičkim dizajnom.

Citati iz knjiga, eseja, članaka pa i radijskih emisija, napisani su na sivoj podlozi i u malo manjoj širini od glavnog teksta koji je moj.

Dijelovi izgovorenog teksta koji prvenstveno imaju performativnu svrhu, koji ne slijede glavnu liniju teksta nego doprinose atmosferi, napisani su na malo tamnijoj sivoj podlozi nego citati iz knjiga, u malo većoj širini i manjim fontom. Ti su dijelovi ponekad također citati iz knjiga.

Nakon svakog transkripta zapisao sam i popis knjiga koje bi se mogle čitati, a čija je tematika vezana uz ono o čemu se u podcastu govori. Neke su od tih knjiga korištene u pripremi podcasta, a neke nisu, iako su se i mogle koristiti. Popis nije opširan ni iscrpan i ne igra ulogu detaljnog popisa literature kakav bi se možda mogao naći u dobrim znanstvenim ili stručnim radovima.

Nije u stvaranju ovog podcasta bilo nekog posebnog plana niti vizije njegove budućnosti. Epizode sam snimao najčešće kad bi mi se interes za neku temu pojačao, bilo zato što sam u tom periodu čitao ili slušao nešto što mi je bilo zanimljivo, bilo zato što su se neke moje ranije preokupacije razbistrile pa sam osjetio potrebu da o njima nešto kažem. Nemam plana ni programa ni za iduće epizode podcasta *Otvoreno pismo*, iako sam dvije, koje sam pripisao drugoj sezoni podcasta već snimio. Ne znam je li moguće živjeti bez plana. Svakako je moguće živjeti bez grandioznih planova i iščekivanja neke sjajnije i bolje budućnosti, ali možda je ipak nemoguće živjeti bez plana da ćemo se sutra probuditi i bez nade da ćemo i opet sresti svoje najmilije. Dvanaestog prosinca 2023. sam u Ogulinu, na znanstvenoj radionici gdje se sredinom prosinca već sedamnaest godina susrećem sa svojim kolegama iz Slovenije, Italije, Austrije i Hrvatske, obećao dvojici, od kojih mi je jedan već odavno i prijatelj, da ćemo se i opet susresti iduće godine. U Italiji. To je valjda neki plan. A onda će valjda biti i druge sezone podcasta. Vidjet ćemo.

Autor

U Zagrebu 24. siječnja 2024. godine

# Sadržaj

Disciplinirani umovi .....	2
Klaonica 5 .....	11
Uvod u haiku 1 .....	19
Benigarov Stepinac .....	30
Uvod u haiku 2 .....	40
Kraj znanosti .....	47
Sječa šume .....	62
Uvod u haiku 3 .....	72
O starenju .....	84
Bolest kao metafora 1 .....	93
Bolest kao metafora 2 .....	102
Stvarna poezija i osrednje stihoklepstvo .....	113
Crtice o vrhunskim svjetskim znanstvenicima .....	122
Ispovijed .....	135
Esej o znanosti i narcizmu .....	147
Domoljublje je ropstvo .....	158
Znanost o bolesti i smrti 1 .....	168
Uvod u haiku 4 .....	173
Znanost o bolesti i smrti 2 .....	183
Između Palestine i Izraela .....	190
U ime naroda .....	202
Cvijeće, pčele i ljudi .....	211



# Disciplinirani umovi

Jeff Schmidt

10. studenog 2022.

Schmidt je fizičar koji je devetnaest godina radio kao urednik u časopisu *Physics Today*, a nakon objavljivanja knjige dobio je otkaz jer je knjigu navodno napisao u vremenu u kojem je trebao raditi za svog poslodavca. On zapravo u samom uvodu u knjigu to i “priznaje”:

“Ova knjiga je ukradena. Djelomično napisana na ukradenom vremenu, tj. osjećao sam da nemam izbora nego to učiniti na taj način. Kao i milijuni drugih koji zarađuju za život, ja sam davao većinu svog najkvalitetnijeg vremena svom poslodavcu.”

**D**jecu otkad su posve mala pitamo što žele biti, misleći na profesiju kojom se žele baviti. Zanimljivo je kako glagol “biti” vežemo uz profesiju, kao da ona definira pa i iscrpljuje čovjekov bitak. Neki ljudi to uistinu doslovno shvaćaju. Ima, naprimjer liječnika kojima bi život bez njihovog poziva i stotina pacijenata koji u njih gledaju kao spasitelje bio potpuno besmislen. Nije to isključivo stvar liječničke profesije, u svim profesijama je mnogo ljudi koji svoj smisao nalaze isključivo u profesionalnoj ulozi koju igraju u društvu, u tome što čitaju vijesti u udarnom televizijskom terminu, pišu članke o skupim restoranima, ili dodjeljuju nagrade za književnost. Jedan od sigurnijih znakova za prepoznavanje takvih osoba je način na koji se ponose svojim titulama i koliko se vrijeđaju kad se o njihovoj struci govori loše. Oni zastupaju najčešće vrlo površne i uglavnom lažne slike svojih profesija o kojima govore isključivo u superlativima. U takvom narativu oni nalaze podlogu za svoju individualnu važnost, tj. grade svoj identitet na pripadanju posebno važnoj grupi. Zato svaku kritiku grupe doživljavaju vrlo osobno, kao narušavanje osobnog integriteta. Kad takvi kažu da si “uvrijedio cijelu struku”, zapravo žele reći da si povrijedio njihovo visoko mišljenje o sebi kao pripadnicima te struke.

Pored toga što je iritantno i štetno za okolinu, definiranje osobnog značenja i smisla prvenstveno kroz vlastitu profesionalnu ulogu onemogućuje pojedincu da se uistinu ostvari. Još je zen-monah **Amakuki** u vezi s tim rekao:

Pogledajte naše današnje posjednike položaja, ugleda pa i učenosti. Što oni rade? Učenjak je uhvaćen u klopku učenosti, čovjek na položaju i od ugleda položajem i ugledom, a bogataš svojim bogatstvom. Oni pate zbog toga; umjesto da su u mogućnosti da to upotrijebe, oni su time opterećeni. Budući da uz to čvrsto prijanjaju, nikad ga ne mogu odbaciti. Oni nisu drugo doli njegovi čuvari. Ostaviti sve, odbaciti sve, pravi je put da se sve skupi i da se sve posjeduje.

Možda je još zlokobnije što takav pristup čovjeka čini slijepim za društveni kontekst i značenje njegove profesije. Umjesto da sagledaju stvarnu društvenu ulogu vlastite profesije, pogotovo u njenim negativnim aspektima, pojedinci o njoj ispredaju mitove i bajke i glorificiraju njezin značaj i povijest. Takvi pojedinci vjerojatno su češći u zanimanjima koja se smatraju uglednim i prestižnim, a znanost je svakako takvo zanimanje.

Knjiga *Disciplined Minds* Jeffa Schmidta objavljena je još 2000. godine, a ja sam je prvi put pročitao 2007. godine, kad je situacija i u svijetu i u znanosti bila drukčija nego što je danas. Vrijeme je da se Schmidtova knjiga ponovno pročita jer se mnogi od njegovih zaključaka danas čine manje paradoksalnim i sumnjivim nego što je to izgledalo prije dvadeset dvije godine.

Schmidt se u svojoj knjizi bavi ulogom visoko obrazovanih profesionalaca u društvu i pokazuje kako ih njihovo bespogovorno pristajanje uz vlastite profesije i institucije obezvređuje i kao pojedince i kao građane korisne društvu te ih pretvara u sluge sustava. Takvi profesionalci često djeluju u suprotnosti s interesima zajednice, a u skladu s interesima *statusa quo* i trenutne raspodjele moći i bogatstva u društvu.

Ne poistovjećujte se s institucijom pa o njoj govorite kao o “njima”, a ne kao o “nama”. Pojedinci koji se nazivaju radikalnim profesionalcima, ali koji se poistovjećuju s institucijama koje ih zapošljavaju i ne vide sukob između onoga za što su angažirani i onoga za što misle da treba raditi, neutralizirani su ugradnjom u sustav.

Schmidt je fizičar koji je devetnaest godina radio kao urednik u časopisu *Physics Today*, a nakon objavljivanja knjige dobio je otkaz jer je knjigu navodno napisao u vremenu u kojem je trebao raditi za svog poslodavca. On zapravo u samom uvodu u knjigu to i “priznaje”:

Ova knjiga je ukradena. Djelomično napisana na ukradenom vremenu, tj. osjećao sam da nemam izbora nego to učiniti na taj način. Kao i milijuni drugih koji zarađuju za život, ja sam davao većinu svog najkvalitetnijeg vremena svom poslodavcu.

Otkaz, naravno, nije dobio zbog ove rečenice, dobio ga je jer su njegovo ponašanje i pristup poslu s vremenom postali prijatnija i smetnija njegovim poslodavcima. Drugim riječima, njegova ideologija i razumijevanje vlastitog rada i profesije bili su nespojivi s ideologijom poslodavca. Pa iako riječ “ideologija” rijetko povezujemo s radnim mjestom i poslovima profesionalca, Schmidt prilično uvjerljivo pokazuje da je svaki posao profesionalca neraskidivo vezan uz ideologiju, prvenstveno ideologiju netalasanja, odn. pristajanja uz načine na koji svijet funkcionira i podržavanje takvih načina

vlastitim djelovanjem. Najgore su ideologije koje se pretvaraju da to nisu nego da su navodno “stručnost” ili čak način na koji svemir prirodno funkcionira.

Rad općenito postaje sve ideološkiji pa tako i radna snaga koja ga obavlja. Kako je tehnologija olakšala proizvodnju, zapošljavanje se pomaknulo iz tvornica u urede, gdje se posao vrti oko inherentno ideoloških aktivnosti, kao što su dizajn, analiza, pisanje, računovodstvo, marketing i druge kreativne zadaće. Naravno, ideologija je cijelo vrijeme bila prisutna na radnom mjestu: poslodavci su uvijek pomno ispitivali stavove i vrijednosti ljudi koje zapošljavaju, kako bi se zaštitili od sindikalista, radikala i drugih čiji bi “loš stav” potkopao radnu disciplinu. Danas će, međutim, za relativno mali, ali brzo rastući dio poslova, poslodavci pažljivo procijeniti vaš stav iz dodatnog razloga: njegove ključne uloge u samom poslu. Na takvim poslovima, kojih ima u svim područjima, od novinarstva i arhitekture do obrazovanja i komercijalne umjetnosti, vaš pogled na svijet prijeti utjecajem ne samo na količinu i kvalitetu onoga što proizvodite, već i na samu prirodu proizvoda. Ovi poslovi zahtijevaju striktno pridržavanje zadanog gledišta, pa je preduvjet za zapošljavanje volja i sposobnost primjenjivanja onoga što nazivam ideološkom disciplinom.

Dobar dio Schmidtove knjige može se čitati kao opća analiza i kritika rada i ideologije koja se o radu ispređa, a koja se posvuda u društvu, pogotovo u okviru obrazovanja predstavlja kao “zdrav razum”.

Usko usmjereni pojedinci mogu raditi na način koji je više sličan stroju i obaviti više posla po satu. Štoviše, ljudi koji imaju manje vještina ili su one jednostavnije mogu biti i manje plaćeni. Stoga poslodavci nazivaju podjelu rada “učinkovitom”. Ali ona je učinkovita samo ako se zanemari društvena cijena organizacije proizvodnje na način u kojem su poslovi obično monotoni i nezadovoljavajući. Takvi poslovi, umjesto da omoguće pojedincima da razviju svoje mentalne i fizičke sposobnosti tako što će ih slobodno i potpuno upražnjavati (odnosno, umjesto da budu zabavni), otupljuju um i tijelo i usporavaju osobni razvoj onih koji ih obavljaju. Sustav proizvodnje koji učinkovito funkcionira prema ciljevima poslodavaca ne mora nužno učinkovito funkcionirati prema ciljevima zaposlenika ili prema ciljevima društva općenito.

Poseban je naglasak knjige ipak na poslovima profesionalaca, a pogotovo znanstvenika – fizičara. Mnogima koji se tim poslovima bave većina onoga o čemu Schmidt piše neće biti novost, novost će im biti tek njegov pogled na njihov posao i odnose moći u njihovim strukama koje većina njih smatra potpuno normalnim i nužnim za svakodnevno funkcioniranje.

Podjela rada unutar istraživačkih projekata često je toliko hijerarhijska da raspodjela ovlasti više nalikuje onoj u vojsci nego u demokraciji. Profesori su na vrhu, i sami organizirani u strogoj hijerarhiji. (Obično možete reći tko je na vrhu gledajući tko dobiva publicitet, jer profesori koji imaju najveću moć unutar projekta fizike obično sebe imenuju “glasnogovornicima” i zabranjuju drugim profesorima da razgovaraju s novinarima.) Sljedeći u nizu su “fizičari istraživači”, koji su doktori znanosti koje profesori zapošljavaju svojim saveznim ugovorom ili novcem s projekta; fizičari istraživači dobivaju profesorske plaće, ali ne dobivaju stalno zaposlenje ili pravo glasa na sastancima svojih sveučilišnih odjela za fiziku. Slijede postdoktoranti, a na dnu su diplomanti. Među tim znanstvenicima nema čak ni privida demokracije. Profesori na vrhu hijerarhije imaju potpunu kreativnu kontrolu nad eksperimentom. Ako fizičar ispod samog vrha ima pravi utjecaj na ono što se radi, to nije zato što to osigurava demokratska struktura, već zato što je pojedinac na vrhu slučajno “dobar šef” i to dopušta.

“Strukovno dostojanstvo” znanosti, nekakvu idealnu i imaginarnu “znanost” i njen “dignitet” često brane profesionalci bez individualnih kvaliteta. Takvi se često predstavljaju kao moralne vertikale, zato što ideal znanosti i sve one legende o znanosti koje su usvojili na studiju pripisuju sebi. No, znanost i akademija te institucije na kojima se znanost odvija su okružja kao i sva druga. To su područja kompleksnih međuljudskih odnosa, igara moći, nadmetanja i dominacije i nema u njima ničeg institucionalnog što bi od tih poslova činilo nešto vrijedno divljenja, što bi predstavljalo ideal izdvojen izvan uobičajenih načina društvenog funkcioniranja. Pa ipak, mladi ljudi često nisu svjesni funkcionalnih aspekata svoje profesije i u nju ulaze s idealima koje moraju napustiti ukoliko u takvim sustavima žele opstati. Schmidt smatra da je to strašan gubitak talenta i energije najboljih mladih ljudi i porobljavanje pojedinaca koje sustav u sebe pripušta.

Tako na domjenku uz vino i sir nakon kolokvija na anglistici, studentica prve godine diplomskog studija skupi hrabrosti prići predavaču, poznatom profesoru s drugog sveučilišta, i postaviti pitanje o književnosti. Ali prije nego što je razgovor imalo odmaknuo, član lokalnog fakulteta dolazi i prekida ga pitanjem koje je čekao postaviti: “Planira li Jones doista napustiti Yale? Čuo sam trač.” Ubrzo su dva profesora zaokupljena širokom raspravom o otvaranju radnih mjesta diljem zemlje, potporama za istraživanje, ugovorima o knjigama, urednicima časopisa i tko se bori za moć na tom području. Studentica se, shvativši da se razgovor neće vratiti na očito manje važnu temu književnosti, povlači natrag u masu. Verzije ove generičke scene pojavljuju se često u svim područjima. Profesori ovdje simboliziraju tragediju svih zaposlenih stručnjaka koji su počeli kao studenti koji vole svoje predmete. Takvi se studenti podvrgavaju procesu stručnog usavršavanja u nastojanju da se oslobode tržišta, ali umjesto da ih taj proces ojača, oni bivaju osakaćeni njime. Lišeni političke kontrole nad vlastitim radom, otuđuju se od svojih interesa i svoj život mjere uspjehom na tržištu.

Sustav koji efektivno selektira profesionalce s odgovarajućom ideologijom, a ne nužno bistrinom i kvalitetom, kako se to obično prikazuje, proizvodi institucije pune poslušnih poltrona, i profesionalaca koji se svojom profesijom kite kao medaljom umjesto da je iskoriste u interesu svojih sugrađana. To je prema Schmidtu ogromna šteta za društvo.

Sustav koji potencijalno neovisne mislioce pretvara u politički podređene klonove jednako je loš za društvo kao i za zakržljale pojedince. On jača moć korporacija i drugih hijerarhijskih organizacija, potkopavajući demokraciju. Kao što ću detaljno objasniti, to čini tako što proizvodi ljude koji su korisni hijerarhijama, i samo hijerarhijama: nekritične zaposlenike spremne i sposobne proširiti doseg volje svojih poslodavaca. U isto vrijeme, sustav u kojem pojedinci ne čine značajnu razliku kad su najdublje uključeni u društvo – to jest, na poslu – potkopava napore da se izgradi kultura stvarne demokracije.

Znanstvenike je nažalost često lako kupiti i upregnuti u propagandu najružnijih interesa. Ogroman je broj primjera koji bi ovo mogli potvrditi, a možda je najsvježija situacija kojoj smo svjedočili u doba pandemije

koronavirusa. Nema čega se tu znanstvenici nisu napričali i čega su se sve pokušali naprodavati. Često je vjerojatnije da će se istina o znanosti čuti od neprofesionalaca nego od znanstvenika.

Bio je potreban društveno osviješteni neprofesionalac da pokaže što treba učiniti. Godine 1994. pomoćni pravnik koji je radio za odvjetničku tvrtku koja je zastupala duhansku kompaniju, djelujući pod imenom *Mr. Butts* [...], poslao je 4000 stranica tajnih dokumenata duhanske tvrtke aktivistu protiv pušenja. Ovi razotkrivajući “cigaretni papiri” pokazuju koliko je neugodno lako dobrostojećoj organizaciji dobiti ono što želi od uglednih znanstvenika. Strategija duhanskih kompanija bila je koristiti znanstvenike kako bi opasnosti cigareta izgledale kontroverzno. Kompanije ovise o činjenici da mnogi promatrači koji čuju riječ “znanstvenik” naivno misle da su “nepristrani”. Tako je čelnik Vijeća za istraživanje duhana, koje je bilo glavna organizacija za istraživanje zdravlja u duhanskoj industriji, rekao Kongresu: “Mi smo znanstvenici i tražimo znanstvenu istinu”. Međutim, kako je javnost postajala sve svjesnija potrebe da se zapita za koga stručnjaci rade, duhanskoj industriji postajalo je sve teže – ali još nije nemoguće – koristiti svoje kontrirajuće znanstvenike kako bi naveli ljude da misle “kontroverzno” kada čuju o nalazima istraživanja koja impliciraju duhan u bolesti i smrti.

Rezultati znanstvenog istraživanja nisu opće dobro, čak ni kad su posve istiniti, reproducibilni te uistinu pripadaju rastućem tkivu prave znanosti. Novac, naime, određuje tko će biti vlasnik takvog rezultata u svakom primjenjenom (nad-epistemološkom) smislu. Primjene znanstvenog rezultata su u tom smislu posve nekomunalne, odn. ovise o profitnim interesima financijera, kao što ovise i uvjeti koji su doveli do financiranja upravo takvog znanstvenog rada, a ne rada neke druge vrste. Razdvajati znanost i spoznaju od ove elementarne društvene činjenice je zabijanje glave u pijesak, tako tipično za današnje znanstvenike koji redovito glume kako je njihovo istraživanje potpuno neovisno o politici i sociologiji, usmjereno isključivo na stjecanje znanja i stvar njihove vlastite odluke. Schmidt pokazuje kakva je istina o projektnom financiranju znanosti i koliko je različita od onoga što bi znanstvenici o svom poslu voljeli misliti.

Naivna je vjera koju mnogi imaju u znanost i u to da je ona utočište od ovog svijeta i spas od svega onoga što u njemu ne valja. Znanost ne dolazi izvan ovog svijeta nego je proizvod ovog svijeta, a znanstvenici su ljudi koji u prosjeku žele manje-više iste stvari kao i svi drugi ljudi. U ovom je svijetu znanost često naprljavija borba za novac i prestiž u kojoj se njeno idealno utemeljenje potpuno gubi. Stoga je bezrezervna vjera u znanost naivna, jer podrazumjeva i bezrezervnu vjeru u ovaj svijet. A znamo da ovaj svijet sigurno nije najbolji od svih svjetova.

Schmidt je nakon dobivenog otkaza tužio svog poslodavca i u toj tužbi uspio. Čim je vraćen na svoje radno mjesto dao je otkaz. Ne znam što se danas s njim događa, ali knjigu i dvadeset dvije godine nakon što je napisana mogu preporučiti kao aktualan osvrt na rad i profesionalce.

Odlučio sam napisati ovu knjigu dok sam i sam bio na poslijediplomskom studiju, stječući doktorat iz fizike, i bio sam uznemiren kad sam vidio kako mnogi najbolji ljudi odustaju ili su izbačeni. Jednostavno rečeno, oni studenti koji su bili najviše zabrinuti za druge imali su najveću vjerojatnost da će nestati, dok su njihovi egocentrični, usko fokusirani vršnjaci bili spremni za uspjeh. Najdruželjubiviji, najsimpaticičniji i najodaniji pojedinci, oni koji su tvrdoglavo nastavili cijeliti ljudski kontakt, bili su hendikepirani u natjecanju. Bili su u nepovoljnijem položaju ne samo zato što su im interesi bili široki, već i zato što su ih njihova uvjerenja o velikim problemima kao što su pravda i društveni utjecaj natjerala da zastanu, razmisle i preispitaju se. Njihovo oklijevanje i razmišljanje usporilo ih je, ohladilo njihov entuzijazam i skrenulo im pozornost na druge prioritete, stavljajući ih u nepovoljniji položaj u odnosu na njihove žestoke generacijske kolege koji se ništa nisu pitali. Shvatio sam da su i poslodavci favorizirali ljude koji su svoje brige o velikim stvarima držali pod kontrolom, uvijek na poziciji od sekundarne važnosti u odnosu na dodijeljeni im posao. Stoga sam uvidio da su obrazovanje i zapošljavanje samodosljedan, ali duboko manjkav sustav.

# Moglo bi se čitati:

Jeff Schmidt, *Disciplined Minds: A Critical Look at Salaried Professionals and the Soul-battering System That Shapes Their Lives*, Rowman & Littlefield Publishers (2000).

John Horgan, *Kraj znanosti*, Jesenski i Turk (2001).

Sigrid Schmalzer, Daniel S. Chard i Alyssa Botelho (ur.), *Science for the People: Documents from America's movement of Radical Scientists*, University of Massachusetts Press (2018).

Bruno Lemaitre, *An Essay on Science and Narcissism: How do high-ego personalities drive research in life sciences?*, Bruno Lemaitre (2016).

# Klaonica 5

Kurt Vonnegut

27. studenog 2022.

*Klaonica 5* je na 29. mjestu liste zabranjivanih ili osporavanih klasika koju je sastavilo Udruženje američkih knjižnica. Zabranjivali su je, spaljivali, cenzurirali, izbacivali iz lektire i školskih knjižnica uz objašnjenje da je knjiga “izopačena, nemoralna, psihotična, vulgarna i antikršćanska”. Ja, naravno, ne mislim tako.

Najpoznatiji roman Kurta Vonneguta, *Klaonicu 5*, neki su kritičari proglasili kvijetističkim. Ti su mudraci našli u Vonnegutovom pisanju neku vrstu “razumijevanja” za groznu ratnu klaonicu i osjećaj tragične bespomoćnosti pred ljudskim zlom koje svako malo provali iz ove naše civilizacije. Naravno da se takvo nešto u *Klaonici 5* može naći, ali tome nije razlog neka Vonnegutova kvijetistička filozofija nego posttraumatski stres koji ga je dvadeset četiri godine blokirao da išta suvislo o bombardiranju Dresdena misli, a kamoli zapiše. Dvadesetdvogodišnji Vonnegut je, naime, kao američki vojnik bio zarobljen krajem prosinca 1944. godine u magli Ardena, a jedva dva mjeseca poslije kao ratni je zarobljenik tjednima raščišćavao ruševine Dresdena i skupljao leševe po gradu potpuno uništenom savezničkim bombardiranjem. To je označilo cijeli njegov životni put i odredilo ga kao pisca i čovjeka.

Kao i Vonnegut, posttraumatski stres ima i glavni lik romana, Billy Pilgrim. Njemu takvo stanje omogućuje da komunicira s Tralfamadorcima, bićima s planeta Tralfamadora koja sliče uspravljenim otčepeljivačima odvoda i WCa, s jednim zelenim okom na dlanu male šake koja se nalazi otprilike na vrhu drške otčepeljivača.

Ispričao je kako se otkačio iz vremena. Rekao je, također, da ga je 1967. kidnapirao leteći tanjur. Tanjur je došao s planeta Tralfamadora, rekao je Billy. Odveli su ga na Tralfamador, gdje su ga golog izlagali u zoološkom vrtu. Tamo je sparen s bivšom zemljanskom filmskom zvijezdom koja se zvala Montana Wildhack.

Tralfamadorci znaju da je zločin u Dresdenu na neki način bio “nužan” jer za njih povijest ni ne postoji kao dinamička aktivnost. Kako su oni četverodimenzionalna bića, za njih su sva povijest i svo vrijeme dostupni i u svaki se “trenutak” može kročiti po želji, uz svladavanje vještine potrebne za “putovanje kroz vrijeme” (točnije, izglavljivanje iz vremena – *unstuck*, kako kaže Vonnegut).

Najvažnija stvar koju sam doznao na Tralfamadoru jest da kad netko umre nama samo izgleda da je mrtav. On je još i te kako živ u prošlosti pa je vrlo glupavo da ljudi plaču na pogrebu. Svi trenuci, prošli, sadašnji i budući, uvijek su postojali i uvijek će postojati.

Tralfamadorci mogu odjednom gledati sve te trenutke, isto onako kao što mi, naprimjer, možemo gledati vijenac *Rocky Mountains-a*. Mogu vidjeti da su svi trenuci trajni i mogu vidjeti svaki trenutak koji ih zanima. Samo je zabluda, koja vlada kod nas na Zemlji, da jedan trenutak slijedi iza drugog, poput perli na niti, i da je trenutak, kad jednom prođe, prošao zauvijek.

Ugljenizirani Dresden je, dakle, uvijek tu, ili se barem vječno nietzscheanski vraća, ništa se tu ne može promijeniti niti se ikad moglo i po tome su mudri Vonnegutovi kritičari u pravu – Tralfamadorci uistinu zvuče kao kvijetisti stvoreni izmučenim umom Billyja Pilgrima i Kurta Vonneguta.

Dresdenski zločin, sumanuto skup i pažljivo isplaniran, pokazao se toliko besmislenim da je na kraju samo jedna osoba na zemlji imala neke koristi od toga. Ja sam ta osoba. Napisao sam ovu knjigu od koje sam zaradio toliko novca i stekao ime, kakvogod da jest... Sve u svemu, dobio sam dva-tri dolara za svaku žrtvu. Odličan posao.

Ustrajavanje na pokušajima da se nešto promijeni govori o zdravom duhu. Ali govori i o duhu koji nije imao nesreću da se nagleda potpuno besmislenih smrti i zla – zato i jest zdrav, za razliku od Billyjevog:

Među stvari koje Billy Pilgrim nije mogao izmijeniti spadale su prošlost, sadašnjost i budućnost.

Ta nemoć pojedinca da shvati ludilo oko sebe, potpuni besmisao i zlo sveopćeg uništenja, a kamoli da što promijeni, od njega na kraju čini luđaka, u onom smislu u kojem ludilo shvaća potpuno luda okolina koja u ratovima kliče našima i mrzi njihove. Potpuni besmisao i glupost ratovanja ne pomažu, nažalost, da se ono zaustavi. **Camus** u *Kugi* piše:

Kad izbije rat, ljudi kažu: “To je glupo i ne može trajati dugo.” Ali premda rat uistinu može biti “glup”, to ga ne sprečava da traje. Glupost ima tendenciju da nađe svoj put.

Zapravo su ta glupost i zlo stalno prisutni u okrutnom i potpuno naopakom svijetu. Sve to ludilo stalno prijeteći da eksplodira, možda

odnekud iz mase bijesne sirotinje koja mrzi sebe zato što je siromašna, a naučena je obožavati one bogate koji je gaze, kao i američke zastavice na štapićima lizalica.

Amerikanci, kao i ljudska bića posvuda, vjeruju u mnoge stvari koje su očito neistinite. Njihova najrazornija neistina je da je svakom Amerikancu vrlo lako zaraditi novac. Oni neće priznati kako se zapravo teško dolazi do novca, pa stoga oni koji nemaju novca krive i krive i krive sami sebe.

Pa iako se pouzdaju u očigledne kontradikcije i vjeruju u notorne laži, ljudi ipak pokušavaju naći nekakvo, barem naizgled razumno "opravdanje" za sve ružne stvari koje su se dogodile, za sve bolesti, smrti i patnju koja ih okružuje. Mi moramo sebi nekako objasniti zašto se grozno stvari događaju, ne samo zato što nam je žao žrtava, nego zato što podsvjesno objašnjavamo sebi da se to nama ne može i neće dogoditi, ili da nam se barem neće opet dogoditi.

Zemljani su stručnjaci za objašnjavanje, objašnjavaju zašto je jedan događaj strukturiran kako jest, pričaju kako se drugi događaji mogu ostvariti ili izbjeći.

Krivce tražimo zato što nam identifikacija krivnje i razloga ostavlja dojam kontrole, tješi nas da i dalje upravljamo svojim bivanjima i da će s nama ipak sve biti u redu. To je, naravno, iluzija i bajka, a najvažnije stvari u našim bivanjima su potpuno izvan naše kontrole. Tralfamadorci to dobro znaju. Njihova najčešća uzrečica je

Tako je to.

a svaki put kad u romanu netko umre, a to se događa često, Vonnegut također kaže: "Tako je to." ("*So it goes.*")

Tako je u Dresdenu proradio prvi rudnik leševa. Sad rade stotine rudnika leševa. Isprva nisu smrdjeli, bili su muzeji voštanih figura. Ali potom su tijela trulila i postajala tekuća, a smrad je podsjećao na ruže i iperit. Tako je to.

Rat čini ionako teške i turobne živote posve bijednim, beznačajnim i jeftinim. Lakoća kojom se u ratu oduzimaju bezbrojni životi predstavlja paradoks zato što život, pogotovo vlastiti život, smatramo najvećom vrijednosti. I taj paradoks s vremenom ili izludi ili otupi čovjeka.

Rosewater je bio dvaput pametniji od Billyja, ali su se i on i Billy sa sličnim krizama borili na slične načine. Obojica su smatrala život besmislenim, dijelom zbog onoga što su vidjeli u ratu. Rosewater je, naprimjer, ubio četrnaestogodišnjeg vatrogasca misleći da je njemački vojnik. Tako je to.

Onome koji je vidio previše smrti najlakše je zamišljati ljude kao lutke, jer je nemoguće pojmiti smrt šest milijuna ili trideset pet tisuća ljudi. Ubijeni građani Dresdena su lutke. Ubijeni Židovi u logorima su lutke. Kurt Vonnegut je lutka. Billy Pilgrim je lutka, izglavljena iz normalnog vremena. **Leonard Cohen** je u pjesmi *Lutke (Puppets)* zapisao nešto slično:

Njemačke lutke spalile su Židove  
 Židovske lutke nisu to birale  
 Lutke strvinara jedu mrtve  
 Hrane ih leševima lutaka

Svi su ljudi u radijusu od kilometar i pol od točke gdje je pala bomba na Hiroshimu isparili. Nitko se više ne sjeća njihovih lica, pamte se samo brojevi. 135000? 35000? 6000000. 71379.

Ne treba se ni slučajno zabuniti pa pomisliti da je *Klaonica 5* nekakav SF roman, iako Vonnegut ima romana koji bi se mogli tako kategorizirati. *Klaonica 5* je knjiga o tome kako ljudi ni nakon dvije tisuće godina od Isusa Krista nisu postali dobri, jer je izgleda došlo do pogreške u zapisivanju Novog Zavjeta pa se prava Isusova poruka, ona o ljubavi, nije uspješno prenijela. Roman je to o ludilu i zlu koje smo nataložili u jantaru vremena, o Dresdenu koji se stalno ponavlja, o masakriranim potpuno nevinim ljudima, o djeci ubojicama, o jadnoj ljudskoj svijesti koja ne može zdrava istrpiti zločine u koje je uronjena i koje i sama stvara.

[...] o pokolju se nema reći ništa pametno. Smatra se da su svi mrtvi, da više nikad ne trebaju ništa reći ili htjeti. Očekuje se da poslije pokolja sve bude vrlo tiho, i uvijek i jest. Ako se izuzmu ptice.

Vonnegut je, naravno, znao da će ga njegovi sugrađani zbog pisanja o svemu tome, a pogotovo o tome što se dogodilo u Dresdenu, mrziti. I nije on prvi, nitko ne voli slušati o “našim dečkima” koji su počinili zlo. Tako je u svim ratovima, tako je bilo u vijetnamskom ratu kad je Vonnegut objavio roman 1969. godine, tako je bilo i u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, tako je u ratu u Ukrajini i tako će biti u svim ratovima koji slijede. Ipak, da nema Vonneguta i njemu sličnih rat bi neupućenima mogao izgledati kao herojski i plemenit pothvat – naši dečki koji zastupaju dobro (djeca-križari – podnaslov romana je *Dječji križarski rat*) protiv njihovih, koji su oličenje zla. Zato Vonnegut nikako nije kvijetist i zato je njegova uloga iznimno važna.

Klimnuh glavom u znak da je to točno. Mi jesmo bili budalasta nevinašca u ratu, na izmaku djetinjstva.

- Ali vi to nećete tako napisati, zar ne. – To nije bilo pitanje. To je bila optužba.

- Ne, ne znam – rekoh.

- E, ja znam – reče ona. - Pravit ćete se da ste bili ljudi, a ne dječica pa će vas u filmovima glumiti Frank Sinatra i John Wayne ili neki od onih drugih glamuroznih, ratoljubivih, podlih matoraca. A rat će izgledati prosto čudesno, tako da ćemo imati još mnogo, mnogo ratova. I u njima će ratovati dječica...

Klaonica 5 je na dvadeset devetom mjestu liste zabranjivanih ili osporavanih klasika koju je sastavilo Udruženje američkih knjižnica. Zabranjivali su je, spaljivali, cenzurirali, izbacivali iz lektire i školskih knjižnica uz objašnjenje da je knjiga “izopačena, nemoralna, psihotična, vulgarna i antikršćanska”. Ja, naravno, ne mislim tako. Ja mislim da je bliže istini kategorizacija *Modern Library-ja* prema kojoj je Klaonica pet osamnaesta na listi od sto najboljih romana dvadesetog stoljeća na engleskom jeziku. Roman je ime dobio po klaonici u Dresdenu (*Schlachthof Fünf*) u kojoj su Vonnegut i njegovi suborci bili zatočeni. I Billy Pilgrim je tamo bio zatočen.

Billy je Tralfamadorce, u trenutku kad su ga izglavili iz vremena i utovarili na svoj svemirski brod, upitao:

- Zašto baš ja?

- To je vrlo zemljansko pitanje, gospodine Pilgrim. Zašto Vi? Što se toga tiče, zašto baš mi? Zašto bilo što? Zato što ovaj trenutak naprosto jest. Jeste li vidjeli bube zatočene u jantaru?

- Jesam. – Billy je, zapravo, u ordinaciji imao pritiskivač za papir – mjehur uglancanog jantara u kojem su zatočene tri bubamare.

- E pa, gospodine Pilgrim, mi smo zatočeni u jantaru ovog trenutka. Ne postoji zašto.

Kravica muče, probudi se luče, ali Isus božić mali, nikad da se plačem javi.

# Moglo bi se čitati:

Kurt Vonegat, *Klanica pet ili Dečji krstaški rat*, Dereta (2015).

Leonard Cohen, *Book of Longing*, Penguin Group (2006).

# Uvod u haiku 1

21. siječnja 2023.

Za haiku je karakteristična inspiracija prirodom i običnim svijetom iz koje se gradi dublji, često neizreciv uvid u narav svijeta. Taj dublji uvid ipak ne nadilazi vidljivi svijet niti pretpostavlja nekakvu alternativnu stvarnost, nego uočava dubinu u “običnom”.

**H**aiku je najpoznatija forma japanske poezije. Regularna haiku pjesma ima tri stiha s po 5, 7 i 5 slogova.

Pri vatri pruća:  
Na prozorskom papiru  
sjena predilje

(Issa)

Iako haiku ima dugu i kompleksnu povijest, ime mu je dao **Masaoka Shiki** tek krajem devetnaestog stoljeća. Stihovi od po 5 i 7 slogova te njihova izmjena vrlo su tipični za cjelokupnu japansku poeziju. Tako se za *waku* (ili *tanku*) može reći da ima dvije strofe – prvu s tri stiha od po 5, 7 i 5 slogova, a drugu s dva stiha s tipično 7 i 7 slogova. Waka je starija forma od haikua i bila je tipična za japansku dvorsku poeziju. Elegancija se forme naglašavala čestim referenciranjem klasičnih, pogotovo kineskih, pjesnika i povijesti, a imala je i kodificirani rječnik i imaginarij pa je za njeno razumijevanje bilo nužno obrazovanje. Ta je ezoterična poezija stoga bila dostupna i namijenjena uglavnom japanskoj eliti, iako je bilo i waka poezije razumljive i bez posebnog obrazovanja, kao što je, naprimjer, waka dvorskog pjesnika **Akahito** iz osmog stoljeća.

Na proljetnu sam  
došao livadu  
brati ljubice

Bješe tako lijepo –  
Ostadoh da prenoćim

(Akahito)

Ulančavanjem 5-7-5-7-7 waka formi nastajala je *renga*, kolaborativna japanska poezija u kojoj su različiti pjesnici surađivali dodajući svoje strofe (5-7-5 ili 7-7) u rengu. Temelj renga bila je prva 5-7-5 strofa – *hokku* – koja je davala okvir za cijelu pjesmu i njen sveukupni ton. Tu se može naći korijen haikua, iako je njegova razvojna linija kompleksna i presijeca mnogo trendova.

Rana je japanska poezija bila vezana isključivo za japansku dvorsku elitu pa haiku ima i klasno uključivo značenje jer njegov povijesni razvoj predstavlja pojednostavljenje visokih formi i približavanje poezije nižim klasama. Haiku pjesnici ipak ne odustaju potpuno od elegantnog imaginarija wake koji se, ovisno o pjesniku, u haiku poeziji pojavljuje u većoj ili manjoj mjeri.

U hramu Wabizenji  
bijeće glave sušenih lososa  
pjevaju molitve

(Buson)

**Yosa Buson**, jedan od četiri kanonska haiku pjesnika, u vezi s pojednostavljenjem haikua i običnog jezika kojim se iskazuje piše:

Sušтина je haikua u upotrebi običnih riječi, a da se odvoji od običnog. Biti odvojen od običnog, a ipak koristiti obično.

Na tržnici  
prodaje kitovinu,  
bubnjajući katanom

(Buson)

Osamostaljenje 5-7-5 forme i njeno približavanje puku, stvorilo je cijeli žanr koji se pisao uglavnom radi humora, gotovo kao vic. To je često predstavljalo vulgarni kontrast visokoj dvorskoj poeziji u dužim formama pa i njenu parodiju. Ulančana 5-7-5 forma ili *renku* izvodila se čak i u natjecateljskom kontekstu, a na pobjednike natjecanja, one kojima bi sudac i publika dale najviše ocjene, čak se i kladilo. To je srozalo kvalitetu žanra i često ga svodilo na oblik grubog humora. Šaljiva 5-7-5 forma pisala se i samostalno:

Zuri i zuri  
Sve dok cvat ne postade  
Bol u vratu

(Soin)

**Soin** ovdje suprotstavlja osjet nimalo inspirativne fizičke boli ushitu koji bi dvorski pjesnik izrazio, naprimjer, u waki koja govori o trešnjinom

cvatu. Taj je ironijski, cinični i komični smjer haikua zaživio u 18. stoljeću, a naziva se *senryu*. Ta je forma aktivna i danas, premda se obično odvaja od haiku poezije iako ima formalno istu stihovnu i slogovnu strukturu. *Senryu*, ipak, nedostaje inspiracija prirodom koja je nužna, barem u tradicionalnom haiku (treba primijetiti da Soinov *senryu* o boli u vratu formalno ima “inspiraciju” prirodnim fenomenom, trešnjinim cvatom, koji je vrlo čest motiv haikua). *Senryu* nema ni pretenziju da se običnim riječima odvoji od običnog i prema tome narušava postavke haikua, barem kako ih je zamislio Yosa Buson: “Biti odvojen od običnog, a ipak koristiti obično”.

Kraj je godine –  
sijedu kosu skrivam  
od roditelja

(Etsujin)

Najteže nam je ostarjeti pred roditeljima. Oni nas poznaju otkad smo bili ćelave bebe.

Haiku je poezija koja, u svom tradicionalnom obliku, počiva na doživljaju prirode. Zato standardni, tradicionalni haiku uvijek sadrži ključni koncept – *kigo* – koji je u japanskom originalu obično jedna riječ iz koje saznajemo na koje se godišnje doba pjesma odnosi. Takvi su koncepti, odnosno riječi, trešnjin cvat, suncokret, snijeg, cvat šljive, lastavice, žetva riže, slavuj, festival Budinog rođenja, slak, cikade, krijesnice...

Izgubljeno dijete:  
Plače, plače – no usput  
lovi krijesnice

(Ryusui)

U ovom je haiku *kigo* krijesnica (*hotaru* na japanskom) iz čega saznajemo da je riječ o sredini ljeta. Svi smo poput izgubljene djece, iako više ne plačemo, i usprkos tome što znamo da će nas životi zaboljeti i iznevjeriti, usput lovimo krijesnice.

Sad je spokojno  
 ljudsko srce – cvjetovi  
 su se osuli.

(Koyû-ni)

Cvat trešnje upravo se osuo, kod nas bi bio kraj travnja. Ljudsko srce sad je spokojno jer se svijet opet vratio u uobičajeno i ružno stanje kad ga lakše podnosimo i kad možemo nastaviti sa svojim automatskim i ogrubjelim bivanjima.

Premda je 5-7-5 forma postojala i kao samostalna i kao dio većih cjelina stoljećima, tek se **Matsuo Basho**, rođen 1644. godine smatra začetnikom haikua kao relevantne poetske discipline. Basho, dobro upoznat kako s komičnim senryuom i rengom, tako i s elegantnom dvorskom “visokom” poezijom, vratio je kratkoj formi nešto od te elegancije, ne napuštajući ipak u potpunosti slobodu pa i humor po kojem je samostalna 5-7-5 forma bila ranije poznata.

Na gorskom putu  
 kljuse je požvakalo  
 cvjetove sljeza.

(Basho)

Tako haiku često kombinira koncepte i rječnik waka poezije te elegantnu estetiku, s prizorima iz svakodnevnog života trgovaca, ribara, seljaka pa i prostitutki.

Čovjek što bere  
 repu – repom u ruci  
 pokazuje put

(Issa)

Udio ove dvije komponente, “visoke” i “niske”, različit je ovisno o pjesniku i konkretnom haiku.

Iznad hodočasnika  
 što na putu mole, u magli  
 lete divlje guske

(Ransetsu)

Basho je prvi iz kanona od četvorice velikih majstora haikua, a uz njega su tu još Buson, Issa i Shiki. Razvojna linija haikua mogla bi se konstruirati na mnoge načine, s različitim naglascima na ključne ličnosti u tom razvoju. Kanonska linija s četiri istaknuta autora počiva uglavnom na odabirima Busona i Shikija, premda je Bashov rodonačelnički status uglavnom neupitan. Yosa Buson odigrao je važnu ulogu kako svojom poezijom, tako i zagovaranjem povratku Bashovoj estetici te isticanjem Bashoa kao začetnika žanra.

Kada govorim  
 na jesenjem vjetru  
 usne su hladne.

(Basho)

Masaoka Shiki je krajem devetnaestog stoljeća zaokružio definiciju žanra, reformirao ga i dao mu ime – različite 5-7-5 forme ranije su bile poznate pod zajedničkim imenom *haikai*. Shiki je svojom poezijom i radom na popularizaciji haikua uspio rasplamsati već pomalo ugasli interes za taj žanr. Također je naglasio ulogu Busona u osvježavanju i etabliranju haikua.

Gazila je cvat  
 Po sandalama se vidi –  
 Dokasno jutros spava

(Buson)

Rodonačelnik haikua, Matsuo Basho, potječe iz samurajske obitelji nižeg ranga, a neko je vrijeme proveo i u zen-budističkom samostanu iako nije postao monah.

Čak i bez kape  
na toj kiši što sipi  
– dobro je, dobro.

(Basho)

Mnogi su haiku pjesnici bili i zen-monasi, ili barem dobro upoznati sa zenom, a haiku forma i njena poetska filozofija često se smatraju poetskom manifestacijom zena. Zen je utjecao na značajan dio japanske kulture i u njoj je temeljito upleten, a ni haiku tu nije izuzetak. Yosa Buson piše:

Haikai kao svoj ideal ima upotrebu običnog jezika pa ipak nadilazi običan svijet. [...] O tome su govorili zen-majstori: “Slušaj zvuk jedne ruke [kako plješće]”.

Sušтина je zena ideja o naglom buđenju, o spoznaji naravi svijeta koja se pojavljuje iznenadno i potpuno nepredvidivo i koju u zenu nazivaju *satori-jem*. Haiku svakako nosi nešto od te ideje, najprije kroz svoju kratkoću koja nužno vodi do određene naglosti i snage iskaza.

Ja sam čovjek što  
doručuje gledajuć  
cvjetove slaka

(Basho)

Za haiku je, nadalje, karakteristična inspiracija prirodom i običnim svijetom iz koje se gradi dublji, često neizreciv uvid u narav svijeta. Taj dublji uvid ipak ne nadilazi vidljivi svijet niti pretpostavlja nekakvu alternativnu stvarnost, nego uočava dubinu u običnom. Ta je opozicija i napetost između dubokog i svima vidljivog – običnog, često temelj haiku poezije.

Divlje guske!  
Znam da su jele ječam  
– no kad odlaze...

(Yasui)

Ideja o naglom buđenju pojavljuje se u tradicionalnoj haiku pjesmi i formalno, kroz *kireji* ili prijelomnu riječ. Kireji je teško prevodiv na europske jezike, to su riječi koje označavaju uzvik, čuđenje, pitanje, naglasak na prethodnoj riječi, prekid ili pauzu. U prijevodima se kireji obično označava znakovima interpunkcije, uskliknicima, trima točkicama, upitnicima, dvotočkama, zarezima ili crticama. Kireji često odvaja dvije cjeline haikua, pogotovo ako je na kraju prvog ili drugog stiha. Te su dvije cjeline često nespojive ili kontrastne pa se za kireji ponekad može reći da označava mjesto buđenja, prijelaza s običnog i svima vidljivog na ono neobično i duboko.

Otvorenih usta  
dijete gleda cvjetove što padaju –  
ono je Buddha

(Kubutsu)

Haiku se, i zbog svoje kratkoće, uglavnom bavi trenutkom, zapažanjem koje je gotovo fotografsko – to je forma koju bismo mogli nazvati i “sad i ovdje”.

Gle, slavuj:  
nožice uprljane muljem  
čisti o cvijet šljive.

(Issa)

No, taj trenutak nije nužno ograničen ni svojom kratkoćom ni prostorom u kojim se dogodio, nego može predstavljati poticaj za buđenje, za razumijevanje svega u vremenski i prostorno sićušnom. Nietzsche o doživljaju i odobravanju trenutka u *Volji za moć* kaže:

Prvo pitanje nipošto nije, jesmo li zadovoljni sobom, nego jesmo li uopće ičim zadovoljni. Velimo li “da” jednom jedinom trenutku, time “da” nismo rekli tek samima sebi nego i svekolikom opstanku. Jer ništa ne stoji za sebe, ni u nama samima ni u stvarima, a ako je naša duša poput strune zatitrala i zazvučila od sreće samo jedan jedini put, potrebne su bile sve vječnosti da uvjetuju to jedno zbivanje – i u tom

je jedincatom trenutku našeg kazivanja “da” bila odobrena, iskupljena, opravdana i potvrđena sva vječnost.

Veliki dio značenja i estetike haikua kao i njegove vrijednosti u osvještavanju trenutka u svojim je haikuima razradio još Basho.

Godina minu –  
šešir, slamnate sandale  
i sada nosim.

(Basho)

O prirodi i njenim ritmovima kao inspiraciji za haiku i temelju za estetiku haikua, Basho piše:

Duh je ove estetike slijediti prirodu, združiti se s izmjenom četiri godišnja doba. Štogaod čovjek vidi srodno je cvijetu, štogaod zamišlja srodno je mjesecu. Ako ono što vidi nije cvijet, čovjek je poput divljaka; ako ono o čemu misli nije mjesec, čovjek je poput zvijeri. Zato kažem: odvojiti se od divljaštva, prekinuti sa zvjerskim, slijediti Prirodu, vratiti se Prirodi.

Preplitanje budističke filozofije i mističnog doživljaja prirode tipično je za Japan i u širem kontekstu, pogotovo u amalgamaciji animističke šinto religije i budizma.

Basho je značajan dio života proveo kao putnik i pustinjač, živeći u kolibama koje je sagradio uz pomoć svojih učenika, također haiku pjesnika. Oni su ga ponekad i pratili na njegovim pješačenjima po Japanu dugim više od 2000 kilometara.

Mjeseci i dani su vječni putnici, a godine koje prolaze i dolaze su lualice. Onima čiji životi protječu na čamcu i koji dočekaju starost vodeći konja za uzde, putovanje je život, putovanje je dom. I mnogo ih je među drevnima koji su svoj kraj dočekali na putovanju. Koliko je prošlo, pitam se, otkad sam vidio vjetrom nošen pramen oblaka i otkad su se probudili nezaustavljivi snovi o lutanju?

Na tim je putovanjima Basho posjećivao krajeve legendarne po svojoj ljepoti kao i šintoističke i budističke hramove. Vodio je i dnevnike, a prizore koje je vidio opisao je kako običnom dnevničkom prozom tako i haiku poezijom koja je postala temelj za kasniji razvoj haikua.

Polovicom ožujka, više nisam mogao potisnuti želju da odem u Yoshino, jer je u mojim mislima trešnjin cvat već bio u punoj snazi. Na rtu Irago jedan mi je čovjek obećao da će me pratiti do Yoshina, i pridružio mi se kod Isea. Htio je sa mnom uživati u pogledima na krajolike, ali i pomagati mi služeći me na putu. Promijenio je ime u Mangiku-maru, koje mi se jako svidjelo zbog dječakog prizvuka. Proslavili smo početak tako što smo na šesirima napisali “Nigdje u ovom širokom svemiru nemamo stalno prebivalište – Družina dvojice lotalica”.

Pričekajte trešnje Yoshina  
pokazat ću vam svoj  
slamnati šešir.

(Basho)

Na svom se posljednjem pješaćenju teško razbolio. Umro je u pedeset-prvoj godini života, u studenom 1694. godine, okružen učenicima.

Bolestan na putu  
moji snovi lutaju  
usahlim poljima

(Basho)

# Moglo bi se čitati:

Vladimir Devidé, *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir*, Zagrebačka naklada (2003).

Stephen Addiss, *The Art of Haiku: Its History through Poems and Paintings by Japanese Masters*, Shambhala (2012).

Matsuo Basho, *Basho: The Complete Haiku*, Kodansha International (2008).

Cheryl A. Crowley, *Haikai Poet Yosa Buson and the Basho Revival*, Brill (2007).

Vladimir Devidé, *Japan: poezija i zbilja*, Alfa (1987).

# Benigarov Stepinac

Aleksa Benigar

14. veljače 2023.

Kod nas praktički nema katoličke ni grkokatoličke crkve u kojoj nije Stepinčev kip, niti grada u kojem nije njegova ulica. Knjigu treba pročitati, ako ni zbog čeg drugog, a ono zbog toga.

Aleksa Benigar bio je dvadeset pet godina misionar u Kini i profesor teologije. S dolaskom kineskih komunista na vlast protjeran iz Kine kao i brojni drugi katolički svećenici. Umro je 1988. godine.

**K**njiga *Alojzije Stepinac*, fra **Alekse Benigara**, objavljena u Rimu 1974. godine, napisana je kao svjedočanstvo o životu kardinala **Stepinca**, rukom čovjeka Crkve koji mu se divi. Debeli je to knjiga, hagiografija kojoj ipak još nedostaje svetac, napisana očito s namjerom da se Stepinac pripremi za svetost, s velikim brojem dokumenata i svjedočenja čija je autentičnost na mjestima upitna. To se ne tiče samo svjedočenja, nego i samih dokumenata od čega se i autor pomalo ograđuje, premda on neautentičnost i navodne podvale u arhivima naglašava skoro uvijek kad se radi o dokumentima koje prezentira komunistička vlast. U knjizi svakako nedostaju mnogi zanimljivi dokumenti, npr. brojni mizogini Stepinčevi osvrti na žene koji se danas često citiraju i koji nimalo ne gode Stepinčevoj kanonizaciji, što je i Benigar donekle uočio.

Zanimljivo je kako je Sotona dobro uočio silno važnu ulogu žene te ju pod parolom lažne emancipacije rabi za svoje svrhe kao nikada do sada u povijesti čovječanstva.

Ostalo je ipak mnogo od te Stepinčeve katoličke krutosti i opsesije tjelesnim grijehom i u Benigarovom pregledu, naprimjer u pismu Stepinca predstojnici jedne ženske redovničke službe iz 7. siječnja 1957. godine:

Treba se sjetiti, kako se sv. Bernardo morao valjati po trnju uz strašne boli, kad drugčije nije mogao obuzdati životinjsku pohotu tijela. Treba se samo sjetiti onog drugog sveca, koji je u cičoj zimi znao zaroniti u vodu probivši led, te stajati u ledenoj vodi, dok nije postao potpuno gospodarom samoga sebe. Ali koliko napasti i druge vrsti znade sotona probuditi unutar samostanskih zidina i podvrći Bogu posvećene osobe svakovrsnim teškim kušnjama!... Želja u karmelu ne može biti druga negoli posvemašnja pobjeda nad sotonom, nad tijelom, nad svijetom i sretan povratak iz toga duhovnog rata u vječnu nebesku domovinu.

Benigar u Stepinčevom odnosu prema ženama ukratko spominje onaj prema **Mariji Horvat**, Stepinčevoj mladenačkoj ljubavi ili barem simpatiji, a posebno ističe njegove odnose prema majci i sestri, gdje Stepinčevu majku Barbaru praktički paralelizira s Djevicom Marijom. Neki hrvatski biskupi i danas zazivaju beatifikaciju **Barbare Stepinac**. Postupak paralelizacije

u pripremi za svetost tipičan je za Benigarov pregled. On Stepinca u knjizi često uspoređuje s biblijskim ličnostima, Isusom i katoličkim svecima. U šetnji dvorištem zatvora u Lepoglavi prikazuje ga, naprimjer, kao svetog **Franju** koji propovijeda golubovima i vrapcima, doduše ne onako veselo poput Franje, nego mučenički i patnički, kako i pristaje pravedniku koji je nepravedno osuđen i zatvoren. Stepinčevu zasad nesuđenu svetost Benigar provlači kroz anegdote od samog njegovog rođenja koje je prepričavao i sam Stepinac:

Sâm kardinal je kasnije pripovijedao slijedeću zgodicu iz te svoje rane dobi: “Kad je nakon nekog vremena opet došao župnik Huzek u Stepinčevu kuću i pošao pogledati mališa, koji je bio u kolijevci, našao je na njemu na svoje iznenađenje veliku majčinu krunicu rastegnutu preko cijelog pokrivala u zipci. Zanesen tim prizorom usklikne: «Bara, pa kak ne bi Lojzek postal svetac, kad već sad moli krunicu!»”

Benigarovi su autorski doprinosi uglavnom manje zanimljivi od dokumenata i bave se praktički isključivo opravdavanjem i “posvećivanjem” Stepinčeve uloge, pokušavajući pojasniti i odobriti dokumente koji se navode te Stepinčevo navodno vizionarstvo u teškim povijesnim okolnostima. Usprokos tome, to je donekle zanimljivo štivo pogotovo s obzirom na to da predstavlja crkvenu perspektivu što je, doduše, pogled koji je vrlo tipičan i uglavnom onaj koji je poznat velikoj većini hrvatske javnosti, dok se poslijeratna, komunistička perspektiva u javnosti smatra uglavnom falsifikatom. Čuje se kod nas svega, npr. da su komunisti Stepinca otrovali, što Benigar ni ne spominje, nego navodi da je Stepinac umro od rijetkog raka krvi odn. koštane srži, što dokumentirani simptomi i način bolovanja i smrti vrlo tipično i jasno pokazuju.

Naravno da bi samo iz ovakvog ograničenog gledišta kakvo prikazuje knjiga bilo potpuno pogrešno i nemoguće suditi o ulozi Stepinca, koja je u knjizi prikazana kao sam dar božji. No, jedna je stvar i u ovakvoj perspektivi vrlo jasna. Stepinac je bio čovjek s ogromnim pretenzijama na kontrolu i uzdizanje *svoje* uloge u društvu poduprte snagom koju je Crkva imala u Hrvatskom Narodu, koji on piše uvijek s velikim H i N. Njegova je vizija Crkve zapravo nacionalna, moglo bi se čak reći i “pravoslavna”, pa je sasvim jasno da je po tom pitanju dolazio i u sukobe s onima koji su pretendirali da budu nacionalne i nacionalističke vođe, što je bila uloga koju je Stepinac vidio kao konkurenciju Crkvi, ali i sebi – bila su to vremena “osloboditelja”

i “mesija”, vođa i raznoraznih uzora, a i Stepinac pripada toj kategoriji kojoj je stremio od najranije dobi. Zanimljivo je u tom kontekstu njegovo inzistiranje na slavljenju hrvatskih čuda, npr. onog u Ludbregu gdje navodno svako malo poteče Kristova krv, te hrvatskih blaženika, s detaljnim uputama o uređivanju “božjih kutaka” u katoličkim domovima. Hrvatski blaženik je, kao što je poznato, i sam postao.

Živo, dakle, na posao! U svakoj hrvatskoj kući neka se stvori “Božji kutić”, urešen raspelom, slikama Majke Božje i svetaca, osobito naših blaženika.

I danas bi se brojni hrvatski katolici u “Božjem kutiću” željeli moliti upravo Stepincu, i to kao svecu, a ne tek blaženiku, jer je svetački zagovor u katoličanstvu puno jači od onog blaženičkog.

Duhovna, a i materijalna konkurencija Stepincu bila je pravoslavna crkva, a knjiga dokumentira Stepinčevo veliko nezadovoljstvo starojugoslavenskim vlastima koje su prema njegovom mišljenju pravoslavnu crkvu materijalno protežirale na račun Katoličke crkve. Pravoslavni su vjernici u ratu masovno i s odobravanjem Crkve prelazili na katoličanstvo da sačuvaju živu glavu, iako ih to često nije spašavalo. Bizaran je i grozan u tom smislu zapis iz knjige u kojem ustaše odvođe glinske žene čiji su muževi pobijeni, uglavnom u zločinu u glinskoj pravoslavnoj crkvi, a iz Zagreba, posredovanjem (navodno) samog Stepinca stiže glas da se imaju pustiti sve one žene koje su se pokatoličile. Što je s njima bilo kasnije, a i s onima drugima koje se ne stigoše pokatoličiti nije zapisano.

Nacionalna i nacionalistička konkurencija Stepincu je na neki način bio **Pavelić**, a Stepinac mu je i pismeno prigovarao uglavnom kad bi osjetio da mu poglavnik oduzima prostor i ulogu koju je mislio da zaslužuje u dugo očekivanoj i sanjanoj državi Hrvatskog Naroda kako ju je i sam nazivao čak i kad se jasno vidjelo da je zločinačka i koljačka. Tako je u govoru sveučilišnoj mladeži prigodom mise i svete pričesti, 19. ožujka 1942. naglasio:

Prvi je put da vam progovaram s ovoga mjesta, pošto se obistinio san vaše mladosti i postala zbiljom Nezavisna Država Hrvatska. Ono, za što su pali milijuni hrvatskih života u prošlosti, ono za što su istrunile kosti nebrojenih junaka našega roda i naroda. Da zbog svega toga

življe kola krv i u vašim žilama, i da ponosnije nosite na ramenu glavu, to neće nikoga začuditi, tko zna, da je sloboda jednoga naroda jedno od najvećih njegovih dobara.

Pavelićeva vizija Hrvatske na samom je početku Stepincu očito odgovarala pa je on o prvom posjetu Paveliću, 16. travnja 1941. godine izjavio:

Ako taj čovjek bude upravljao Hrvatskom deset godina, kako mi je pripovijedao, Hrvatska će biti raj.

Katolička se crkva izrazito proširila u Drugom svjetskom ratu po području NDHazije, a sam Stepinac je osnivaio župe i samostane posvuda, s blagoslovom NDH.

S vremenom se pokazalo, da i te nove župe nisu dostatne, pa je nadbiskup Stepinac nastavio osnivati i druge župe. Tako je godine 1942. osnovao župu Sv. Mihovila i predao je duhovnoj brizi kapucina. Iste je godine osnovana i župa Sv. Franje Ksavera i povjerena trećoredcima. Nadalje su osnovane župe: Gospe Lurdske u Zvonimirovoj ulici, Sv. Barbare u Zakladnoj bolnici na Rebru, Presv. Srca Isusova u bolnici milosrdnih sestara u Vinogradskoj cesti, Sv. Ane u Rudešu. Mjesto osam župa nadbiskup je Stepinac u najkraćem vremenu osnovao u samom gradu Zagrebu četrnaest župa.

No, i izvan grada Zagreba je osnivaio nove župe. Tako je u Podsusedu osnovao župu Sv. Ivana Boska, koju su preuzeli salezijanci, Sv. Duha u Gornjem Miholjcu, koju je predao konventualcima, Gospe na nebo uznesene u Dijelki, u Čačincima, Raskrižju, Oroslavlju, Vrapču i Đurđenovcu. Toliki broj novih župa u tako kratko vrijeme mogao je stvoriti samo biskup velike i jake vjere, čiju je smionost neprestano raspaljivala velika i žarka ljubav prema Bogu i neumrlim dušama.

Nostalgija prema NDH tipična je u kontekstu današnjeg katoličanstva u Hrvatskoj. Tako, naprimjer, biskup **Vlado Košić** tvrdi da ustaštvo nije bilo fašizam nego organizirano vojno djelovanje u obrani Hrvatske kao države, o čijoj se naravi pozitivno izrazio i blaženi Alojzije Stepinac.

Stepinčev je nacionalno-katolički stav potaknuo određenu pomutnju i u samoj Crkvi pa je on, s jasnom namjerom da odobrovolji crkvene krugove i Vatikan, nekoliko puta pisao pisma u kojima je omekšavao svoj stav, pokušavao naglasiti internacionalnost Crkve, pa i jednakost rasa, što su dokumenti koje danas Stepinčevi zagovornici rado predstavljaju. S druge strane, prilično je jasno da je njemu rasa bila dobra utoliko ukoliko je katolička, a ako nije sad, morala bi postati katolička i pod njegovom kontrolom pa su u knjizi česti zapisi gdje moli ustaške vlasti da pažljivije postupaju sa židovima i pravoslavicima koji su prešli na katoličku vjeru, dok se za židove i pravoslavce općenito mlako ili nikako ne zauzima.

Noćna mora bili su mu komunisti, a komunizam je smatrao nepremostivim zlom s kojim nema dijaloga nego ga treba "istrijebiti".

Hvala Bogu, mogu reći, da istinski Hrvati nemaju s komunizmom posla, nego je to sve trulež uvezen od drugud. Ja sam uvjeren, da će ga Hrvatski Narod odbaciti i istrijebiti prije ili kasnije iz svoje domovine.

Na svaki način borit ćemo se protiv njega, dok bude u nama daha, a na pomoć Majke Božje računam, jer nema gore hereze nego je crvena, pa će je ona istrijebiti kao što je i sve druge u našem narodu.

To je povezivanje navodno istinskog i ispravnog nacionalnog, vjerskog i političkog dugotrajna ostavština blaženika. U tom pastoralnom inkvizicijskom žaru prema komunizmu samo je djelomično i efemerno riječ o ideologiji i herezi, a zapravo je, samo naizgled paradoksalno, uglavom riječ o materijalnim stvarima, posebno agrarnoj reformi koja je Crkvi oduzela velike obradive površine i razdijelila ih seljacima.

Kad dajemo Bogu, a dajemo kad gradimo lijepe hramove njemu na čast, ne prikraćujemo time ni najmanje sirotinju.

To, i naravno oduzimanje druge crkvene imovine, Stepincu je bilo veći problem od same ideologije, a umanjivalo je njegovu ulogu i ulogu Crkve u materijalnom životu države – riječ je zapravo o klasnoj i kastinskoj tjeskobi. Prijepori o vjeronauku u školama i svećenicima koji su ga predavali, o pobožnim liječnicima i pobačajima, dio su iste priče, pokušaja da Crkva ostane važan društveni i materijalni faktor utjecaja. Mnogo je tih prijepora

potpuno jednako i danas kad se Crkva vratila na pozicije materijalnog utjecaja i kad vjeroučitelji u državnim školama djecu vode u posjete neraspadnutim svecima koji dijele modne savjete, a katolički kolumnisti tvrde da je vjeronauk citostatik za komunistički tumor društva. Koji se primjenjuje na djeci u školama.

Stepinac je bio neumorni crkveni aktivist i sve što je izgradio i pribavio za Crkvu, prvenstveno u materijalnom smislu, Crkva mu, naravno, nikako ne može zaboraviti. Oni mu u ojačavanju svoje klasne pozicije mogu biti izrazito zahvalni, no knjiga ga pokušava prikazati "aktivnim" u onom smjeru na koji se Crkva pretvara da pretendira, a to je naravno "duhovno" i "božje". Ti su dijelovi knjige možda i najsmješniji jer su najnategnutiji i ne djeluju nimalo uvjerljivo i sveto, nego uglavnom groteskno. Ima tu svakakvih "svetačkih" epizoda, naprimjer mladog Stepinca koji toliko daleko baca kuglu da ošamućuje jadno prase iza neke strunjače, koje je nakon toga "trebalo samo priklati, a ne i zaklati".

Na kuglani se u orfanotrofiju pokazala njegova tjelesna jakost i žilavost, te se opažalo kako su mu se mišice razvile i ojačale u seljačkim radovima kod kuće. Kada je ciljao, srušio bi gotovo svagda svih devet čunjeva. Jednom je ravnatelj zavoda, dr. Lončarić, kupio prase da počasti profesore te ga ostavio živa na kraju kuglane iza neke strunjače. Pitomci za to nisu znali. Alojzije je prilikom kugljanja tako snažno bacio kuglu da je ona svom snagom udarila prase koje se nalazilo iza strunjače. Nisu ga trebali klati, nego samo priklati. Volio je nogomet.

Tu su i molitve blagopokojnom Stepincu i Srcu Isusovom za posudbu od 30000 dinara koje se magično i svetački ostvaruju, temperatura od 38 stupnjeva od gripe koja čudotvorno prolazi nakon molitve Stepincu, nedjeljom kad su ljekarne zatvorene pa nema drugog lijeka. A ima i vrlo opasnog katoličkog praznovjerja koje jasno pokazuje zašto se Crkva mora odvojiti od javnog zdravstva, iako su kod nas, u vremenu kad se osnivaju katolički studiji medicine, a magistri farmacije predaju o utjecaju Blaženog Alojzija Stepinca na farmaceute, trendovi upravo suprotni.

Veronika Krstulović iz Milne na otoku Braču, 66 godina stara, oboljela je prema liječničkom utvrđenju, od 14. travnja 1960. u zavodu za radio terapiju medicinskog fakulteta u Zagrebu, od raka na lijevoj dojki.

Bila je u istom zavodu zračena. U splitskom dispanzeru i u bolnici na Rebru u Zagrebu rečeno joj je, da se mora najkasnije za 15 dana dati operirati. Mjesto operacije ona se utekla pokojnom kardinalu devetnicom. Za vrijeme devetnice mazala si je oboljelo mjesto cvijetom s groba kardinalova. 26. listopada je ponovno pregledana u bolnici na Rebru, gdje joj je rečeno, da je sasvim zdrava, no neka dođe nakon pola godine opet na pregled.

Kod nas i nedavno otvoreni Pelješki most čuvaju Stepinčevi anđeli Duje i Vlaho čiji originali stoje u lepoglavskoj crkvi, tik uz zatvor u kojemu je Stepinac proveo pet godina. U most je jedan naš inženjer ugradio i kronicu.

Stepinčeva je vizija božanskog i kršćanskog kruta, gotovo starozavjetna. Mnogo je u njegovim pismima i propovijedima straha, kazne i ljudskog grijeha pa se on čak i u najgorim ratnim vremenima, u travnju 1945. godine, bavi gnjevom koji će Bog sasuti na hrvatski narod i to zato što psuje – Stepinac, naime, često pripisuje grijeh narodu kao ukupnosti, a tvrdi da su i ratne nevolje zaslužena kazna za pojedine narode.

Psovači, stidite se! Da li je to zaslužio Bog, da mu pljujete svojim poganim ustima u lice? [...] Ako je ikada bio čas, da svim silama zgrabite, da se istrijebi ova sramota iz naše sredine, psovka, onda je to sigurno danas. Svima nam je na srcu spas našega naroda, naše domovine.

Taj je koncept grijeha hrvatskog naroda i njegove povijesti koju navodi sam Bog živ i danas pa tako kardinal **Božanić** u svojim propovijedima povodom Dana državnosti zahvaljuje Božjoj providnosti koja odozgo vodi povijest naroda.

Benigar mračno Stepinčevo kršćanstvo pokušava prikazati u dostojanstvenom svjetlu iz čega u knjizi izniče lik Stepinca kao mučenika i patnika, uvijek ozbiljnog lica i upalih očiju, zabrinutog pastira Hrvatskog Naroda i njegovog zagovornika na ovom i onom svijetu.

Benigarova knjiga je i pedeset godina nakon objavljivanja aktualna, a mnogi prijepori iz današnjeg vremena zapravo su isti kao i u vrijeme njenog pisanja. Stepinčeva je uloga u hrvatskom katoličanstvu u međuvremenu poprimila gigantske razmjere, iako on ni danas nije proglašen svetim,

a razlogom se za to u hrvatskim katoličkim krugovima i danas smatra podrivačka uloga Srpske pravoslavne crkve. Kod nas praktički nema katoličke ni grkokatoličke crkve u kojoj nije Stepinčev kip niti grada u kojem nije njegova ulica. Knjigu treba pročitati, ako ni zbog čeg drugog, a ono zbog toga.

Aleksa Benigar bio je dvadeset pet godina misionar u Kini i profesor teologije. S dolaskom kineskih komunista na vlast protjeran iz Kine kao i brojni drugi katolički svećenici. Umro je 1988. godine.

# Moglo bi se čitati:

Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal*, Ziral (1974).

Antonio Šiber, *Priručnik za svece*, Antonio Šiber (2023).

Michael Bakunin, *God and the State*, Dover Publications (1970).

# Uvod u haiku 2

2. ožujka 2023.

Iako su Bashoa već za života uvažavali kao velikana, a mnogi njegovi učenici u njemu vidjeli gotovo sveca, on je bio daleko od krutog japanskog ideala hladnog mudraca na svom putu. Živio je između svjetova, ni kao monah, a ni kao čovjek od društva i svakodnevnih preokupacija običnih ljudi.

“Sličim svećeniku, ali je na meni prašina svijeta; sličim običnom čovjeku, ali imam obrijanu glavu.”

**D**rač obrasta strehu, krov prokišnjava, žbuka je otpala sa zidova, a lisice i jazavci tu prave svoje jazbine. Zove se *Genjuan* ili *Fantomska koliba*. Vlasnik je bio monah koji se povukao iz svijeta, ujak ratnika **Suguname Kyokusuija**. Prošlo je osam godina otako je živio ovdje – ništa od njega nije ostalo, osim imena, Gospodar Fantomskog Prebivališta. I ja sam napustio gradski život prije nekih deset godina, i približavam se pedesetoj. Sličim zakukuljenom moljcu koji je izgubio kukuljicu, pužu bez kućice. Lice mi je još od prošle godine osunčano vrelin suncem Kisakate, a pete u modricama od grubih obala sjevernog mora, gdje je tako teško pješačiti po visokim dinama. A sad, ove godine, nose me valovi jezera Biwa. Gnjurac veže svoje gnijezdo za jednu jedinu stabljiku trske, uzdajući se da će ga trska spasiti od struje. Sa sličnom mišlju namjeravao sam popraviti slamnati krov kolibe i zakrpati rupe u ogradi i na početku sam se četvrtog mjeseca, prvog mjeseca ljeta, uselio misleći da će to biti samo nakratko. Iako se sad počinjem pitati hoću li ikad htjeti otići odavde.

Ljeto je gotovo, ali vidi se da nije davno završilo. Azaleje još cvatu, divlje glicinije vise s borova, a i kukavica proleti tu i tamo. Čak me pozdravljaju i šojke i djetlići koji kljucaju po stvarima, iako me zapravo nije briga, uživam u njima. Osjećam se kao da mi je duh otrčao u Kinu da gleda prizore u Wu-u ili Chu-u, ili kao da stojim pored predivnih rijeka Xiao i Xiang ili jezera Dongting. Planina se iza mene uzdiže na jugozapadu, a najbliže kuće su vrlo daleko. Mirisni jutarnji lahor puše s planinskih vrhova, a sjeverni su vjetrovi, prigušeni jezerom, hladni. Imam planinu Hie i visoki vrh Hire, a na ovoj su njihovoj strani borovi Karasakija zastrti maglom, kao i dvorac, most i čamci kojima po jezeru ribare. Čujem glas drvosječe koji je na putu na planinu Kasatori i pjesme sijača riže u malim rižinim poljima u podnožju planine. Krijesnice krivudaju po zraku u predvečerje, kloparalo [plaši ptice i] klepeće svoje note – uistinu ne nedostaje prekrasnih scena. Među njima je Mikamiyama, čiji je oblik vrlo sličan planini Fuji i podsjeća me na moju staru kuću u Musashinu, dok me planina Tanakami navodi da nabrajam sve drevne pjesnike s kojima je vezana.

[...]

Da sve oko sebe bolje vidim, popeo sam se na uzvisinu iznad svoje kolibe, sklepa platformu među borovima i opremio je okruglim podmetačem od trske. Nazvao sam je Majmunska loža. Nisam u klasi onih kineskih ekscentrika kao što je **Xu Quan** koji je sebi načinio gnijezdo u sibirskoj jabuci gdje je mogao u miru piti, ili **Mudrac Wang**, koji je sebi sagradio utočište na Tajnovitom vrhu. Ja sam samo stanovnik planina, po prirodi pospan, koji je svoje korake okrenuo prema strmim usponima i sjedi ovdje u praznim brdima trijebeći uši.

Ponekad, kad sam u živahnem raspoloženju, donosim svježu vodu iz doline i kuham sebi obrok. Imam samo žubor potoka da olakšam svoju samoću i volim kapljice koje kap-kapaju po zelenilu paprati, a moja mala peć uopće ne stvara gužvu. Čovjek koji je ovdje prije živio bio je uistinu uzvišena uma i nije se opterećivao kompliciranim konstrukcijama.

[...]

Ali, uz sve što sam rekao, ja zapravo nisam od onih koji su posve zaljubljeni u samoću i koji moraju sakriti svaki svoj trag u planinama i divljini. Samo sam, izmučen čestim bolestima i iscrpljen bavljenjem ljudima, umoran od društva. Stalno iznova mislim o pogreškama koje sam tijekom godina počinio u svojoj nespretnosti. Nekad sam zavidio onima koji su imali položaje u vladi ili impresivan utjecaj, a drugi put bih razmišljao o ulasku u Budine hramove i učionice patrijarha. Umjesto toga, izmorio sam sam tijelo na putovanjima koja su besciljna kao vjetrovi i oblaci i istrošio svoje osjećaje na cvijeće i ptice. Ali nekako sam uspio živjeti tako, i na kraju, nevješt i netaalentiran kakav jesam, predao sam se potpuno tom jednom cilju, poeziji. **Bo Juyi** radio je tako naporno na tome da je skoro uništio svojih pet vitalnih organa, a **Du Fu** se zbog toga zgrbio i smršavio. Što se inteligencije tiče ili kvalitete onoga što napisasmo, nikad se ne bih mogao usporediti s takvim ljudima. Sad kad je jesen napola gotova i kad svako jutro i večer mijenjaju krajolik, pitam se nije li to ono na što se misli kad se kaže da svi prebivamo u nestvarnom?

Bio je ovo prijevod dijela Bashovog zapisa iz 1690. godine, poznatog pod nazivom *Fantomska koliba* koji je **Basho** napisao kad je imao četrdeset šest godina, četiri godine prije svoje smrti. Zapis sam preveo slijedeći engleski prijevod **Noboyukija Yuase** iz 1960. godine, a izostavio sam dijelove koji današnjem čitatelju, ni japanskom, a pogotovo ne hrvatskom, ne bi značili mnogo nego bi samo otežali i razvodnili tekst. Konzultirao sam i znatno različit prijevod **Donalda Keenea** iz 1936. godine te na dva-tri mjesta prilagodio Yuasin prijevod gdje mi se učinilo da mogu pojasniti smisao napisanog.

Basho je u kolibi kraj jezera Biwa živio četiri mjeseca.

Naslov djela mogao bi se prevesti i kao “nestvarna koliba” i sugerira širu budističku sliku dvojnosti, nestvarnosti ili iluzije i prosvjetljenja, premda Basho kako stari, čini se sve manje drži do te razlike i sve je više sklon mišljenju da je sve vrsta iluzije pa čak i prosvjetljenje:

“Sutra ću postati čempres!” reklo je jednom staro stablo [lažni čempres] u dolini. Jučer je prošlo kao san; sutra još nije došlo. Umjesto da samo uživam u bačvi vina u svom životu, stalno govorim “sutra, sutra”, osiguravajući tako prijekor mudraca.

Usamljen je  
među cvjetovima  
lažni čempres.

I jučer i sutra su san, nestvarnost, i moglo bi biti da je nekompletnost i izostanak razrješenja jedino što nam ostaje, barem nekima od nas, ali moglo bi biti i da je to naša prava priroda. Lažni čempres, naime, nikad neće postati čempres, kao što ni običan crv nikad neće postati leptir.

Jesen je došla  
a nije postao leptir;  
kad je crv

Iako su Bashoa već za života uvažavali kao velikana, a mnogi njegovi učenici u njemu vidjeli gotovo sveca, on je bio daleko od krutog japanskog ideala hladnog mudraca na svom putu. Stalno u duhovnim previranjima, u promišljanju svoje pozicije i uloge u svijetu, u samoponižavanju i omalovažavanju svoje vještine, iako svjestan da mnogo lošiji haiku pjesnici

od njega, u gradu i u društvu osvajaju nagrade i “zao glas”, kako ga Basho naziva.

Svuda u ovom gradu vidim ljude koji poeziju pišu zato da osvoje nagrade ili zao glas. Sve što bih im mogao reći bez sumnje bi završilo grubim riječima pa se pretvaram da ih ne vidim i ne čujem.

Pa ipak je sudjelovao u okupljanjima haiku pjesnika i vođenju škole haikua i svojih učenika, djelomično sigurno i zbog novca koji je uspijevao prikupiti na taj način.

Basho je živio između svjetova, ni kao monah, a ni kao čovjek od društva i svakodnevnih preokupacija običnih ljudi.

Ne nosim mač oko pasa nego vrećicu za prošnju oko vrata i [budističku] kronicu od osamnaest kuglica u ruci. Sličim svećeniku, ali je na meni prašina svijeta; sličim običnom čovjeku, ali imam obrijanu glavu. Nisam svećenik, ali ovdje [u središtu šintoističke religije] one s obrijanim glavama smatraju budističkim monasima, pa mi nisu dopustili da uđem u hram.

Upravo je zbog svoje takve pozicije bio rastrgan, jer je znao da ne pripada nijednom svijetu, iako je jasno vidio i ljepote tih svjetova, ali i njihove licemjernosti.

[...] Odlučio sam da ove jeseni vidim mjesec iznad planina hrama Kashina. Pridružila su mi se dvojica muškaraca, samuraj bez gospodara i monah. Monah je nosio habit crn kao vrana, sa svežnjem svetih šalova oko vrata i slikom Bude koji se spušta s planine namještenom s velikim obožavanjem u prenosivom hramu koji je nosio leđima. Šepurio se, udarajući štapom, sam u svemiru, bez prepreka između njega i prosvjetljenja. Ja, međutim, nisam ni monah ni svjetovni čovjek. Moglo bi me se nazvati šišmišem – između ptice i miša.

Basho je stoga bio nesklon pridružiti se bilo kojem od tih svjetova, ali i nemiran u toj poziciji nepripadanja, što nije osobina koja se uobičajeno očekuje od mudraca koji dobro poznaje svijet i svoj put s kojim je pomiren.

Poput bolesnika sam, izmoren ljudima ili kao netko umoran od svijeta. Nisam vodio redovnički život, niti sam stremio uobičajenim [svjetovnim] ciljevima. Otkad sam bio mlad, dragi su mi bili moji ekscentrični načini, a kad sam od njih počeo živjeti, privremeno, mislio sam, otkrio sam da sam cijeli život vezan za stihove svoje vještine, i ovakav nesposoban i netaleantiran kakav jesam.

To je i teško spojivo s krutim i plitkim interpretacijama mudrosti, a nije ni svojstvo koje se uobičajeno pripisuje onome kojega se slijedi i kanonizira. Svjestan je da takav kakav jest ne može biti uzor. Mladom je trgovcu lijekovima, **Toku**, koji se pridružio njegovoj školi haikua poručio:

Dvije polovice lubenice izgledaju slično, kao što smo i nas dvojica slični u ljubavi prema hakaiju, ali me ne bi trebao oponašati. Ti si mladi trgovac i trebao bi živjeti drukčije od mene. Ja sam beskoristan ovako udaljen od svjetovnih stvari.

Današnja je slika Bashoa pozlaćena i uglađena, no on je, čini se, bio čovjek koji je tek nekoliko godina pred smrt spoznao da je upravo ta pozicija nepripadanja njegovo pripadanje i njegov put, i da je sâmo putovanje zapravo njegov pravi dom.

Onima čiji životi protječu na čamcu i koji dočekaju starost vodeći konja za uzde, putovanje je život, putovanje je dom.

# Moglo bi se čitati:

Basho, *The Narrow Road to the Deep North and Other Travel Sketches*, Penguin Books (1966).

Vladimir Devidé, *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir*, Zagrebačka naklada (2003).

# Kraj znanosti

John Horgan

17. ožujka 2023.

Ova je epizoda potaknuta knjigom *Kraj znanosti* Johna Horgana, no podcast se ne tiče samo knjige, nego sadrži osvrt na pravi kraj znanosti o kojem Horgan ništa i ne piše.

Govori se o znanosti kao vlasništvu, o znanstvenim javno-privatnim partnerstvima, o proizvodnji znanstvenog smeća, o znanstveno-industrijskim biznisima temeljenim na pseudoznanosti, o *celebrity* kulturi, o znanstvenim novinarima koji ni o čemu važnom ne pišu, o lažnom idealu dobre znanosti, i o još mnogo toga.

**K**njiga *Kraj znanosti* Johna Horgana mogla bi sigurno i danas, kao i prije dvadeset sedam godina kad je napisana, oduševiti ponekog mladog znanstvenika ili studenta. Ja sam je dobio na poklon od kolege 2002. godine kad sam doktorirao. Njegova je namjera bila vjerojatno šaljiva – nabavio je knjigu koja sugerira kraj, u trenutku kad sam ja završio sa svojim formalnim fizičarskim obrazovanjem. Pa iako tada više i nisam bio mlad znanstvenik, i na mene je ta knjiga prilično utjecala.

Prirodni znanstvenici, a možda pogotovo fizičari, prolaze, naime, kroz proces tehničkog obrazovanja, ali i kroz vrstu profesionalne indoktrinacije, gdje im se kroz legende u udžbenicima i na predavanjima objašnjava navodna veličina i posebnost njihove struke. Obično se radi o anegdotama o velikanima struke, koji, naravno, uvijek vide dalje od svih drugih, kao naprimjer **Richard Feynman** u povjerenstvu za analizu eksplozije NASA-ine letjelice Challenger 1986. godine, **Paul Dirac** koji sjetno sanjari o ljepoti i eleganciji teorije, **Einstein** koji kao činovnik u patentnom uredu okreće fiziku naglavce, **Niels Bohr** s potkovicom prikucanom iznad vrata jer je čuo da pomaže i onima koji u to ne vjeruju, i slično. Ružnije epizode iz te veličanstvene povijesti obično se prešućuju ili prepričavaju ublaženo i apologetski, naprimjer ona o **Edwardu Telleru** koji otkucava kolege pred političarima dok zagovara sve jače nuklearne bombe ili o **Heisenbergu** koji ih pravi za **Hitlera**. O **Newtonu** koji kao predsjednik Kraljevskog društva uništava portret i reputaciju podjednako taštog **Roberta Hookea** nakon njegove smrti, a sebi podiže spomenike još za života, i o svim onim fizičarima koji se uvijek zaklinju na znanstvenu istinu, a ipak su pokrali ili zanijekali tuđe doprinose ne bi li sebi osigurali veličinu i utjecaj. Takvih je u znanosti uistinu ogroman broj.

James Watson koji je s Francisom Crickom otkrio strukturu DNA uzvojnice, tvrdio je da svatko tko je imao posla s crnim uposlenicima zna da su oni manje inteligentni od bijelaca. Watson i Crick poznati su i po tome što su iskoristili snimke rendgenske difrakcije DNA uzvojnice koje je načinila Rosalind Franklin, a da namjerno nisu korektno citirali njen doprinos svom otkriću, iako je taj doprinos za njihov rad bio ključan.

Johannes Stark, za kojega zna svaki student fizike čim počne učiti o kvantnoj mehanici, dobio je za svoj eksperimentalni rad Nobelovu nagradu, ali je bio i zadržati nacist. Pisma je potpisivao s *Heil Hitler*, pisao je za časopise i propagandu SS-a te zagovarao stav da bi znanstvenici u Njemačkoj morali biti isključivo čistokrvni Nijemci. Djelovao je i aktivno u progonu Židova koji su radili kao profesori

i znanstvenici u Njemačkoj. Iako je nakon rata osuđen na četiri godine zatvora, kazna mu je ukinuta i umro je u miru, slavi i ugledu.

Povijest je znanosti posve drukčija i mnogo ružnija od onoga što studenti uče na fakultetima i čitaju u popularno-znanstvenim prikazima koji su uvijek preslađeno štivo za omladinu. Oni još ne mogu u potpunosti razumjeti društveni kontekst svoje buduće profesije i defekte ljudskih karaktera, koji se živo oslikavaju pogotovo u znanosti zbog kompetitivne naravi te djelatnosti.

Horganova je knjiga još jedan u nizu zaslađenih doprinosa povijesti znanosti, iako je njegova zamisao bila očito drukčija, s obzirom na količinu, uglavnom tanušne ironije kojom začinjava često groteskne intervju sa znanstvenim veličinama od kojih se knjiga i sastoji.

Kad bih mu posudio nešto novca, mogao bi mi napisati ček. Dao sam mu 40 dolara. Dok mi je Gell-Mann davao ček, sugerirao mi je da razmislim o tome da ga ne unovčim, budući da će njegov potpis jednoga dana vjerojatno biti prilično vrijedan. (Ček sam unovčio, ali sam zadržao fotokopiju.)

To je parada likova koji će sigurno zauzeti svoja zaslužena mjesta u sumnjivim legendama koje će se prepričavati nekim budućim studentima, iako je skoro svaki od njih silno zabrinut hoće li se to uistinu i dogoditi jer je to jedino za čim zapravo žude.

Jedini teoretičar, osim njega, koji je istinski shvatio kompleksnost uma, tvrdio je Minsky, bio je mrtav. "Freud ima najbolje teorije dosad, uz moje, o tome što sve treba da bi se stvorio um."

Većina je tih slavnih znanstvenika zastala u nekakvom razvojnom limbu, na emocionalnom nivou pubertetlija koji se nadmeću s drugim pubertetlijama o tome tko je pametniji i čiji su uvidi u narav stvarnosti temeljitiji.

U autobiografiji Crick otkriva kako se kao dijete, kad je već želio postati znanstvenikom, brinuo da će do trenutka kad odraste sve već biti otkriveno. "Priznao sam svoje strahove majci, a ona me utješila: 'Ne brini se, Ducky, još će puno toga ostati za otkrivanje.'"

I "kraj znanosti" u nazivu Horganove knjige je takva, pubertet-ska i megalomanska vrsta kraja. Horgan, naime, sugerira da znanost

kao aktivnost mora završiti ili barem temeljito usporiti zato što je već toliko toga fundamentalnog otkriveno da čak ni najpametniji među znanstvenicima ne mogu više načiniti temeljite proboje.

Horganovi velikani ne žude za nekim “trivijalnim” stvarima i otkrićima, za razumijevanjem alge, drenjine, ili otkrićem novog lijeka – ne, oni žele, kao i Einstein, spoznati “Božji um” jer ako itko takvo što može spoznati, to su naravno oni. Ta je kriptoreligiozna megalomanija odavno prisutna u znanosti, posebno u fizici čestica i velikim ujedinjujućim teorijama. Te se discipline zanose idejom da je baš sve moguće objasniti jedinstvenim uzrokom, principom ili simetrijom, a iz tog bi prvobitnog uzroka slijedilo sve ovo, navodno “trivijalno” od čega živimo i što jesmo.

Glashow vjeruje da će fizičari nastaviti tražiti “neka mala zanimljiva otkrića. Ponekad će to biti nešto zabavno, a ponekad nešto novo. Ali to nije ravno onome što sam ja imao sreće saznati za svoga profesionalnoga života.”

Studenti fizike zato vole nositi majice na kojima piše “I reče Bog:” pa onda četiri **Maxwellove** jednadžbe zapisane na najkompaktniji i najnerazumljiviji mogući način, “i bi svjetlost!”. Htjelo bi se reći da i sam Bog govori kompaktnim jezikom fizike, jezikom njihove profesije, i da uopće ne mora misliti ni o svjetlosti, ni o mačkama ni drenjinama, nego tek o apstraktnim i sažetim principima iz kojih slijede i drenjine i mačke. Tu se navodno radi o spoznaji koja nema veze sa stvarnim svijetom i društvom te s kontekstom u kojem se znanost odvija. Spominje se, uostalom, i nekakav bog pa bi sve to trebalo doprinijeti tome da se zanesemo eteričnim i ugladenim idealom znanosti i potragom za znanjem koja postaje gotovo moralna kategorija. Horgan je to ipak donekle prepoznao:

Naivni ironijski znanstvenici posjeduju izuzetno snažnu vjeru u svoje znanstvene spekulacije, unatoč tome što se te spekulacije ne mogu znanstveno potvrditi. Oni vjeruju da svoje teorije ne stvaraju, već ih otkrivaju; dakle, da te teorije postoje neovisno od bilo kakvog kulturnog ili povijesnog konteksta te uopće od bilo kakvog nastojanja da se dođe do njih.

Znanstvenici se rado prikrpavaju tom idealu pripisujući tako sebi osobine asketa, navodno nezainteresiranih za sitne stvari, društvo i

bijedne svade, iako se većina njih uglavnom bavi upravo tim stvarima, stalno zabrinuti zbog vlastitog utjecaja u znanstvenoj zajednici, prestiža i mjesta u povijesti. To je ono o čemu Horganova knjiga malo ili nikako ne govori, premda tu negdje tek počinje priča o pravom kraju znanosti, posve drukčijem od onoga o kojem govore Horganovi likovi. Tu Horganov doprinos priči o znanosti temeljito podbacuje. Čavrljajući sa znanstvenim zvijezdama, on ih ne pita ništa uistinu važno, nego ostaje zadivljen uglancanim idealom znanstvene pameti i navodne potrage za konačnom istinom, iako je knjigu napisao s namjerom da tu potragu i ideal demontira.

Godinu ili dvije nakon toga, čavrljajući na jednoj konferenciji fizičara, postavio sam većem broju sudionika sljedeće pitanje: koga smatrate za najpametnijeg fizičara među svima vama?

Pa čak je i takav, na kraju idolopoklonski pristup, podignuo prilično veliku buku među znanstvenim velikanima. Neki od njih proglasili su ga ignorantom i zabludjelim prorokom kraja i propasti koji protivnicima znanosti daje oružje za njihove sulude ideje i smanjenje financiranja. To znanstvene zvijezde naviknute na lagodna čavrljanja u skupim hotelima i egzotičnim krajevima, gdje se uz vino razgovara o tome tko je najpametniji, uvijek posebno pogađa. Pa su mu to i pismeno i javno zamjerali, uznemireni Horganovom slutnjom da bi njihova pamet mogla pomalo zakazati i usporiti u vremenima pred nama, s obzirom da je navodno sve najvažnije već otkriveno i da oni možda i ne žive u najboljim od svih vremena za velika otkrića. No, to je prepirka koja se vodi o površnim temama, i u njoj se o znanosti i njenom stvarnom stanju ništa važno i ne spominje.

Brojni su autori došli do mnogo relevantnijih zaključaka o kraju znanosti. Još je 1973. godine antiratni pokret američkih znanstvenika *Science for the People* iznio stavove o problemima društvene kontekstualizacije znanosti koji su danas samo pojačani. Tiče se to izravno i Horganovog pristupa, točnije izostanka pravog pristupa temi:

[...] naš je posao također razumjeti vlastitu ulogu u održavanju sustava. Ne samo u izravnom smislu kako su naša tehnološka dostignuća oruđe za njegovo održavanje, već i kako sama struktura i ideologija znanosti služe za održavanje sadašnjeg društvenog i ekonomskog poretka. Kako specijalizacija i profesionalizam unutar znanosti dovode do fragmentiranog i kratkovidnog razmišljanja. Kako konkurencija i

hijerarhija jačaju individualizam i nekolektivne stavove. Kako mit o znanstvenoj neutralnosti čini znanstvenike nesvjesnim instrumentima političke moći. Kako je tehnokratski mentalitet (onaj znanstvenog, nepolitičkog odlučivanja) u najboljem slučaju nedemokratski, a u najgorem fašistički. Kako propagiranje elitizma i elitističkih stavova služi samo tome da ljudima oduzme nadzor nad vlastitim životima. Kako filozofija i metodologija pozitivističke znanosti, kada se primijene na društvene znanosti, znače samo društvenu manipulaciju i kontrolu.

Otac američkog svemirskog programa bio je Wernher von Braun, genijalni aeronautički znanstvenik i inženjer, ali i SS-ovac i konstruktor V2 raketa. Te su rakete, koje su nacisti ispaljivali po civilima Londona, proizvodili robovi skupljeni po koncentracijskim logorima. Amerikancima ništa od toga nije bilo važno i brzo su “oprali” njegovu nacističku prošlost jer su ga angažirali u svemirskom programu koji je i uspješno vodio. Nacist je odveo SAD na Mjesec, on i njegovih 1600 njemačkih kolega koje su američki vojnici pohvatali po Njemačkoj i preselili u SAD, praktički bez ikakvog pitanja. Sovjeti su radili slično.

William Shockley, dobitnik Nobelove nagrade za otkriće tranzistora, smatrao je da američki crnci predstavljaju prijetnju genskoj kvaliteti nacije zbog navodno manje inteligencije i veće plodnosti te je zagovarao da se osobe niskog kvocijenta inteligencije sterilizira i da im se zato isplati financijska naknada. Svoju je spermiju donirao, vjerujući da će tako po čovječanstvu proširiti najkvalitetnije gene.

Znanost sigurno neće skoro završiti zbog spoznajnih ograničenja, no njezin bi kraj mogla prizvati znanstvena birokracija. Ona znanstvenoj djelatnosti nameće pravila koja vode do njene degeneracije te do nepovoljne transformacije institucija na kojima se ona odvija. Danas se tako inzistira na navodno mjerljivim rezultatima znanstvenog istraživanja, evaluacijama, proizvodnji doktoranada, radova i privlačenju sredstava, tehnološkoj primjeni istraživanja, javno-privatnim partnerstvima, centrima takozvane izvrsnosti, *spinoffovima*, *startupovima* i osnivanju patentnih ureda na javnim institutima i sveučilištima. Za te se potrebe proizvodi cijeli rječnik birokratskog novogovora, u kojem riječi imaju potpuno suprotno značenje od onih koje bi trebale imati. To je jedan potpuno drukčiji rječnik od onoga kojim se govori u Horganovoj knjizi. **Konrad Liessmann** u *Teoriji neobrazovanosti* iz 2006. godine o tome kaže:

Zanimljivo je kako znanstvenici koji su još prije nekoliko godina vjerovali da su u stanju kritički pojmovno obuhvatiti razvojne tendencije društva gotovo bez otpora kapituliraju pred nedotupavnim floskulama iz žargona kojim se služi *New Management*. Činjenica da se više nitko ne začudi kad se sveučilišne predavače zbog poboljšanja visokoškolsko-didaktičkih sposobnosti šalje poduzetničkoj savjetnici s prekinutim studijem psihologije, da se nitko ne iznenadi kad se kandidati za profesuru ili asistentsko mjesto moraju producirati u *Assessment Centru*, da se nitko gromoglasno ne pobuni kad se zadnje izrasline poduzetničkih ideologija sveučilištima prodaju kao najnoviji krik mode (*Blended Learning, Diversity Management, "bilanca znanja"*) – sve to nam zapravo govori o obrambenoj snazi institucionalizirane znanosti u konfrontaciji s duhom vremena. Te snage gotovo i nema.

Sve to dovodi do proliferacije znanstvene produkcije, zapravo znanstvenog smeća, a znanstvenici koji ga uspiju najviše proizvesti i objaviti, uz bogato javno financiranje, dobivaju još i više jer udovoljavaju nametnutim administrativnim kriterijima. Takva djelatnost nema u krajnjoj liniji nikakve veze sa spoznajom o kojoj govore Horgan i njegovi sugovornici.

Modeli znanstvenog istraživanja i publiciranja izmaknuli su svakoj razumnoj kontroli. Znanstvenici koji uglavnom rade u javnim institucijama i koji su financirani javnim novcem, proizvode znanost koja se objavljuje u prestižnim časopisima, u kojima opet javni znanstvenici volontiraju kao recenzenti, a privatne kompanije potom ubiru na tom sadržaju ogromne svote novca. Taj javno proizvedeni, a privatno preuzeti sadržaj za velike svote otkupljuju knjižnice, opet javnih, institucija te se novac iz javno financiranog sektora na veliki broj načina prelijeva privatnim korporacijama. Sve to ide na štetu javnosti koja bi morala imati mnogo više koristi od svoje znanosti koju je i platila. Ta je proizvodna i profitna paradigma preuzela znanstvenu kulturu istraživanja i objavljivanja te dovela do bujanja znanstvenih časopisa i radova u kojima se objavljuje sve i svašta. Sve se pretvorilo u utrku za produkcijom i profitom pod svaku cijenu sa svim dobro poznatim manifestacijama, što uključuje i napuhavanje burzovno-znanstvenih balona. Ukoliko žele objaviti članak u časopisu *Nature* koji sebi tepla da utire znanstvene trendove, znanstvenici danas za to moraju platiti oko 10000 eura i za tu svrhu moraju pronaći istraživačka sredstva. Ni u drugim i manje prestižnim časopisima nije bitno drukčije, razlikuju se samo cijene. Iako se u znanosti govori o

navodno “predatorskim časopisima” koji objavljuju znanost samo zbog velikih profita, prava je istina da su danas svi znanstveni časopisi predatorski, a pogotovo oni najprestižniji i najskuplji.

Kako se sve manje radi o spoznaji, a sve više o kupovini i prodaji, o tržištu i profitu, u znanosti se danas pribavljanje sredstava smatra mjerom ideje i nadahnuća. Liessmann o tome piše:

Kad pribavljanje dodatnih sredstava postane kvalitativnim kriterijem neke znanosti, zakazat će onaj kome ta sredstva uopće ne trebaju, jer je dovoljna glava koja misli.

Iako svi znanstvenici znaju da je u današnjoj znanosti sve puno dopinga i laži, svejedno jedni druge nazivaju izvrsnima. Profitni su kriteriji potpuno zamijenili one spoznajne, a znanstveni je članak umjesto informacijske efektivno postao birokratsko-administrativna i kupovna jedinica. Svi su se ovi trendovi izrazito ubrzali u zadnjih desetak godina.

Philip Lenard, njemački nobelovac i član brojnih europskih akademija bio bi i žešći nacist da u doba rata nije bio već u poznim godinama. Bio je osobni Hitlerov savjetnik i vođa pokreta takozvane “arijske fizike”. Teoriju relativnosti nazivao je “židovskom prevarom”. Umro je 1947. godine, u svojoj 85. godini, ugledan i na slobodi.

Shirō Ishii, japanski mikrobiolog i profesor imunologije koji je bio vođa Jedinice 731, odgovoran je za smrt više od 10000 ljudi, većinom kineskih civila na kojima je njegova jedinica eksperimentirala zaražavajući ih kugom i drugim bolestima u okviru japanskog vojnog programa biološkog oružja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Amerikanci su mu garantirali imunitet od progona u dogovoru sa Sovjetima, a za uzvrat im je Ishii dao podatke o eksperimentima koje je provodio. Umro je kao slobodan čovjek 1959. godine, a za svoje zločine nikad nije odgovarao.

Već jako dugo svjedočimo značajnoj korupciji znanosti, posebno u sektorima gdje je ona isplativa, a pogotovo u području proizvodnje i patentiranja lijekova, gdje se studije sve češće obrađuju namjerno statistički nekorektno, tako da pokažu željene ishode. Takvi se rezultati objavljuju i u najprestižnijim znanstvenim časopisima, iako su često neponovljivi, što je temeljni preduvjet da se nešto uopće nazove znanost. Neki znanstvenici koji su autori takvih radova čak ni ne sudjeluju u kreaciji rada od njegovog

samog početka nego često prihvaćaju tzv. „počasna autorstva“ gdje iznajmljuju svoj znanstveni kredibilitet zbog nagrade i prestiža, zato što se suradnja s farmaceutskom industrijom smatra prestižnom, a i nagrađuje iz javnih fondova. Lijekovi se proizvode na širokoj podlozi javne znanosti, znanja i istraživanja koja se izvode i desetljećima su se izvodila na javnim sveučilištima i institutima, ali su profiti od lijekova privatni, a njihove cijene sumanute. Mnoge molekule koje se danas koriste, naprimjer u liječenju raka, nastale su iz kemijski bliskih inačica namijenjenih drugoj svrsi koje su bile tisuće puta jeftinije. U studenom 2022. godine američka Administracija za hranu i lijekove odobrila je lijek za hemofiliju B. Riječ je o genskoj terapiji za odrasle čiji jedan tretman košta 3.5 milijuna dolara, ali to je samo jedan u oceanu sličnih primjera. Javni liječnici sudjeluju kao eksperti u odobravanju navodno milosrdnih doza takvih lijekova koje kompanije “poklanjaju” javno-zdravstvenim sustavima, pogotovo siromašnijih država, a nakon takvih reklamnih poteza zamotanih u veo struke i znanosti, te, najčešće onkološke lijekove, javno zdravstvo i bolnice i otkupljuju po ogromnim cijenama, nimalo milosrdno, naravno. Nisu svi ti lijekovi djelotvorni, iako se redovito tako predstavljaju i iako su svi vrlo skupi. U cijelom tom procesu znanstvena istraživanja imaju temeljnu ulogu, iako su dosezi tih istraživanja rezervirani za one koji mogu platiti cijenu koja se traži.

Sve je to još u rujnu 1973. godine, ranije spomenuti pokret *Science for the People* u svojim proglasima jasno ustvrdio, a pedeset godina kasnije nalazimo se u situaciji koja je samo dodatno okoštala:

Nekad se moglo vjerovati da znanost znači napredak, da će svaki znanstveni pomak poboljšati uvjete u kojima svi živimo, a ujedno biti još jedan korak u oslobađanju ljudskog duha. Ali od tog je sna ostala samo retorika i danas vidimo da je stvarnost sasvim drugačija. Znanost je danas vlasništvo, pa se stoga, kao i svako vlasništvo, koristi za dobrobit onih koji ga posjeduju. U SAD-u i drugim imperijalističkim nacijama, glavni dio znanstvenih napora posvećen je ciljevima 1) izvlačenja profita i 2) održavanja kontrole koja omogućava to izvlačenje.

Javno-privatna partnerstva često su izravan uvjet za javna financiranja znanstvenog istraživanja, što potiče stvaranje sitnih privatnih industrija i laboratorija u kojima rade javno financirani istraživači i profesori, a gdje se često proizvodi pseudoznanost. Iz kapljice krvi i, zamislite, DNA molekule

mjeri se tako genska sklonost određenim sortama vina, proizvode se personalizirani testovi za dugovječnost ili biomarkeri koji očitavaju navodnu stvarnu starost pojedinca. I u Hrvatskoj je takvo *bioastrološko* gatanje popularno, a njegovo se financiranje javnim sredstvima smatra “suradnjom znanstvene i poslovne zajednice”. Iako su te metodologije često diskreditirane čak i u kompromitiranoj znanstvenoj literaturi, one se i dalje potiču javnim novcem. Razlog je tome dominantna ekonomska ideologija koja tvrdi da su javno-privatno partnerstvo i komercijalizacija znanosti korisni za širu zajednicu. Prava je istina da je to korisno jedino za znanstvenike koji vode takve industrije i koje financiramo uglavnom javno, nakon čega se u njihove džepove slijeva i novac kupaca privučen navodnom izvrsnošću koju takvi znanstvenici stječu privlačeći javna sredstva i proizvodeći nekakve testove, članke, doktorande, a i aluminijske privjeske koje možete ponosno istaknuti uz rezultate testa svoje biološke starosti. Mnoge su od današnjih znanstvenih zvijezda iz takve kategorije, a njihovo postojanje slika je pravog kraja znanosti i gubitka kontrole javnosti nad znanošću koja se financira. Takva lažna znanost radi protiv interesa građana, a da oni o tome nemaju pojma jer više i nema nikoga da ih o tome obavijesti. U članku *Loša znanost* iz 2014. godine, Llewelyn Hinkes-Jones piše:

Kada se objavi rad u kojem se trubi o otkriću genskog testa za dugovječnost, to odmah nadahne priručne industrije posvećene pružanju testova dugovječnosti. Kada se taj članak povuče – ne zbog prijevare ili lošeg ponašanja, već zbog pogrešnog pristupa – posao genomskog testiranja ne mora nužno nestati preko noći. On preživljava u ekonomiji sivog tržišta koja profitira od nedostatka znanja javnosti o aktualnim znanstvenim istraživanjima.

Privatizacija akademskog istraživanja ne samo da koči znanstveni proces, ona također znači da izravna korupcija – gdje su znanstvenici plaćeni od privatne industrije da obmanjuju javnost o toksinima u hrani ili zagađenju u zraku – može lakše nastaviti punom snagom. Istraživači koji očajnički traže sredstva kako bi zadržali svoje pozicije i održali svoj rad, podložniji su financiranju iz industrija koje žele iskriviti znanost prema vlastitim hirovima. To samo potiče izopačene motive slobodnog tržišta da iskoristi prednosti onoga što su nekoć bile javne institucije. [...] Na kraju, tržišni pristup akademskom istraživanju

prestaje se ticati same znanosti, već se tiče privlačenja pažnje i novca pod sjajnim plaštom znanstvenog istraživanja.

Nedavna globalna situacija s cijepljenjem protiv koronavirusa bila je još jedan u nizu neprozirnih, a ogromnih događaja nad kojima je kontrolu potpuno preuzela politička i znanstvena birokracija u sprezi s privatnim kapitalom i sitnom znanstvenom industrijom. Mala je privatna kompanija *Bi-onTech* pod zaštitom farmaceutskog giganta *Pfizera* tako izravno pregovarala sa svjetskim vladama i osigurala prodaju enormne količine svojih cjepiva pod uvjetima koji javnosti ni danas nisu u potpunosti poznati, iako je upravo javnost omogućila temelje razvoja tih cjepiva financirajući znanost na javnim institutima i sveučilištima.

Znanstvenici se danas pojavljuju kao proizvođači narativa, apologeti društvene nepravde, sustava stjecanja, profita i individualne ekonomske moći. **Michio Kaku**, slavni fizičar i popularizator znanosti, u publikaciji Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu iz 2022. godine izjavio je da bi se “fizika mogla iskoristiti za stvaranje savršenog kapitalizma”.

U budućnosti će kapitalizam imati beskonačno znanje o ponudi i potražnji. Naprimjer, internet će vam biti u kontaktnoj leći i kada trepnete vidjet ćete cijene svakog predmeta oko vas. Poznavat ćete zakone ponude i potražnje beskrajno precizno; znat ćete tko vas vara, kakve su stvarne cijene, profitne marže, tko su posrednici i gdje se nalaze uska grla.

Zašto je Jeff Bezos jedan od najbogatijih ljudi na svijetu? Zato što je digitalizirao posrednika, dio trvenja kapitalizma i eliminirao ga u savršenom kapitalizmu. Zato su ljudi poput Jeffa Bezosa, što god mislili o njemu u moralnom kontekstu, dio savršenog kapitalizma.

Uvjerljivi su znanstveni apologeti danas traženi predavači na skupovima bankara, bogataša, investitora i filantropa raznih vrsta. Na večere i vožnje podmornicom koje je financijaš i seksualni zlostavljač **Jeffrey Epstein** priređivao za znanstvene zvijezde, često su dolazili i **Murray Gell-Mann**, **Stephen Hawking**, **Stephen Jay Gould**, **Oliver Sacks**, **George M. Church**, **Frank Wilczek**, **Steven Pinker**, **Lawrence Krauss** i drugi. Gell-Mann, Hawking, Gould i Pinker su znanstvenici koji paradiraju i kroz Horganovu knjigu. Epstein je, osim što je bio seksualni zlostavljač i bogataš, bio i zainteresiran

za znanost uzdrhtale Horganove vrste, pogotovo za transhumanizam, i zanimalo ga je kako bi se njegova duša mogla zauvijek preseliti u neku formu nematerijalnog bivanja. Zanimala ga je, naravno, i eugenika. To je česta karakteristika bogataša, a i znanstvenih velikana koji si umišljaju da su uspjeli zato što su bolji od drugih.

Pernkopfov anatomski atlas i danas je vrhunac anatomske preciznosti i znanstvene ilustracije. Smatra se da je oko pola ilustracija u Atlasu, njih osamstotinjak, načinjeno prema leševima više od 1300 ljudi koje je pogubio nacistički režim i koje je Eduard Pernkopf, austrijski profesor anatomije, dekan medicinskog fakulteta i rektor Sveučilišta u Beču dovezao na sveučilište za potrebe svog stručnog i znanstvenog rada. Pernkopf je, kao i ilustratori Atlasa, bio zagriženi nacist. Kad je postao dekan, održao je javni govor u kojem je od svojih kolega medicinara tražio da provode nacističke teorije rasne higijene u svojoj sveučilišnoj i zdravstvenoj praksi, što je uključivalo i sterilizaciju onih navodno rasno inferiornih. Nacističkim je vlastima proslijedio popis svih zaposlenika fakulteta koji se nisu htjeli izjasniti o svom etničkom porijeklu niti zakleti na odanost Hitleru. Svi su s fakulteta potom protjerani. Pernkopfov atlas je i danas u širokoj upotrebi na sveučilištima po cijelom svijetu, iako se nova izdanja nisu tiskala od 1994. godine.

Kurt Blome bio je liječnik i bakteriolog koji je provodio medicinske eksperimente s biološkim i kemijskim oružjem na zatočenicima nacističkih koncentracijskih logora. Od vješala su ga spasili Amerikanci za koje je poslije rata najvjerojatnije razvijao biološka oružja masovnog uništenja.

Neugodno plitki i naivni pristupi znanosti potput Horganovog samo ojačavaju sveprisutnu zabludu i podgrijavani mit da je djelatnost u znanosti prostor inspiracije, individualne i intelektualne slobode i utočište od ovog svijeta, od formalizacije bivanja, od hijerarhije, *statusa quo*, profita, tuposti, međuljudskog maltretiranja pa i zla. Istina je potpuno drukčija. Profitno, menadžersko i birokratsko proždiranje svijeta, mjerenje svega i svačega, učinaka i ishoda, ulaza i izlaza, dovelo je do toga da je u znanosti danas najmanje važna ideja i nadahnuće jer se to dvoje ne može ni izmjeriti niti se kao takvo broji zato što mu je prodaja nesigurna.

Znanost ni danas, kao ni prije pedeset godina kad o njoj pišu znanstvenici iz pokreta *Science for the People*, nije opće dobro i ne zadovoljava potrebe javnosti:

Čitamo o nevjerojatnom razvoju medicinske znanosti, ali teško je dobiti hitnu zdravstvenu skrb bez obzira na to koliko možemo platiti, a većina nas se boji enormnih troškova produljene bolesti. Umjesto da se divimo produktivnosti napredne znanstvene poljoprivrede, brinemo se o kontaminaciji pesticidima, pokušavamo se nositi sa spiralnim rastom cijena hrane i čitamo o gladi u Trećem svijetu. Proizvodi industrije izlaze iz tvornica, omogućujući tako temelj našeg materijalnog blagostanja, ali u isto vrijeme industrija zagađuje i degradira okoliš oko nas, a rad ostaje repetitivan i dehumanizirajući. [...] Računalo, koje se reklamira kao gotovo magični stroj za razmišljanje, koristi se za vođenje daljinskog rata u jugoistočnoj Aziji, a ovdje kod kuće sastavlja popise stotina tisuća ljudi koji se protive tom ratu.

Ništa od svega toga ne piše u Horganovoj knjizi, a umjesto važnih stvari Horgan često ističe površnosti, o tome kako tko izgleda i trepće, s namjerom da valjda i sebi tako doda nekakav kredibilitet, zato što je imao čast biti u blizini tih zvijezda.

On je arhetip modernog mladog znanstvenika: istodobno napet i opušten, duge kose, odan trapericama, kožnim jaknama, planinarskim cipelama, indijanskom nakitu. Ima i izvanrednu životnu priču; u njenom središtu je nesreća pri paraglajdingu nakon koje je pao u komu i epifaniju.

To je česta boljka znanstvenih novinara, pogotovo kod nas, a rezultira time da je današnje izvještavanje javnosti o znanosti postalo potpuno irelevantno. Ono se svodi na fotografiranje sa znanstvenim zvijezdama u njihovim uredima i na konferencijama, prebrojavanje nagrada koje su naši znanstveni velikani primili, projektnih sredstava koja su privukli i članstava u akademijama u koja su ih izabrali. I naši znanstveni velikani, uglavnom iz inozemstva, trude se da o svemu tome redovito obavještavaju domaće znanstvene novinare. Tako dobro znamo tko su najbolje odjeveni hrvatski znanstvenik i znanstvenica te koji je Hrvat jedini preostali član kanadske akademije znanosti, nakon što je onaj Hrvat koji je izabran prije njega umro. Saznali smo i kako će naši znanstvenici svaki čas otkriti lijek za rak pluća, iako to oni u našim medijima najavljuju svakih pet godina iznova. Riječ je o manifestaciji *celebrity* kulture i društva spektakla koje je preuzelo pogotovo znanost, disciplinu u kojoj se kompetitivnost, narcisoidnost, egomanija

i drugi defekti karaktera njeguju stoljećima kao poželjne osobine. Astrofizičar **Mile Karlica** o tome kaže:

Rockstar “znanost” [...] najviše je naškodila poimanju što je to znanost i sloboda znanstvenika, bilo ekonomska ili akademska. Nitko se više ne želi igrati tek prokljalim pitanjima koja nekad vode u slijepu ulicu, a nekad izvedu iz pećine, svi su samo opterećeni time koliko se “publikacija” napisalo, “grantova” dobilo te koji se rezultati “očekuju”.

U periodima buktanja pandemije koronavirusa svakodnevno smo gledali groteskno natjecanje u učenosti, nadmetanje u tome tko će nas od svih naših znanstvenih velikana spasiti, a bilo je čak i onih koji su javno i u milijunima prebrojavali živote koje su dosad spasili. Svakih pet minuta sa svih TV stanica bili smo bombardirani novim najvažnijim vijestima o virusu koje su nam ozbiljnih lica prenosili naši ugledni znanstvenici, a sve je to često bilo začinjeno obavijestima novinara o njihovim velikim probojima u istraživanju virusa. I na svjetskom nivou objavljen je ogroman broj potpuno nekorisnih i nepotrebnih članaka o koronavirusu, od kojih su mnogi i povučeni. U svoj je toj jagmi i površnosti znanost bitno izgubila na vjerodostojnosti.

Horganova knjiga ima neobičan kraj. U njenom zadnjem poglavlju on opisuje svoju mistično-psihotičnu epizodu kad mu se na trenutak učinilo da je uspio proniknuti u samu suštinu postojanja. Tu je vrlo osobnu epizodu pokušao ekstrapolirati iz ranijih poglavlja i traženja onog konačnog znanstvenog Odgovora kojem je posvetio cijelu knjigu. Moglo bi se vjerojatno reći da je Horgan neka posebna, iako depresivna vrsta vjernika, čovjeka kojemu su nužno potrebni odgovori iako ih teško pronalazi bilo gdje i koji znanstvenu potragu cijeni mnogo više nego što bi to htio priznati. U takvim se osobnim preokupacijama vjerojatno krije i razlog Horganove slijeposti za pravu kontekstualizaciju znanosti i za realne okolnosti koje bi mogle uzrokovati njen kraj. Pa iako John Horgan o znanosti i znanstvenoj metodi zna mnogo više od ogromne većine znanstvenih novinara, njegova knjiga ne govori nažalost mnogo o važnim stvarima i ostaje tek jedan u nizu doprinosa proizvodnji mitskog narativa o idealnoj znanosti.

# Moglo bi se čitati:

John Horgan, *Kraj znanosti*, Jesenski i Turk (2001).

Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Jesenski i Turk (2008).

Jeff Schmidt, *Disciplined Minds: A Critical Look at Salaried Professionals and the Soul-battering System That Shapes Their Lives*, Rowman & Littlefield Publishers (2000).

Llewellyn Hinkes-Jones, *Bad Science*, Jacobin 14 (2014).

Marc A. Edwards i Siddharta Roy, *Academic Research in the 21st Century: Maintaining Scientific Integrity in a Climate of Perverse Incentives and Hypercompetition*, Environmental Engineering Science 34, 51 (2017).

Sigrid Schmalzer, Daniel S. Chard i Alyssa Botelho (ur.), *Science for the People: Documents from America's movement of Radical Scientists*, University of Massachusetts Press (2018).

David J. Williams, *The History of Eduard Pernkopf's Topographische Anatomie des Menschen*, Journal of Biocommunication 45, 19 (2021).

Antonio Šiber, *Livadski eseji*, Antonio Šiber (2021).

Antonio Šiber, *Problem promatrača*, Jesenski i Turk (2008).

# Sječa šume

Thomas Bernhard

25. ožujka 2023.

Sedma se epizoda bavi romanom *Sječa šume* Thomasa Bernharda. Tu je i dramatizacija zapisa Miljenka Jergovića o “insektariju anonimnih hrvatskih piščića” te dramatizacija govora Drage Štambuka prilikom primanja novih akademika u HAZU u lipnju 2022., kad je i sam primljen. Ima i jedna moja pjesma o pjesnicima i studentskim danima, a spominje se i zagrebački sajam knjige *Interliber*.

**Z**agrebački sajam knjige *Interliber* svake mi godine sve više ide na živce. Svake su godine sve iritantnija bajanja izdavača o najboljoj literaturi i najnagrađivanijim, najprevođenijim i najčitanim piscima koje, eto, slučajno, upravo oni zastupaju. I ove su godine ti sjajni pisci i njihovi izdavači organizirali tribine o raznim vrlo mudrim temama, recimo o tome čitaju li mladi, a oni su im se nudili da ih opskrbe vrijednom literaturom koju prodaju i koje ministarstvo otkupljuje za knjižnice. Izdavačke kuće, ako niste znali, uopće nisu tu radi profita, prvenstveno svojih vlasnika, nego se slomiše da čitateljima ponude *cool* literaturu. Knjige su vrlo *cool*.

Žestoko je natjecanje među našim najboljim i najnagrađivanijim piscima i njihovim izdavačima. Ozračje je na tom području još žešće od onoga u znanosti, što je samo po sebi prilično fascinantno. Uputno je u tom smislu pročitati kako sve to vidi poznati hrvatski pisac **Miljenko Jergović**:

Međunarodno sam priznat i poznat pisac. Mnogo priznatiji i poznatiji nego što bi se to moglo zaključiti iz onoga što biste o meni mogli saznati u programima Hrvatske radiotelevizije. Zapravo, u ovih tridesetak godina moje prisutnosti na hrvatskoj književnoj sceni i u dvadeset i sedam godina od prve važne međunarodne književne nagrade (Nagrada *Erich Maria Remarque*, grada Osnabrücka), na Hrvatskoj televiziji nijednom se o meni nije govorilo kao o piscu, a ako bi se na Hrvatskom radiju nešto i reklo, vazda je to bilo uz uporno i iritantno nastojanje da me se preformatira i svede na samo jednoga u insektariju sitnih i anonimnih hrvatskih piščića, i da me se kao ošamućenog obada utjera u kutiju od šibica.

Jergović, dakle, nikako nije obad, on je u najmanju ruku mrki međed s brojnim međunarodnim odlikovanjima na maljavim prsima. Takve su gorske veličine i mnogi drugi naši najnagrađivaniji i najprevođeniji pisci, no očito je da za njima postoji potreba – ljudi to čitaju ili barem tvrde da čitaju i traže po sajmovima knjiga, a izdavači štancaju i za to traže potpore. Uostalom, nije to samo naš fenomen. Prošle su godine na Amazonu daleko najprodavanije bile knjige izvjesne **Colleen Hoover**. To su ljubici s pretenzijom da budu jako pametni, a iako sam namjeravao citirati nešto od svega toga na kraju sam od te ideje odustao jer je bila prestrašna. Knjige Colleen Hoover redovito se prevode na preko dvadeset jezika, čak i one koje se

malo slabije prodaju. To čak ne uspijeva ni hrvatskom bardu Jergoviću. Postoje knjige koje bi bilo bolje ne pročitati, zapravo je većina knjiga takva. Trebalo bi ih odbaciti čim ih se otvori, ali takvo što traži ipak ponešto pameti i ukusa. Možda i ovaj podcast ima neke veze sa svim tim.

Loši pisci i postoje zbog loših čitatelja, to je primijetio još Nietzsche:

Uvijek će postojati loši pisci jer oni odgovaraju ukusu nezrele, nerazvijene dobne skupine; ovi imaju svoje zahtjeve kao i zreli. Kad bi ljudski život bio duži, broj zrelih pojedinaca nadmašio bi, ili barem bio podjednak broju nezrelih; u stvarnosti, međutim, mnogi umiru daleko premladi, što znači da je uvijek mnogo više nerazvijenih intelekta s lošim ukusom. Ovi, nadalje, žele da se njihovim potrebama udovolji s mladenačkom bahatošću te zahtijevaju loše autore koje i dobivaju.

Tome bih dodao tek to da poznajem dosta ljudi u poznim godinama s mladenačkim ukusom.

A zamislite sad kako izgleda kad se zajedno nađu svi ti najnagrađivaniji hrvatski pisci, direktori i urednici nakladničkih kuća, članovi žirija za dodjelu potpora za poticanje književnog stvaralaštva, državni tajnici, akademici i književnici iz lektire, recimo negdje na svečanom prijemu u Ministarstvu kulture. Ili na domjenku poslije dodjele neke književne nagrade, kad prođe službeni program pa svi ti sitni pičšćići iz kulturnog inektarija i s književnih sajмова pomalo popiju, razgale se i počnu zujati jedan na drugoga. O tome bi se mogla napisati cijela knjiga. Takvu je knjigu napisao **Thomas Bernhard**. Zove se *Sječa šume*.

*Sječa šume* odvratan je roman, čija se radnja odvija na jednoj večeri, u odvratnom društvu, a sve nam to prenosi odvratno raspoloženi Bernhard koji cijelu večer sjedi napola skriven u fotelji i koji postaje sve pijaniji kako večer odmiče, iako ne i najpijaniji među uzvanicima. I ništa u svemu tome nije odvratno zato što bi bilo gnjusna laž, nego upravo zato što je gnjusna istina. Bernhard nema milosti kad iznosi istinu, i upravo zato što je knjiga toliko odvratna, možemo biti sigurni da je većim dijelom istinita.

Već je dovoljno odvratno promatrati kako se, pomislih, ljudi poput Anne Schreker i Jeannie Billroth, bacaju oko vrata nekadašnjem predsjedniku, današnjem počasnom predsjedniku takozvanog

Umjetničkog senata, kojeg su desetljećima na sav glas psovale kao gada i glavnu štetčinu, samo zato što su od spomenutog predsjednika, točnije, počasnog predsjednika takozvanog Umjetničkog senata, željele primiti takozvanu Veliku austrijsku državnu nagradu, kako su se odjednom potpuno beskrupulozno izjednačile upravo s onim čovjekom i onim ljudima iz njegovog okruženja koji dodeljuju nagradu i novčanu premiju koja, kako se to već kaže, ide uz nju. Godinama je spomenuti predsjednik Umjetničkog senata za njih dvije bio jeziva osoba, a Anna Schreker ga odjednom grli u takozvanoj dvorani za audijenciju Ministarstva kulture, s čekom u rukama, i još održi degutantno govor. Nekadašnji predsjednik, točnije, aktualni počasni predsjednik austrijskog Umjetničkog senata, danas ima devedeset godina i isključivo od njega ovisi tko će, a tko neće u ovoj zemlji primiti najviše priznanje; tog tupog, glupog, katoličanstvom zadojenog siledžije umjetnosti, koji već desetljećima, čini mi se, važi za najvećeg zagađivača kulturne sredine u ovoj zemlji, Anne Schreker, na kraju, s nagradom u ruci, još ljubi u obraz, od čega mi, od same pomisli na to, bude muka. I ubrzo će i Jeannie Billroth, a onda i životni suputnik Anne Schreker, marširati po takozvanoj dvorani za audijenciju Ministarstva kulture i iz ruku tog odvratnog čovjeka primiti Veliku austrijsku državnu nagradu, i neće se libiti da ga poljube u obraz i održe degutantno govor. Međutim, nisu samo Anna Schreker (i njen životni suputnik) i Jeannie Billroth ti koji se na najodvratniji način već desetljećima izjednačavaju s ljudima koji uživaju takozvani državni novac i državne počasti; svi austrijski umjetnici, kako se to već kaže, čim zađu u godine, krenu manje-više tim putem, pljunu na sve što su krajnje odlučno i glasno do prije dvadeset pet ili trideset godina uvažavali i propagirali kao suštinsku umjetničku etiku, i onda se orode s državnim davateljima novca, ordenja i mirovina.

Iako je *Sječa šume* roman s ključem u kojem su Anne Schreker i Jeannie Billroth lažna imena stvarnih protagonistica austrijske kulturne scene, tko su uistinu Anne Schreker i Jeannie Billroth posve je nevažno jer njih dvije sasvim dobro prepoznamo bilo gdje. Profil je univerzalan i sigurno istinit te nije određen Bečom. Govor Jeannie Billroth u dvorani za audijenciju Ministarstva kulture mogao bi sličiti, recimo, govoru akademika **Drage Štambuka**, pjesnika sa 70 objavljenih knjiga poezije i ostalih divota. Taj je govor, prikladan za uši državnih davatelja novca i ordenja i drugih siledžija umjetnosti,

pročitao u lipnju 2022. godine, povodom prijema novih članova Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, kad je i sam postao akademik.

Ako je Akademija mjesto koje okuplja najbolje i najvrsnije na poljima znanosti i umjetnosti – uznastojat nam je da istodobno bude i mjesto najmundrijih, najljudskijih i božanskoj milosti najbližih. Lijepo je čutiti se nastavkom složene, slavne i patničke tradicije dugog putovanja hrvatskoga naroda; dijelom baštine o kojoj Akademija tako marno i svesrdno skrbi znajući predobro da po njoj smo to što jesmo; već sam osjećaj da smo djelić veće cjeline osmišljava naše postojanje i prinose.

[...]

Zazivamo sile uzgona u sebi, u narodu i u narodima, kako bi se okrenuli onome što trajno i uznijeto jest. Jer sve što nije vječno ništetno je. Akademike zovu i besmrtnicima, daleko od toga da se tako čutimo; no ima nešto otkrivajuće u potrebi čovjekovoj da dodirne besmrtnu dušu, stoga i akademije u narodima i ljudska potreba za njima. Pred dragim kamenom hrvatskoga jezika i pismenosti, kano pred najsvetijim domovinskim oltarom, budimo manji od zrna gorušice. Samo iz malenoga izrast će stablo nebesko; predajmo ga Domovini, i ne zaboravimo zaslužne pređe. Ono čega nam nikada nije dovoljno jest blagoslov, potrebniji od svake druge potpore; neka Svevišnji koji znade naše uzlete i slabosti, talente i propuste, ojača sve nas kako bi stvaralačkom ljubavlju, poput časnih predaka, sačuvali našu vječnu Hrvatsku. Budimo njezinim sjajnim mačem i srebrnim štitom – obrana od nadirućih neizvjesnosti, a pronicljivim srcem daj nam, Bože, graditi potrebitu slogu kako bi, kao narod, obzirno i razumno usmjevali svoj hod kroz zemaljska i kozmička iskušenja što se ovih izazovnih dana otvaraju pred nama i pred sve zabrinutijim čovječanstvom. Obećavam u svoje, i današnjih pristupnika – ime, da ćemo kao članovi ove dične ustanove, dati najbolje od sebe, na slavu i ponos jedine nam domovine.

Poezija je u svoj toj veličini sekundarna i zapravo više i ne postoji, osim one kozmičke i uzgonske koju pišu pjesnik Štambuk i drugi najnagrađivaniji i najprevođeniji pjesnici. Zapisao sam, nema tako davno, jednu pjesmu o tome, posve svjestan da poezija već dugo ne postoji, ali sam si dao za pravo da ipak pokušam zato što nisam ni Scherker, ni Billroth ni Štambuk:

Kod Manduševca, dok je još bio rat  
 Rekoh jednoj lijepoj curi  
 Da ću biti pjesnik!  
 Nije mi bila zapela za oko  
 Nego je došla s papirima i anketama  
 Nešto u vezi s mladima  
 I kako vide svoju radnu budućnost,  
 Uobičajene budalaštine kakvih ima  
 U svim vremenima  
 Koja se uvijek tako iskreno  
 Brinu za mlade.

Mi smo bili pobjegli s Klasične mehanike  
 I krenuli na pivo.  
 Bio je jedan od onih dana  
 Koji se pamte po suncu i sjaju  
 A ja sam baš htio biti pjesnik!  
 I može biti da sam joj jednu,  
 Onako u brzini i očekivanju piva  
 I odrecitirao.  
 Ne sjećam se da je se dojmila  
 Ali je anketu svejedno popunila.

Nisam tada još znao  
 Da već dugo nema pjesnika  
 Nego samo onih koje tako zovu,  
 Koji slažu riječi po potrebi  
 I pokazuju naokolo knjige.  
 Drugi za njih tvrde da su oni naši  
 Najveći pjesnici.  
 Dobro dođe kad se prijavljuješ  
 Na natječaje za financijsku potporu.

Tko još danas uostalom može  
 Živjeti od pjesme  
 I tko još danas uostalom  
 Živi pjesmu?  
 Ovdje uopće ne mislim  
 Na pjesnike.

Tankoćutna je i uzvišena narav hrvatskih poeta, pisaca i kulturnih pregalaca i duša im je puna svakojakih divota bliskih božanskoj milosti. Doduše, začepi istog trena kad se pojavi nešto o čemu bi se trebalo reći pokoj konkretnu, pogotovo ako bi im to moglo pokvariti izgleda da ih u nešto izaberu ili da se nađu na kakvom festivalu koji se broji u tablici za subvencije.

Anna Schreker i njen životni suputnik, kao i Jeannie, koji mladima već dvadeset godina navodno glume otpor, revoluciju i progres, u duhovnom su srodstvu, a tijekom ovih dvadeset godina nisu potrošili ni atom energije više od one za obijanje pragova ministarstava koja daju novac, stepenicama gore-dolje; meni je njihova vještina obmanjivanja omladine, točnije, ucjenjivanja tupavih ministarstava, oduvijek bila odvratna. Anna Schreker sjedi pored Jeannie Billroth, pomislih promatrajući ih, doista, kao intelektualno oronule sestre po karakteru. Anna Schreker poput Jeannie Billroth, kao i Annin životni suputnik, danas utjelovljuju onu vrstu epigonske, pseudo-intelektualne, isprazne književnosti koju sam oduvijek prezirao, a koju su obožavali odveć briljantni lektori, modni fanatici, zatečeni u pubertetu teorije književnosti, koju su predano subvencionirali senilni službenici Ministarstva kulture na Minoritenplatzu.

*Kako nisam mogao učiniti ljude razumnima, odlučio sam biti sretan daleko od njih.* Tako reče **Voltaire**, i tim citatom Bernhard otvara knjigu, no pomalo je smiješno ako ono “razuman” pokušamo vezati uz Bernharda kojega bi svako “pristojno” kulturno društvo koje imalo drži do sebe proglasilo barem neprilagođenim, ako ne i ludim i poremećenim.

Međutim, jedna ovakva misao ne shvaća se ozbiljno, čini mi se, iako su, koliko znam, uvijek te i takve misli koje se ne shvaćaju, niti će se shvaćati ozbiljno – uostalom, postoje samo one misli koje se ne shvaćaju ozbiljno – upravo one najozbiljnije. Mi, da bismo preživjeli, mislimo isključivo takve ozbiljne misli koje se ne shvaćaju ozbiljno, pomislih.

Ne radi se tu o zapravo o razumu, niti o bijegu od ljudi zbog nekakvog razuma, tu se radi o bivanju daleko od onog sebe u kojeg društvo uvlači, koji se postaje u blizini drugih, kao talac spetljanih odnosa i forme, odvratne povijesti dugova i prevara, i kad svi očekuju da se u to uklopi, jer je sve drugo neprilagođeno i neozbiljno. Mi, da bismo preživjeli, ipak moramo misliti

isključivo takve ozbiljne misli koje se ne shvaćaju ozbiljno. No, sve to postaje sve teže kako vrijeme odmiče i kako postajemo sve slabiji, kako nas razorna snaga tog odvratnog “društva” dugova i kredita, počasti i kazni, dohvaća i drobi. I kad shvaćamo da više nemamo dvadeset pet godina i da ne možemo više nakon pijanke skočiti s kata i ostati živi i veseli.

Vjerujemo da imamo dvadeset godina, tako se i ponašamo, a zapravo imamo preko pedeset i totalno smo iznureni, pomislih, ophodimo se prema sebi kao da imamo dvadeset i uništavamo se, a tako se ophodimo prema svima, kao da imamo dvadeset godina, a imamo pedeset i zapravo ne možemo više izdržati da nas nešto boli, da nas nešto boli malo više, da patimo od terminalnih bolesti s kojima živimo već duže vrijeme, mada ih ignoriramo i već duže ih ne smatramo istinitim, a one su zapravo tu, zauvijek, do kraja života i usmrтит će nas jednog dana, točnije, ophode se prema nama kao da imamo snage, kao što smo imali prije trideset godina, a mi, zapravo, nemamo ni djelić snage koju smo imali prije trideset godina, ništa više od te snage [...].

Bernhardova je noćna mora da se i sam na kraju pretvori u njih, a to je ono čime vrijeme straši. Odatle dolazi strah da ih se i pogleda. To je strah što je nekad uopće moglo biti vremena u kojemu sve to nismo vidjeli, u kojem nam se činilo da sve nije tako crno. Strah da smo nekad, ne posve svjesno, možda čak i sudjelovali u svemu tome.

Ljudi poput Jeannie Billroth, koja je nekad barem imala visoko razvijen umjetnički sluh, u pogledu realnog života i realnog ophođenja s ljudima nemaju, zapravo, nikakvog takta, pomislih. Iza toga da se Jeannie, tijekom dva desetljeća, od vjerojatno izvorno obdarene, možda čak i talentirane umjetnice, pretvorila u malograđanskog beskrupuloznog društvenog licemjera, najjezivije provenijencije, krije se i mnogo više, pomislih. Međutim, to društveno licemjerje oduvijek se krilo u njoj, pomislih, samo što mi tada, prije trideset ili dvadeset godina, sva ta odvratnost na njoj nije još bila tako otužno očigledna kao danas, pomislih, njene slabosti i njene generalne, zapravo, gadosti, uopće mi nisu upadale u oči. Dugo vidimo samo jednu stranu osobe, jer onu drugu, iz nagona za samoodržanjem, uopće ne želimo vidjeti, pomislih, sve dok odjednom ne sagledamo sve njene strane – zato nam se ona i zgadi, pomislih.

Stoga je posve očita laž nakon 158 stranica *Sječe šume* napisati i ovo:

[...] i pomislih, dok sam trčao, ma koliko mi oduvijek bio grozan, bio i biće grozan grad kroz koji trčim, on je za mene ipak najbolji grad, ovaj mrski, odveć mrski mi Beč odjednom mi je opet najbolji – moj najbolji Beč, i da su ljudi koje sam oduvijek mrzio, koje mrzim i koje ću uvijek mrziti – najbolji ljudi, da ih mrzim, ali da su dirljivi, da mrzim Beč, ali da je ipak dirljiv, da proklinjem ove ljude, ali da ih ipak volim, i da mrzim ovaj Beč, ali da ga ipak volim, i pomislih, dok sam već trčao kroz centar grada, da je ovaj grad ipak moj grad i da će to uvijek i biti, i da su ovi ljudi – moji ljudi i da će to uvijek i biti ...

Bernhard bi se, nema sumnje složio sa mnom i rekao bi da je nakon svega bio jako pijan. Iako bi i to mogla biti laž, jer Bernhard zna slagati kad nema drugog izbora. Moglo bi biti da je onaj tko savršeno razumije gadost, na neki način i sam gad, možda još i veći od onih gadova koji su gadovi polusvjesno i nagonski.

Ja sam pak o “svom gradu” i “svojim ljudima” napisao:

Ako ga poznajemo, mrzimo svoj grad. Mrzimo ga jer poznajemo vrijeme koje je sahranio, zločine koje je počinio i ljude koje je zaboravio i zazidao u arkade i ispod fasada, kao da ih nikad nije ni bilo. Mrzimo ga kad se sjetimo svih toplih večeri u dobrom društvu kad nitko od nas nije još ništa znao i kad se svijet činio tako malim. I tako velikim. Našim.

# Moglo bi se čitati:

Tomas Bernhard, *Seča šume: jedno uzbuđenje*, Lom (2013).

Friedrich Nietzsche, *Human, All Too Human*, Cambridge University Press (1996).

Antonio Šiber, *Skice dvorišta*, Antonio Šiber (2019).

# Uvod u haiku 3

11. travnja 2023.

Treći dio uvoda u haiku bavi se poezijom Yose Busona, ali i haikuom u općenitom smislu, pogotovo njegovim vrednovanjem kao umjetnosti. Govori se i o onomatopeji u japanskom haikuu te drugim specifičnostima japanskog jezika koje otežavaju prijevode klasičnih haikua. Pročitani su i brojni haikui koji ilustriraju glavni tekst, a ovaj je put najviše Busonovih. U komentaru Busonovog haikua o napuštanju djeteta, spominje se Bashov dnevnički zapis o napuštenom djetetu koje je sreo na obali rijeke Fuji.

**W**aka, a pogotovo haiku su izrazito kratke forme i koliko god pjesnik bio vješt, njihova će interpretacija bitno ovisiti o čitatelju. **Daisetz Suzuki** o tome piše:

[...] haiku ne izražava ideje nego nudi slike koje odražavaju intuiciju. [...] Kako je sama intuicija previše intimna, osobna i izravna, ona se ne može prenijeti drugima; da bi se to učinilo potrebno je prizvati slike čijim posredovanjem ona postaje prenosiva. Ali onima koji nikad nisu imali takvo iskustvo, teško je ili čak nemoguće dosegnuti njegov sadržaj samo kroz slike, jer se u tom slučaju slike pretvaraju u ideje ili koncepte, a um im tada pokušava dati intelektualnu interpretaciju [...]

Strože, pogotovo starije zapadnjačke ocjene japanske poezije bile su izrazito nepovoljne, a waku i haiku često se smatralo trivijalnostima, besmislicama ili čak sentimentalnim kičem. To je u nekoj projekciji možda i točno. Waka je kič. Haiku je kič. Waka i haiku su nenadmašna umjetnost. Sve su te tvrdnje točne premda su kontradiktorne. To je i u duhu budističke filozofije koja je bitno utjecala na japansku poeziju i kulturu, a koja “živi” na onome što na zapadu nazivamo paradoksima i kontradikcijama.

Otpali cvijet  
vratio se na granu?  
– Ne, to je leptir!

(Moritake)

Kako je ipak moguće da nas haiku ponekad ošine kao da nas je grom pogodio? To je zato što haiku u svojoj naizgled skromnoj 5-7-5 formi zapravo i ne objašnjava i ne prenosi osjećaj i dojam. Uostalom, svatko tko je pokušao objasniti osjećaj zna da objašnjenja osjećaja nikad ne dosežu njihovu snagu i pravo značenje. Haiku zbog svoje kratkoće nužno mora odustati od objašnjenja, no svojom kondenziranom porukom pokušava iznenaditi i probuditi. *Rinzai* škola zena smatra da je nemoguće predvidjeti hoće li se buđenje i prosvjetljenje doseći, bez obzira na trud uloženi u proučavanje spisa, rješavanje zagonetki (*koana*) i meditaciju. Isti bi slučaj mogao biti i s haikuom koji je zapravo neka vrsta rezonantne forme koja titra između autora i čitatelja. Rezonancija se može pobuditi uz minimalnu količinu energije, ali samo ukoliko pogađa pravu frekvenciju, pravu notu na kojoj rezoniraju i autor i čitatelj.

Na proljetnoj kiši –  
dijete uči mačku  
da pleše

(Issa)

Zato haiku često nema pretjeranog smisla *po sebi*. On se realizira u rezonanciji između autora i čitatelja. Potpuno je uzaludno pisati haiku za nekoga kome cvat trešnje ništa ne znači ili tko nikad nije vidio štene kako se u snu, ležeći na boku, odupire od ruba košare.

Maleno štene  
u snu upire noge  
o stablo vrbe.

(Issa)

Netko bi ovdje s pravom mogao pitati udovoljava li onda haiku pretpostavkama koje bismo mogli zahtijevati od umjetnosti, da nam prenese osjećaje i doživljaje umjetnika čak i ako ih sami nismo proživjeli ili barem naslutili. Odgovor je na to pitanje možda i nevažan.

**Yosa Buson** drugi je iz kanona četvorice haiku pjesnika. Rođen je 1716. godine.

Pleše i pleše  
po ugaženoj stazi  
oko šljive

(Buson)

O njegovoj se mladosti i obitelji malo zna, i zato što je, čini se, skrivao te informacije. Moguće je da je bio izvanbračni sin seoskog starješine. Bashoa je doživljavao kao poetski uzor, a kao mladić je prehodao i Bashov put po Japanu, posjećujući sva ona mjesta koja je **Basho** proslavio u svojim dnevnicima.

Slijedeći Basho na sjever i ja se oblačim kao monah. Na mojoj se obrijanoj glavi vide sve kvrge i nepravilnosti. Pothvat je trajao jednu godinu tijekom koje sam bio gladan, bolestan i patio od krajnje vrućine i hladnoće.

Guta oblak,  
riga trešnjev cvijet –  
brdo Yoshino

(Buson)

Zaslužan je za oživljavanje Bashove poezije i njenih estetskih postavki. Vodio je produktivnu školu haikua koja je propagirala haiku utemeljen na Bashovom stilu te stilu njegovih najpoznatijih učenika, posebno **Kikakua** i **Ransetsua**.

Moj je kimono  
premirisan da ga smotam –  
proljeću je kraj

(Buson)

Sam Basho je izrazito cijenio kineske pjesnike **Li Poa** i **Du Fua** iz 8. stoljeća i japanskog pjesnika-putnika, budističkog pustinjaka **Saigyoa** iz 12. stoljeća, a mnogi su njegovi haikui izravno inspirirani njihovom poezijom, do te mjere da je **Masaoka Shiki** neke od njih proglasio plagijatima. Zanimljivo je ipak da je Basho u vezi s oponašanjem uzora, svom učeniku **Kyoriku** naglasio misao budističkog mislioca **Kukaia** iz osmog stoljeća:

Ne pokušavaj oponašati postignuća velikana iz prošlosti, nego pokušaj tražiti ono što su i oni tražili.

Buson je za života bio poznatiji kao slikar, a od slikarstva je i živio – haikuom se sustavno počeo baviti relativno kasno, tek kad je navršio pedesetu.

Dok ore livadu  
iz hrama, kroz drveće  
zvoni za pogreb

(Buson)

Slike koje je Buson prodavao bile su uglavnom kompleksnije od slika koje se tipično vežu uz haiku i koje su mnogi haiku pjesnici slikali, a i danas slikaju uz svoju poeziju. Haiku stil slikarstva naziva se *haiga*. Riječ je o naglim i grubim skicama koje ponekad daju dodatnu dimenziju haikuima. I Buson je majstorski izrađivao ovakve slike, ali je zarađivao uglavnom prodajom rafiniranih slika na tragu kineske tradicije slikarstva.

Krijesovi –  
i pas ima vrlo  
začudeno lice

(Buson)

U Busonovim haikuima često se osjeti elegancija iskaza pa i hladnoća.

U hladnoći jutra –  
napušta zvono  
zvuk zvona

(Buson)

Neki ih nazivaju i slikarskim haikuima, zbog hladnije vizualnosti koja je karakteristična za dio njegove poezije, ali ne i za sav njegov opus.

Kakva je sreća  
gaziti proljetni potok  
sa sandalama u ruci

(Buson)

Pisao je i haikue koji započinju nekakvu dužu priču, često slične filmskom kadru:

Nema ni grma  
da se ostavi dijete  
u pustopoljini.

(Buson)

Buson se u ovom haiku referira na roditelje koji bi napuštali djecu u Japanu, najčešće zbog siromaštva, nadajući se da će dijete netko bogatiji i dobronamjerman usvojiti, što se često, ipak, ne bi događalo. Djeca su se obično napuštala na križanjima puteva, uz hramove i pokraj *jizo* kipova – zaštitnika putnika i djece, pogotovo duša djece umrle prije roditelja. U Busonovom se haikuu navodi pustopoljina (*kareno*), što sugerira da nema namjere ni primisli da će dijete itko pronaći. Poznata je i epizoda iz Bashovog dnevnika s putovanja iz 1684. godine u kojoj sreće napušteno dijete:

Dok smo hodali uz rijeku Fuji opazismo dijete od dvije-tri godine kako tužno plače. Jesu li ga njegovi roditelji, ne mogavši izdržati nalete valova ovog prolaznog svijeta ostavili ovdje da poživi još malo, možda samo koliko žive kapi rose? [...] Dobacio sam mu malo hrane iz svog rukava, i kako sam odlazio, riječi su navirale:

Slušamo kako  
majmuni plaču – a što s  
djetetom ostavljenim vjetru?

Zašto se to dogodilo? Je li te mrzio otac, a majka ti okrenula leđa? Niti te otac mrzio ni majka zanemarila, tako jednostavno Nebesa žele i možeš samo žalovati nad svojom sudbinom.

Ovaj je dio Bashovog dnevnika u moderno vrijeme izazvao mnogo prijepora i neki kritičari smatraju da pokazuje Bashovu bešćutnost, no treba znati da je napuštanje djece bilo u Bashovo doba relativno često, da je Basho na dugom i napornom putu, svako malo bolestan, bez ičega što je malom djetetu potrebno i da ne zna što je točno pred njim. Bashov zaključak da “tako jednostavno Nebesa žele” donekle je tipičan za pasivnost taoizma i gorčinu budizma, u skladu s temeljnom budističkom idejom da je život patnja. Neki pak kritičari smatraju da je Basho događaj izmislio. Ne mislim da je to vjerojatno.

Buson je poznat po mračnijim haikuima, minijaturnim noćnim morama ili pričama strave:

Lisičja vatra!  
lubanja se kišom  
ispunja noćas

(Buson)

Lisičja vatra (*kitsunebi* u originalu, od *kitsune* – lisica, duh lisice) je svjetlosni atmosferski fenomen, čest u japanskom folkloru, a po predaji ga izazivaju lisice. Narančasto svjetlucanje se smatra njihovim dahom, a javlja se obično na napuštenim mjestima, u planinama ili na grobljima, zato što kosti i lubanje navodno svijetle kad ih raznose lisice. Lisice su u Japanu magijske životinje, glasnice *Inarija*, šintoističkog boga riže i obilja, koje noću promatraju i slijede ljude. Lisičja vatra je kigo za treći mjesec zime.

Lisičje vatre me uvijek privuku, misteriozna svjetla koja sjaje u visokoj suhoj travi. Zimski pljuskovi zvuče poput štakora koji prebiru po žicama kota.

Buson je umro 1784. godine. Za njegovu je kanonizaciju zaslužan Masaoka Shiki koji ga je izrazito uvažavao.

Zora –  
Ribe koje kormorani ne uloviše  
plivaju u plićaku.

(Buson)

Značajan je dio klasičnog japanskog haikua neprevodiv. Jedan od razloga za to je što klasični haiku često predstavlja izgubljeno vrijeme, povijest, obrte i običaje koje je danas nemoguće razumjeti, pogotovo u svim njihovim suptilnostima. Drevni, a i današnji Japan su po tome specifične sredine jer je mnogo šintoističkog praznovjerja formalizirano u brojnim ritualima i festivalima te obrascima iracionalnog ponašanja koji su postajali dio kulture i tradicije, a neki s vremenom iz njih i nestajali.

Žari se jutros  
sunce – na glavama  
srdela

(Buson)

Iako ovaj Busonov haiku možemo vizualno doživjeti i zamisliti blještavi odsjaj sunca koji se koncentrira na gotovo metalan način na krljuštima i glavama srdela, u njemu je više značenja. To je novogodišnji haiku koji se referira na običaj nabijanja glava pečenih srdela na grančice božikovine pored kuće ili na okvire vrata, u zadnju večer godine, zato da se ukućani zaštite od zlih duhova. U starom japanskom kalendaru godina počinje s prvim danom proljeća, a to bi po gregorijanskom kalendaru bilo između drugog i četvrtog veljače. U haiku je, dakle, prisutan i kigo, a sad znamo i da srdele nisu žive ni u moru, nego da se radi samo o njihovim glavama. Taj je običaj bio tipičan za *Edo* razdoblje u japanskoj povijesti, u 17., 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, iako je sporadično prisutan i danas. Haiku bi ipak i većini današnjih japanskih čitatelja bio nerazumljiv. Temeljna je estetika haikua univerzalno razumljiva, no tradicionalni je japanski haiku ponekad uistinu vrlo japanski.

Haiku često koristi onomatopeju da pojača poetski dojam i sliku situacije. Bashov haiku

Na goloj grani  
ščućuren sjedi gavran –  
jesenji sumrak

(Basho)

u japanskom originalu suglasnicima *k* i *r* sugerira glasanje gavrana (*karasu* na japanskom):

kare eda ni  
karasu no tomarikeri  
aki no kure

Vladimir Devidé u svom je prijevodu na hrvatski uspio očuvati

ponešto od onomatopeje iz originala u efektivnom “graktanju” koje se čuje u superpoziciji suglasnika *g* i *r* u riječima “grani” i “gavran”.

Mnogi su haikui teško prevodivi zbog toga što je melodiju i zvuk japanskog jezika teško prilagoditi jeziku na koji prevodimo. Ova je poteškoća prisutna u prijevodima bilo kakvog teksta, no ti problemi postaju akutniji u kratkoj formi poput haikua. Busonov onomatopejski haiku,

ochikochi  
ochikochi to utsu  
kinuta kana

opisuje doživljaj zvuka pranja rublja udaranjem (*utsu*) na kamenu (*kinuta*) – i kod nas se u ruralnim sredinama rublje nekad udaralo plosnatim komadom drveta – prakljačom – na kamenu u potoku. Riječ *ochikochi* očito podsjeća na zvuk udaraca, ali je sadržaj riječi približavanje i udaljavanje, odn. percepcija različitih dubina i udaljenosti. To i značenjem sugerira zvuk koji odlazi i dolazi, koji se pojačava i utišava kako titra i obilazi oko slušatelja, odn. promatrača. Zbivanje se možda odvija na nekom potoku okruženom stijena-  
ma pa se zvuk udaraca višestruko odbija prema promatraču koji dolazi i koji glasnije čuje zvukove udaraca koji do njega dolaze izravno, a tiše zvukove koji su se odbili od stijena. Zadnji stih haikua, *kinuta kana*, također sugerira zvuk udaraca, onih tupljih koji se ne razviju u visokofrekventni i vlažni pljesak. Ovaj je haiku skoro neprevodiv na hrvatski. Najpoznatiji haiku, onaj Bashov o žabi koja skače u stari zdenac, također počiva na specifičnom zvuku japanskog jezika i vrlo je teško prevodiv na druge jezike. Zato ga dosad uopće nisam ni spominjao iako većina osvrta na haiku počinje upravo s njim.

Deset se konja njiše  
dok nose bačve sakea  
kroz sjenoviti šumarak

(Buson)

Forma haikua slijedi logiku i sintaksu japanskog jezika koji zbog svojih specifičnosti ponekad onemogućuje potpuno vjeran prijevod haikua na druge jezike. Jezik je prepleten i s kulturom i svjetonazorom. Zanimljivo je u tom smislu napomenuti da se u japanskom subjekt, odn. izvršitelj radnje obično ne navodi i redovito izostavlja, tako da ga čitatelj razumijeva

iz konteksta iskaza. Ako se subjekt navodi, onda se u pisanom tekstu naglašava posebnim znakom. Ovo je izostavljanje subjekta donekle neobično za europske jezike, a Japancima je pak neobično naglašavanje subjekta, pogotovo “ja” u zapadnjačkim jezicima.

U kuhanoj riži  
vruće suze –  
ljute papričice

(Buson)

Ovaj je Busonov haiku pomalo ironičan i komičan, jer je japanska tradicija da muškarci jedu hranu izazovnijih i težih okusa, uključujući i ribu *fugu* koja može izazvati smrtonosno trovanje ako kuhar ošteti jetru ribe prilikom njenog čišćenja. Buson plače zbog ljutine papričica, što nije nimalo muževno. Ljuta hrana u japanskoj kuhinji inače nije pretjerano česta, a ljute su papričice donijeli Portugalci sredinom 16. stoljeća. Ljuće su varijante japanske kuhinje tipičnije na južnom otoku Kyushu.

U japanskom je jeziku glagol obično na kraju rečenice, što pojačava iznenađenje haikua, čije se puno značenje otkriva u tom slučaju tek na samom kraju. U prijevodima na hrvatski, ovaj je aspekt u nekim slučajevima teško očuvati. Logika jezika ponekad zahtijeva i zamjenu poretka stihova, naprimjer prvog i drugog ili drugog i trećeg, što može promijeniti dinamiku otkrivanja haikua, a onda i procesa njegove mentalne recepcije. Japanski nema prave množine, nego se jednina ili množina imenice određuje iz konteksta, premda to nije uvijek moguće – u Bashovom haiku o šćućurenom gavranu na grani mogla bi, u principu, biti riječ i o nekoliko gavrana. Japanski ima i riječi koje imaju izrazito različita značenja koja se očitavaju tek u kontekstu. Tako *anzu* označava marelicu, ali i zabrinutost, tjeskobu, a *iro* boju, ali i strast. Ove su se višeznačnosti koristile u pisanju šaljivih haikua ili haikua za čije je varavo značenje nužno prepoznati riječ koja je ključna, noseća riječ takvih ambivalentnih haikua. Posebna je vrsta neprevodivosti vezana uz način pisanja haikua, gdje je dodatno značenje haikua ponekad određeno izborom znakova.

Lomim i palim  
kabanicu od trske  
da skuham rezance

(Buson)

Strogu 5-7-5 slogovnu formu haikua, prilagođenu japanskom jeziku, često je nemoguće smisleno i skladno uklopiti u melodiju nekog drugog jezika pa se haikui često prevode tako da se slogovna aritmetika krši.

Ptice selice  
utkane u oblacima –  
izvezena svila

(Buson)

Usprkos svemu tome, haikui se i prevode s japanskog, a i pišu na drugim jezicima. O tome ću govoriti u idućim nastavcima ovog uvoda.

# Moglo bi se čitati:

Cheryl A. Crowley, *Haikai Poet Yosa Buson and the Basho Revival*, Brill (2007).

Stephen Addiss, *The Art of Haiku: Its History through Poems and Paintings by Japanese Masters*, Shambhala (2012).

Allan Persinger, *Foxfire: the Selected Poems of Yosa Buson, a Translation*, Theses and Dissertations, Paper 748 (2013).

Vladimir Devidé, *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir*, Zagrebačka naklada (2003).

# O starenju

Jean Améry

23. travnja 2023.

Iako su o tome napisane brojne knjige, od njih i nema previše pomoći, jer se nalazimo u situaciji u kojoj nema prave utjehe. Nije sasvim jasno kad zalazimo u to područje bez povratka i prave budućnosti premda Jean Amery, Thomas Bernhard, a i moj pokojni djed Anton Šiber tvrde da se radi o pedesetoj godini života, godina više ili manje.

Deveta je epizoda inspirirana knjigom *O starenju: revolt i rezignacija* Jeana Ameryja.

Sve počinje na kraju jednog ljeta, kad se i opet nađemo pred prizorom vremena koje vene, i zažutjele i tople crvene svjetlosti za koju znamo da najavljuje kraj. Ni kosova više nema. Zamijenile su ih vrane, koje dobro znaju što se sprema.

Umjesto kosa  
Na vrhu bora vrana.  
Šuti.

(Šiber)

Odsad se sve kreće prema smirenju, prema još jednom sivom minimumu u kom ćemo kašljucati kao prehladeni vrapci, nadati se da je sve to samo prolazno i da ćemo se kao i godina još jednom uzdignuti u svem svojem sjaju. Iduće godine. Ali ovoga je puta nešto ipak drukčije. Ovoga smo puta shvatili da smo proživjeli već mnogo ljeta i da je ljeta pred nama još malo. A još je manje ljeta kojih ćemo proživjeti u snazi i veselju, sposobni plivati i penjati se na vrhove na koje smo se penjali i gledali gole otoke u daljini, u paprenim mirisima bilja kojima u snažnim naletima zapljuskuje vjetar. Koliko još puta? Koliko još ljeta? I je li sve to već samo sjećanje kojem se više nikad nećemo vratiti?

Nikad više – o toj se spoznaji radi, da svemu tome dolazi kraj, iako to već dugo znamo, ali jednog ljeta toga uistinu postajemo svjesni. Ta spoznaja postaje tog ljeta mnogo više od proste matematike, postaje naša, i sat koji je oduvijek otkucavao negdje u sljepočnicama, samo ga nismo čuli, postaje čujan. Tog smo ljeta počeli stariti, iako smo, naravno, starili već dugo, samo toga nismo uistinu bili svjesni. Starenje nije bilo naše, ali će odsad biti i svaki ćemo dan osjetiti na dlanovima kao pijesak koji nam je iscurio kroz prste, iako smo učinili sve da ga zadržimo. Je li moguće da je i opet večer? Pa maločas smo ustali! Svaki se dan odmotava sve brže i brže i kao da nizbrdo trčimo prema kraju, potpuno nesposobni da kontroliramo tu luđačku brzinu, posve svjesni da je samo pitanje dana kad ćemo pasti. Nitko ne može trčati tako brzo. **Ernesto Sabato** u *Otporu* o tome piše.

I završio je još jedan dan u Buenos Airesu, nešto zauvijek nepovratno, nešto što ga je neumoljivo korak više približavalo vlastitoj smrti.

I tako brzo, napokon tako brzo! Prije su godine prolazile sporije i sve je izgledalo moguće u vremenu koje se pred njim rasprostiralo poput puta otvorena prema obzorju. Ali sad godine prolaze rastućom brzi-  
nom prema smrti, i svakog se trenutka iznenađivao govoreći: “Pred dvadeset godina, kad sam ga vidio posljednji put”, ili zbog neke druge tako trivijalne ali tragične stvari poput te, i odmah je kao da se nalazi pred nekim ponorom pomislio koliko malo, koliko mizerno malo pre-  
ostaje od tog puta prema ništavilu. I onda, što?

Iako su o tome napisane brojne knjige, od njih i nema previše pomoći, jer se nalazimo u situaciji u kojoj nema prave utjehe. Nije sasvim jasno kad zalazimo u to područje bez povratka i prave budućnosti premda **Jean Améry**, **Thomas Bernhard**, a i moj pokojni djed **Anton Šiber** tvrde da se radi o pedesetoj godini života, godina više ili manje. Bernhard u *Gubitniku* piše:

Kad prijedemo pedesetu godinu, sami sebi djelujemo pokvareno i bez karaktera, pomislio sam. Pitanje je samo koliko dugo možemo izdržati to stanje. Mnogi se ubijaju u pedeset i prvoj, pomislio sam. Mnogi i u pedeset i drugoj, ali više ih je koji to učine u pedeset i prvoj. Svejedno je ubiju li se u pedeset i prvoj godini ili u pedeset i prvoj umru prirodnom smrću, kako se to obično naziva, svejedno umru li kao Glenn ili kao Wertheimer. Uzrok je veoma često sram koji osjeća pedesetogodišnjak zbog prekoračenja granice, ostavljajući pedesetu godinu života iza sebe. Jer pedeset godina je apsolutno dovoljno, pomislio sam. Postajemo pokvareni ako prijedemo pedesetu, a svejedno nastavimo živjeti i egzistirati. Mi smo kukavice koje prelaze granicu i postaju dvostruki bijednici kad pedesetu ostave iza sebe, pomislio sam.

**Albert Camus** u *Mitu o Sizifu* pak spominje tridesetu,

Živimo od budućnosti: “sutra”, “kasnije”, “kada se probiješ”, “shvatit ćeš kad budeš dovoljno star.” [...] Ipak dođe dan kad čovjek primijeti ili kaže da ima trideset. On tako potvrđuje svoju mladost. Ali istovremeno se postavlja u odnos s vremenom. Zauzima svoje mjesto u njemu. Priznaje da stoji na određenoj točki krivulje i priznaje da njome mora putovati do kraja. Pripada vremenu, a po užasu koji ga obuzima, [u njemu] prepoznaje svog najgoreg neprijatelja. Sutra, on je žudio za sutra, a sve u njemu bi ga trebalo odbaciti. Taj revolt tijela je apsurd.

a Améry sve to još dodatno oslikava, premda nam je ta slika, o kojoj se nikad ne govori u pristojnom društvu, svima dobro poznata:

Jednom kada oni koji stare shvate da su samo vrijeme i da će uskoro biti uklonjeni iz prostora, ukazuju im se brojne iluzorne utjehe, uz najveću i najvarljiviju iluziju od svih, religiju. Proust je, dok ga je mučila astma i dok je zaogrnut šalovima u krevetu u svojoj zapečaćenoj sobi žvrljao po *Izgubljenom vremenu*, mislio da bi u sjećanju mogao prisvojiti stvarniju stvarnost i zajedno s njom nešto poput bezvremenosti ili čak vječnosti. Kao rezultat toga nastalo je veliko književno djelo. No, kad je udahnuo posljednji dah i u agoniji bio otrgnut od svijeta, njegovo mu postignuće više nije bilo korisno. Drugi gledaju u svoj prostor da vide kakav će biti poslije njih: kuća u kojoj će biti aktivna i raditi djeca i djeca njihove djece; nadgrobna ploča, siva i moćna, svjedočit će za njih; njihove će knjige biti na policama ili će njihove slike visjeti na zidovima muzeja. Ali kuća će propasti i unuci će se razbježati na sve strane, a knjige i slike brzo će se zaboraviti. Na pariškom groblju Pere-Lachaise mogu se vidjeti mauzoleji, raspadnuti i zapušteni, u kojima se gnijezde štakori. Na njima su izbljedjelim zlatom ispisane riječi: "Concession à perpétuité" (parcela kupljena zanavijek), kao da bi buržoasko bogatstvo moglo steći barem pseudovječnost u prostoru. Kuća i dom, knjiga, slika i grobnica, sve će to biti kao noći ljubavi i boli pokojnika: dobre kao da nikad nisu ni postojale.

Jean Améry u knjizi *O starenju: revolt i rezignacija* kaže da starenje nije samo odmotavanje fizikalnog vremena i njegovo namotavanje u nama, u svim onim proteklim ljetima kojih se sjećamo u sivim zimama. Ne stariamo samo biološki, nego i sociološki i kulturološki. Biološko je starenje ono koje svatko uoči kad već dođe ta nesretna i manje ili više nagla prekretnica, svakome u malo drukčije doba, ali je nitko ne izbjegne. Više ne možemo do trećeg kata trčecim korakom, a hrskavica u lijevom koljenu svako malo bolno škljocne. Ultrazvuk srca nije dobar, iako je donekle primjeren našim godinama, tako barem kažu. Vene su zakrčene, a dijagnostičar je prošloga puta pozvao studente da im pokaže školski primjer tromboze. Kad pozivaju studente, obično nije dobro, iako su nas već i ranije otpisivali i otpuštali pa se nadamo da i ovaj put griješe. Tablete nas održavaju živima, tako se barem nadamo, i svako malo ih je sve više. Primjećujemo organe i fenomene za koje ranije nismo ni znali da postoje, niti smo im pridavali imalo pažnje.

Ljudi dobrog zdravlja nikad ni ne pomisle na svoje želuče, kaže Améry.

A može biti i da nas organizmi temeljito izdaju, negdje poslije pedesete, kad stanični sat podivlja i neke stanice izbjegnu kontroli, počnu se suludo dijeliti proizvodeći informacijsko smeće i uništavajući svu onu informaciju koju smo skupili bivanjem. Već smo dovoljno stari i svijetu smo dali imena: termodinamika, evolucija, geni, proteini, rak. Znamo kako stvari funkcioniraju i da to neće dobro završiti. Pa iako smo sve to ranije primijetili na drugima, tek kad je postalo naše postali smo ga svjesni. Ne umiru samo drugi, to je stvar iskrivljene perspektive.

Tu se radi o fizici bioloških materijala  
 Koji su sjajni po tome što se elastično stežu  
 I rastežu  
 I tako veliki broj puta.  
 Svaki put kad otkuca srce  
 I stisne se  
 Pa opusti  
 I onda opet tako  
 Čak i kad spavamo.  
 Svaki put kad udahnemo  
 I izdahnemo  
 I onda opet tako  
 Čak i kad spavamo.  
 Svaki put kad ispružimo ruku  
 I stisnemo zube  
 Pa ih opustimo  
 I onda opet tako  
 Čak i kad spavamo.

Tu se radi o fizici bioloških materijala  
 Koji su sjajni u tome što se dugo drže  
 Sve dok ne popuste  
 Nakon velikog broja puta  
 Iako nitko od nas ne zna koliko  
 Kad se zub odjednom skrha  
 Pod djelovanjem sile pritiska  
 Nakon velikog broja puta

Ili kad se aorta jednom plastično rastegne  
 Pod tlakom  
 Iako nitko od nas ne zna točno kad.

Ali svi znamo da će baš tako biti.

(Šiber)

Ali taj put niz krivolju propadanja nije samo naš osobni put, put bolesti i tijela. To je i put kroz društvo koje nam nakon prekretnice oduzima pravu budućnost u kojoj smo nekad, dok smo bili mladi, mogli biti bilo što i bilo tko. Sad je gotovo – dosegнули smo pedesetu i od nas se očekuje da budemo točno oni koji smo postali i ništa više. Očekuje se da u svojoj ulozi istrpimo radno i produktivno do samog kraja i da ne stvaramo buku ni cirkus. Améry piše:

Vrata se više neće otvarati. Tko god uputi pitanje društvu, dobije odgovor: nastavite s onim što ste radili jučer i prekjučer, učinite sve na što vas prošlost tjera – ili ne činite ništa. Traže se: iskusni bankar za preuzimanje naše poslovnice, maksimalna dob: 40 godina; osoba od biznisa koja dobro poznaje tekstil sa znanjem engleskog jezika sposobna za reorganizaciju našeg poslovanja, ne starija od 45 godina; mlad, dinamičan, napredan i energičan pojedinac, voli raditi, ugodne osobnosti, putujući agent, voditelj laboratorija, inženjer, urednik, reklamni agent. Šefovi osoblja promatraju ljude zahtijevajući od njih ne samo društvenu dob koja odgovara logici ulaganja, već, jasno, i iskustvo u određenoj profesiji. Neće zaposliti početnika s četrdeset godina. Njihov vršnjak, koji je od dvadeset treće do četrdesete godine računao valutne tečajeve, obračunavao radno vrijeme za rad po komadu, sastavljao reklamne plakate ili popunjavao dokumentaciju o pošiljkama, činit će to isto još dva do dva i pol desetljeća. Ponekad se pita kad podigne pogled s posla: “Hoće li ovo trajati zauvijek?” i osjeća tjeskobu. Tako će trajati, ne baš zauvijek, ali ipak cijelu vječnost njegova postojanja; sve dok to dopuštaju njegov zaboravni mozak, njegovi otežali udovi i važeći zakonski propisi.

Nakon toga dolazi ono što društvo naziva zasluženom mirovinom i što za jednu osobu znači velika mirovinska primanja administratora,

za drugu bijednu mirovinu; ali za oboje to znači protjerivanje iz stvarnosti koja se povijesno formira i suočavanje s vrlo čudnim pitanjem: kada sam zapravo živio? Kada sam prestao voditi svoj život kao proces trajnog obnavljanja i stalne kontradikcije? Srećom, takvi su trenuci preispitivanja rijetki.

I dok nas je ranije, dok smo bili mladi, društvo uljuljkivalo u laž da postoje smisao i razlozi i da samo trebamo biti funkcionalni, nositi sat i bilježiti s kim se moramo sastati, sad nas je proglasilo starim i zanijekalo nam je bilo kakvu budućnost osim one koju definiraju statistike slabljenja, odumiranja i demencije, a koju nam najavljuje i naše tijelo.

Svijet ionako više nije naš. Ne prepoznavamo one koje prepoznaje sedamnaest milijuna pratitelja na Instagramu i ne znamo zašto bismo uopće trebali znati bilo što o njima. Ne prepoznavamo više glazbu niti razumijemo kako se razmjerno inteligentni mladi ljudi mogu oduševljavati notornim glazbenim smećem. Tvrde nam da je to stvar našeg nedostatka sluha za takt i melodiju vremena. U dnevnom tisku čitamo same budalaštine, više zbog svakodnevnog zabave i crnog humora, ali prava je tragikomedija da više nikome mladom ne možemo ni objasniti da bi sve to trebalo biti mnogo bolje. Thomas Bernhard je u *Sječi šume* o tome zapisao:

Kad razgovaramo s tim mladim ljudima [...] mi ne saznamo ništa što nas uistinu zanima, mi pričamo li pričamo i pričamo, a oni ne razumiju o čemu mi to pričamo, kao što oni pričaju li pričaju i pričaju, a mi ništa ne razumijemo, niti išta želimo razumjeti, rekoh sebi. Pričati s mladim ljudima ne vodi ničemu, rekoh sebi, tko tvrdi suprotno – taj je licemjer, jer starijim ljudima, točnije, ljudima u godinama, mladi nemaju što reći, to je živa istina; to što mladi ljudi kažu ljudima u godinama, apsolutno nije interesantno, apsolutno, pomislih, i pravo je licemjerje tvrditi suprotno. Oduvijek je bilo u modi govoriti da stari trebaju razgovarati s mladima, jer mladi imaju toliko toga reći ljudima u godinama, ali slučaj je baš htio suprotno, mladi nemaju ljudima u godinama baš ništa reći. Naravno da bi ljudi u godinama imali što reći mladima, ali mladi ne razumiju što im ljudi u godinama žele reći, jer oni to i ne mogu razumjeti, stoga i neće da razumiju.

Stvari su promijenile značenje, iako se zovu jednako kako smo ih ranije zvali. Ali više nemaju veze s onime kako ih pamtimo iz svog vremena

i svoje kulture, jer ova kultura više i nije naša. Ostarjeli smo i kulturno, kao što su ostarjeli, ako već nisu umrli, i stupovi naše kulture. Améry je primijetio kako je Sartre ostario pred gledalištem punim mladih studenata koji su pobednici u toj svakodnevnoj predstavi društva, vremena i starenja.

Oni ustaju iz svojih klupa u amfiteatru i plješću. [...] Ali njihova je počast tmurna poput osmrtnice. U njoj anticipiraju filozofovu smrt. Pljesak. *Bravo, bravo!* Ali sada sebi i svijetu! Dobri i veliki starac. Poslije njega dolaze veći i bolji i mi, mladi, bit ćemo uz njih. Gigantska dvorana se prazni.

Kulturno je starenje ipak podnošljivije od biološkog i društvenog pa iako ne prepoznamo influencere sa sedamnaest milijuna pratitelja sasvim dobro prepoznamo **Prousta, Manna, Kafku...** Oni koji stare otuđeni su od sveprisutne i popularne kulture, od novosti i lica koja se mijenjaju tjedno i sve im je teže tolerirati ta isprazna prepoznavanja i opći društveni konsenzus, ali postoji, nasreću, kulturni trag koji duže traje i koji stari mnogo sporije od nas. To je ipak nekakav kulturni oslonac onima koji stare, iako nije prepoznatljiv u tabloidima i na društvenim mrežama, ali on nikad i nije bio popularan. Uostalom, nakon sveg tog vremena, televizije, interneta, društvenih mreža i influencera, i danas čitamo Améryja, barem neki od nas. A možda je zato ipak trebalo najprije ostarjeti.

Za starce se kaže da su mudri, no starenje nikoga nije opametilo do te mjere da može dati odgovore na najvažnija pitanja naših bivanja. Stari su možda samo slabiji i pobunili su se previše puta uzalud pa znaju da pobuna nema nikakvog smisla. Zato izgledaju mudro. Uostalom, ni pomirenje nema nikakvog smisla. Na kraju puta kojim nas vodi starenje nalazi se konačni apsurd.

Čitav naš život prolazi u apsurdnom nastojanju da izbjegnemo neizbježno: što više "umiremo" i što smo bliže posljednjem dahu, to se sve očajnije borimo protiv nečega s čim nam se, ako smo razumni, treba pomiriti. Razumni? Nalazimo se na mjestu gdje je svršeno sa svakim oblikom razumnog, gdje imamo posla sa smrću, koja je apsolutni ne-razum, bez-smisao. Pomiriti se: to znači prihvatiti smrt. Ali to bi značilo odbiti život na licu mjesta. Ni jedno ni drugo nije moguće.

# Moglo bi se čitati:

Jean Améry, *On Aging: Revolt and Resignation*, Indiana University Press (1994).

Ernst Becker, *The Denial of Death*, The Free Press (1973).

# Bolest kao metafora 1

Susan Sontag

11. svibnja 2023.

Epizoda je inspirirana knjigom *Bolest kao metafora* Susan Sontag, a bavi se interpretacijama i narativima, posebno narativima o bolesti. Narativi i metafore o bolestima, pogotovo o raku, mogu nanijeti i fizičku i psihičku štetu bolesnicima. Psihologiziranje bolesti, odn. lociranje uzroka bolesti u psihi bolesnika, često služi tome da svu odgovornost za izostanak ozdravljenja svali na pacijenta, ali i da ga ujedno optereti idejom da je sam kriv za svoju bolest.

**K**ritizirajući pozitivizam, Nietzsche je u *Volji za moć* zapisao:

Upravo činjenice ne postoje, samo interpretacije. Ne možemo dokučiti nijednu činjenicu „po sebi“; možda je i ludost željeti takvo što. [...] Naše su potrebe te koje tumače svijet; naši nagoni i njihovi Za i Protiv. Svaki nagon je vrsta žudnje za vladanjem; svaki od njih ima svoju perspektivu koju bi kao normu htio nametnuti svim drugim nagonima.

Interpretacija je, prema Nietzscheu, manifestacija volje za moć, a Marx bi tome vjerojatno dodao da je interpretacija koja dominira, ona vladajuće klase. Interpretacije su ideološka tumačenja koja uspostavljaju i opravdavaju perspektivu. U eseju *Protiv interpretacije*, Susan Sontag kritizira nametanje interpretacije umjetničkim djelima:

[Interpretacija] je osveta intelekta svijetu. Interpretirati znači osiromašiti, iscrpiti svijet da bi se uspostavio sjenoviti svijet “značenja”.

Interpretacija je dio narativa, ona izlazi iz narativa i doprinosi narativu. Drevni su Grci potrese i tsunamije objašnjavali Posejdonovim gnjevom, a munje i gromove Zeusovim. Mnoge su drevne kulture smatrale da bolesti uzrokuju demoni, a Isus je navodno iscjeljivao bolesnike istjerujući iz njih zle duhove.

Narativi se razlikuju. Ovisno o tome tko ih pripovijeda i nameće, to mogu biti narativi ljubavi i humanosti, a mogu biti i zločinački narativi. Iza ubojstva šest milijuna Židova u Holokaustu postojao je financijski i mitski narativ i plan. Narativi mogu biti osobni, a i kolektivni. Postoje nacionalni i vjerski narativi, klasni i profesionalni narativi, patrijarhalni, konzervativni, moralni, prosvjetiteljski narativi. Postoje ekonomski narativi koji se pripovijedaju zato da opravdaju povlašteni status jednih i podjarmljivanje drugih. Tolstoj je u *Ropstvu našeg vremena* zapisao da “ljudi kada se ponašaju loše uvijek izmisle životnu filozofiju koja njihove loše postupke uopće ne predstavlja lošima, već samo rezultatom nepromjenjivih zakona izvan njihove kontrole”. Riječ je opet o stvaranju narativa koji se ne predstavlja kao jedna od mogućih interpretacija, nego kao zakon svijeta. Religija je takav narativ, a Tolstoj tvrdi da je i politička ekonomija narativ koji se maskira kao prirodni zakon.

Priznaje se kao nedvojbena istina da, ako su u društvu iznikli mnogi lopovi i razbojnici koji radnicima oduzimaju plodove njihova rada, to se ne događa zato što lopovi i razbojnici loše postupaju, već zato što su takvi neizbježni ekonomski zakoni, koji se mogu mijenjati jedino polaganim evolucijskim procesom na koji ukazuje znanost; i stoga, prema smjernicama znanosti, ljudi koji pripadaju klasi pljačkaša, lopova ili korisnika ukradene robe mogu mirno nastaviti koristiti stvari stečene krađama i pljačkom.

Premda većina ljudi u našem svijetu ne zna detalje ovih umirujućih znanstvenih objašnjenja jednako kao što ranije nisu znali pojedinosti teoloških objašnjenja koja su opravdavala njihov stav, ipak svi znaju da objašnjenje postoji; da su ljudi od znanosti, mudri ljudi, uvjerljivo dokazali, i nastavljaju dokazivati, da je postojeći poredak stvari onakav kakav bi trebao biti, i da, stoga, možemo mirno živjeti u ovakvom poretku stvari, a da ga sami ne pokušavamo promijeniti.

Narativi sediraju.

Pitanje je ipak možemo li uopće misliti bez interpretacije i narativa. Nietzsche sugerira da ne možemo, da nijedna "činjenica" (ako takvo što uopće postoji) ne može doprijeti do našeg uma drukčije nego u obliku interpretacije. Sama misao je neka vrsta metafore, povezivanje jednoga s drugim, onoga što smo iskusili s onime što već znamo i svrstavanja novoga u postojeće kategorije staroga. Misao je kategorizacija, a time i interpretacija. Čak ni znanost, koja se zaklinje u gotovo neljudsku objektivnost, ne otkriva nikakav svijet "po sebi", nego postojeće eksperimentalne činjenice (ako takvo što uopće postoji) uklapa u teorijske interpretacije. Skup mjerenja i činjenica ne znači ništa "po sebi", tek kad ih uključimo u misaoni sustav, u konzistentnu interpretaciju, odnosno teoriju i narativ, postaju znanost. Svako opažanje procjenjujemo na podlozi i u okviru postojeće interpretacije, inače nam ništa ne bi bilo čudno. Tek ako se nešto opaženo ne uklapa u postojeću interpretaciju postaje zanimljivo i neobično, inače bi bilo tek još jedno u nizu opažanja.

Narativi su i osobni. Mi smo bića narativa, tek kad sebi ispričamo priče možemo bivati. Znajući da živimo konačno i nepoznato vrijeme te da ćemo umrijeti, kao i svi koje volimo i kao i svi uopće, jedino s neakvim narativom nalazimo razloge da ipak bivamo, da se ujutro probudimo i nešto učinimo.

Narativ nas spašava od ludila i samoubojstva. Bez narativa smo kao bez izolacije, potpuno izloženi svijetu bešćutnih činjenica koji nema nikakvog “smisla”. Smisao je, naravno, interpretacija.

Osobni narativi često izlaze iz široko prihvaćenih, društvenih narativa. Tipičan je primjer religija koja je široki i opći narativ, a koja se manifestira u osobnim narativima, u doživljaju života i osobnih nedaća i uspjeha u njemu. Čak i kad nemaju zločinačke namjere, posljedice široko prihvaćenih narativa mogu štetiti društvu ili određenoj kategoriji njegovih građana.

Srednjovjekovno iskustvo kuge bilo je čvrsto vezano uz koncept moralnog zagađenja, a ljudi su uvijek tražili žrtveno janje izvan bolešću pogođene zajednice. Masakri Židova u neviđenom opsegu događali su se posvuda u Europi 1347. i 1348. godine, a prestali su čim se kuga povukla.

U knjizi *Bolest kao metafora*, Susan Sontag upozorava na štetu koju narativi o bolestima, pogotovo o raku, mogu nanijeti bolesnicima. Štetu nanose narativi koji se ispredaju o bolestima o čijim se uzrocima nedovoljno zna. Kad nema dovoljno činjenica i podataka velik je prostor za stvaranje metafora i narativa koji navodno objašnjavaju stvarnost i bolest. Otvara se i mogućnost za lociranje uzroka bolesti u psihi bolesnika. Sontagica daje uvjerljive primjere o tome kako se tretirala tuberkuloza prije nego što je njezin uzročnik bio poznat i kako su se kandidatima za tu bolest smatrali strastveni i osjetljivi, a ipak introvertirani ljudi, produhovljeni, umjetnički i melankolični karakteri. Taj je romantični narativ nastao u skupim sanatorijima, u klasi bogataša koji su si takvo liječenje mogli priuštiti i njihovih liječnika koji nisu imali doticaja s karakterima siromaha. Narativi o bolestima postaju dio navodno “zdravog razuma” i kulture.

Tek s otkrićem materijalnog uzroka bolesti – bakterije – i načina njezina prijenosa, narativ koji se koncentrira na psihičke uzroke bolesti postaje isprazan i ne odgovara više stvarnosti pa se sve rjeđe i ispreda. Susan Sontag piše:

Prema povjesničaru Keithu Thomasu, u kugom zahvaćenoj Engleskoj kasnog šesnaestog i sedamnaestog stoljeća bilo je uvriježeno vjerovanje da “sretan čovjek neće dobiti kugu”. Da će sretno stanje uma čovjeka obraniti od bolesti vjerojatno je bila česta fantazija

za sve zarazne bolesti prije nego što je shvaćena narav zaraze. Teorije da su bolesti uzrokovane mentalnim stanjima i da se mogu izliječiti snagom volje uvijek su pokazatelj toga koliko se bolest ne razumije u njenim fizičkim aspektima.

Teorije i interpretacije koje uzroke bolesti traže u psihi pacijenta mogu imati poguban efekt na bolesnike:

Psihološke teorije bolesti moćno su sredstvo svaljivanja krivnje na bolesnike. Pacijente kojima se govori da su, nesvjesno, uzrokovali svoju bolest, također se navodi da osjećaju kako su to i zaslužili.

Te teorije opstaju i nakon što je uzrok bolesti poznat. Premda je **Robert Koch** još 1881. godine otkrio bacil tuberkuloze, **Kafka** je nakon obolijevanja od tuberkuloze u pismu **Mileni**, 1920. godine napisao:

Ja sam mentalno bolestan, oboljenje pluća nije ništa drugo nego prelijevanje moje mentalne bolesti.

U sedamdesetima su neodgovorne interpretacije raka podržavali i pojedini eksperti za rak i liječnici:

Studija dr. Caroline Bedell Thomas s Medicinskog fakulteta Sveučilišta John Hopkins ovako je sažeta u nedavnom novinskom članku: “Ukratko, žrtve raka su osobe sporog tempa koje rijetko pate zbog emocija. Imaju osjećaj izoliranosti od roditelja koji datira još iz djetinjstva.” Doktori Claus i Marjorie Bahnson s Psihijatrijskog instituta istočne Pensilvanije “ucrtali su obrazac osobnosti [oboljelog] koja potiskuje depresiju i prisjećanje na emocionalnu uskraćenost u djetinjstvu te ima poteškoće u održavanju bliskih odnosa”. Dr. Carl Simonton, radiolog iz Fort Wortha u Texasu opisuje [...] osobnost oboljelog od raka kao nekoga s “velikom sklonošću samosažaljenju i izrazito oslabljenom sposobnošću za stvaranje i održavanje smislenih odnosa”. [Lawrence] LeShawn, [njujorški psiholog i psihoterapeut] piše da “oboljeli od raka gotovo uvijek prezire sebe, svoje sposobnosti i mogućnosti”.

Izbor metafora i terminologije može bitno odrediti sliku bolesti i odnos prema onima koji od nje boluju. O raku se govori u vojnim terminima, o bombardiranju X-zrakama, o invaziji tumora, o ubijanju stanica raka, o neprijatelju, o obrambenim mehanizmima organizma, o pobjedi protiv raka.

Liječenje raka zvuči kao stravičan ratni pokolj. Rak se koristi i kao metafora u širem smislu, pogotovo u političkom kontekstu. O pojavama u društvu govori se kao o raku koji izjeda tkivo zajednice i državu. Te strašne usporedbe traže i strašne, agresivne reakcije kako se raku već pristupa, ili barem kako misle oni koji se pozivaju na takve metafore. Nacisti su Židove nazivali rakom društva koji se mora izrezati iz zdravog tkiva.

Knjiga Susan Sontag razotkriva problematičnost metafora i narativa o bolesti te psihologiziranje uzroka bolesti. Ti su problemi prisutni i danas. Meni je u knjizi ipak nedostajalo objašnjenje razloga za stvaranje popularnih i prihvaćenih narativa o bolesti i njeno psihologiziranje, premda Sontagica, po mom mišljenju, ispravno locira glavni uzrok:

Psihologiziranje, čini se, omogućuje kontrolu nad iskustvima i događajima (poput smrtne bolesti) nad kojim ljudi zapravo imaju malo ili nimalo kontrole.

Njoj je problem u objašnjavanju razloga za široko prihvaćanje psihologiziranja bio vjerojatno to što bi za takav pothvat bila nužna vrsta “psihologiziranja” koje sama kritizira. Trebalo bi se, dakle, upustiti u psihološke razloge za prihvaćanje psihologiziranja bolesti. Od Sontagice sam, ne zato što je bila filozofkinja, nego zato što se liječila od raka dojke kad je pisala knjigu, to očekivao, ali razumljivo mi je zašto bi profesionalni filozof zazirao od toga. Ja se toga neću libiti.

Vidjevši koliko priroda naših bivanja može biti okrutna, i koliko bolesni ljudi oko nas pate, svi se uplašimo i ponadamo se da se to nama neće dogoditi, koliko god da suosjećamo s onima u patnji. Taj nas strah navodi da tražimo nešto po čemu se razlikujemo od oboljelih i začetak je narativa o bolesti. Psihologiziranje je prirodan nastavak takve potrage i potrebe. “On je bio pod velikim stresom na poslu i nije to dobro podnosio. Ona je bila zatvorena i sve trpjela u sebi. Njega su strogo odgajali i nikad se nikome nije požalio, ni kad mu je bilo najteže. Ona je vidjela toliko patnje u svojoj obitelji i svima njima pomagala do samog kraja, da se na kraju i sama razboljela”. Tražimo bilo što što nam ide u prilog. Bilo što što nas razlikuje od njih i što bi opravdalo zamisao da mi ipak ne pripadamo njihovoj kategoriji ili da se barem iz te kategorije možemo izvući, čak i ako smo trenutno u njoj. Bilo što što nam omogućuje da uspostavimo navodno razumijevanje bolesti i sačuvamo iluziju o kontroli. Odatle možda potječe refleksna odbojnost

zdravih prema oboljelima od raka, prema ćelavim glavama i oteknutim podočnjacima – zdravi jednostavno ne žele svrstavati te ljude u istu kategoriju kojoj sami pripadaju. Zato što se boje i žele vjerovati da će njih patnja pa ćak i smrt ipak zaobići.

Za vrijeme pandemije koronavirusa donekle mladi i zdravi uvjeravali su jedni druge da oni nikako ne mogu završiti na respiratoru zato što se to događa samo starcima s komorbiditetima.

Premda su Nijemci tvrdili  
 Da je Židova sasvim lako prepoznati,  
 Nacistićki znanstvenici proveli su cijeli rat  
 Mjereći lubanje i bedrene kosti  
 Iz Auschwitza  
 Bez ikakvog rezultata –  
 Židovi su manje-više isti kao i Nijemci  
 Iako je to nadljudima  
 Grozomorna ideja.

Ljudi općenito vole biti  
 U posebnoj kategoriji  
 Među Arijevcima, Amerikancima ili Hrvatima  
 Ili među 144000 Kristovih suvladara  
 Uskršlih na nebo.  
 Uvijek postoje posebne kategorije  
 Samo za nas i naše.  
 Nama se izabranima  
 Ništa i ne može dogoditi –  
 Mi smo zapravo besmrtni  
 A šiljate glave imaju  
 Oni drugi.

Pa i kad navale kuge  
 Uvijek umiru oni iz drugih kategorija  
 Stari, bolesni i slabi  
 Pederi i plućni bolesnici  
 Nikad netko od naših.  
 Pa ćak i ako se kakav naših godina i spola

I nađe na respiratoru  
Naizgled potpuno zdrav  
Sve je to samo naizgled  
Jer on zapravo i nije bio  
Jedan od nas  
Besmrtnih.

Naša je smrtnost  
Praktički nula  
Uvijek i svugdje  
Čak i kad navale kuge  
Iako je račun prirode neumoljiv  
I pokazuje da sve kategorije  
Na kraju umru.

Drugim riječima  
Smrtnost je 100%.

U temeljima je naše kulture, uostalom, nijekanje smrti. Umiru, kao što je poznato, uvijek oni drugi, nikad mi.

# Moglo bi se čitati:

Susan Sontag, *Illness as Metaphor*, Farrar, Straus and Giroux (1978).

Susan Sontag, *Against Interpretation and Other Essays*, Dell Publishing (1966).

Leo Tolstoy, *The Slavery of Our Times*, The Free Age Press (1900).

# Bolest kao metafora 2

Susan Sontag

26. svibnja 2023.

Susan Sontag iskoristila je narative koji su se ispredali o tuberkulozi da ukaže koliko pogrešni mogu biti narativi o bolestima kad se one ne razumiju u potpunosti. To joj je omogućilo da povuče efektnu paralelu s narativima o raku te da ukaže kako bi moglo biti da su mnogi od njih suštinski pogrešni, uz to što su opasni, jer bolest ne razumijemo, kao što ranije nismo razumjeli ni tuberkulozu.

Tema je epizode uglavnom tuberkuloza, a spominju se i citiraju Sontag, Tolstoj, Mann, Nietzsche, Marquez i Bernhard.

**S**usan Sontag u knjizi *Bolest kao metafora* posebnu je pažnju posvetila tuberkulozi i narativima koji se vežu uz tu bolest.

[...] svi dokazi upućuju na to da kult tuberkuloze nije bio samo izmišljotina romantičnih pjesnika i opernih libretista, već široko rasprostranjen stav, i da se osobu koja umire (mlada) od tuberkuloze doživljavalo kao romantičnu osobnost.

Cilj joj je bio da kroz povijest odnosa prema toj bolesti i nizu zabluda i općeprihvaćenih narativa o njoj, razotkrije analogne zablude u pristupu raku. Rak je, naime, u Sontagičino doba, kao i danas, bio bolest koja se ne razumije dovoljno i stoga se o njemu ispredaju razni narativi, a bolest se psihologizira. Isti je slučaj bio i s tuberkulozom sve do trenutka dok bolest nije postala dobro shvaćena u svojoj materijalnoj suštini pa je Sontagica efektno ukazala da bismo u tretmanu raka mogli biti u ranoj fazi, kad bolest slabo razumijemo, i da su metafore i narativi koje se o raku pripovijedaju podjednako pogrešni kao i oni koji su se pripovijedali o tuberkulozi prije nego što se o bolesti dovoljno znalo. Slične su i zablude, a i opasnosti koje takvi narativi predstavljaju za pacijenta i društvo. Često se od bolesnika od raka očekuje da se neustrašivo bore, da se vlastitim snagama izbave od teške bolesti. I oboljeli često prihvaćaju ovakav narativ jer postoji valjda nešto utješno u ideji da je ishod bolesti u njihovim rukama, da snagom volje, uma i čistim srcem mogu sami pobijediti bolest. No, takvim se odnosom prema bolesti na bolesnike izravno ili neizravno prebacuje i odgovornost za izostanak ozdravljenja. To je vrlo zgodan narativ, a odgovornost je uvijek najsigurnije i najbezbolnije prebaciti na nekoga tko je već umro. Čovjek je već umro, neće mu valjda smetati da bude odgovoran i za vlastitu smrt.

Iako **Tolstoj** ne izriče posve izravno zamisao da je užasna patnja Ivana Iljiča koji umire, vjerojatno od raka gušterače, posljedica njegovog besmislenog i nemoralnog života, to se može iščitati u romanu *Smrt Ivana Iljiča* objavljenom 1886. godine:

„Što želiš? Što želiš?“, ponavljao je sebi.

„Što želim? Da živim i da ne patim“, odgovorio je.

I ponovno je slušao s takvom pozornošću da ga ni njegov bol nije u tome omeo. „Da živiš? Kako?“, upitao je njegov unutarnji glas.

„Pa, da živim kao što sam naviknuo – dobro i ugodno.“

„Kao što si živio ranije, dobro i ugodno“, glas je ponovio.

[...]

Ne može biti da je život tako besmislen i užasan. Ali ako je moj život doista bio tako užasan i besmislen, zašto moram umirati u agoniji? Nešto nije u redu! Možda nisam živio kako sam trebao”, odjednom mu je sinulo. “Ali kako bi to moglo biti, kad sam sve napravio kako treba?” odgovorio je i smjesta odbacio iz glave ovo, jedino rješenje svih zagonetki života i smrti, kao nešto sasvim nemoguće.

U tom pogubnom narativu, da je čovjek sam kriv za svoju bolest i patnju, često ima i odvratne i zlobne naslade onih nazovi kreposnih koji utvaraju sebi da im se ništa ne može dogoditi zato što ne puše, ne piju i ne jedu slatko. Oni si utvaraju da su stvari pod njihovom kontrolom i da uvijek umiru oni drugi, zato što su sami za to krivi, naravno. Za vrijeme pandemije koronavirusa, kod nas se širio narativ da je svatko sam kriv zato što se zarazio, a jedan je hrvatski poduzetnik radnicima prijetio da će im oduzeti 10% plaće ako se zaraze, tvrdeći da su za to, naravno, sami krivi, i to zato što nisu slijedili javnozdravstvene mjere i preporuke. Ideja o tome da postoje načini da u svijetu “uspijemo”, tj. da ostanemo zdravi, a da smo za vlastiti “neuspjeh”, tj. za svoju bolest, sami krivi, ista je ona ideja koju su nam servirali od devedesetih do danas, kad su nam objašnjavali da smo za svoj neuspjeh, otkaz na poslu, skromnu plaću, zapravo sami krivi i da je sve tu, nama na dohvat ruke, ali se naprosto ne ponašamo kao uspješni ljudi. Sami smo sebi krivi. Nema sustav ništa s tim, ni liječnici, ni javno zdravstvo, ni ekonomska nejednakost, ni lopovi, ni banke. I da smo se samo još malo potrudili mogli smo biti svjetski prvaci u nogometu, kao što i priliči Hrvatima.

Narativ o vlastitoj odgovornosti za bolest može biti još mučniji kad se poveže s religijom, vjerom i molitvom. Mnogi bolesnici vjeruju da im izlječenje ovisi isključivo o ustrajnoj molitvi Bogu koji će uslišiti ili neće uslišiti njihove molitve. Ovisno o varijanti vjere i religije, bolesnici se

često mole i svecima zaštitnicima ili Djevici Mariji. Prilikom navodnih ukazanja Gospe u Međugorju, navodne vidjelice često su navodnoj Gospi postavljale pitanja o tome hoće li neki bolesnik ozdraviti. Često se događalo da navodna Gospa kaže da će bolesnik ozdraviti, a on bi, usprkos tome, ubrzo potom umro. Međugorski pastoralni djelatnici dosjetili su se u čemu je stvar pa su vidjelicama predložili da budu opreznije kad prenose poruke navodne Gospe i da umjesto konkretne prognoze o ozdravljenju kažu “da će bolesnik ozdraviti samo ako svi ukućani budu u to imali dovoljno vjere”. Ako bolesnik, dakle, umre, krivi su ukućani zato što nisu imali dovoljno vjere, a ne Gospa, koja ih je lijepo upozorila. Tako podučavaju pastoralni djelatnici.

Narativi i metafore strukturiraju naš svijet. U tome je njihova potencijalna opasnost.

Sontag se često referira na Mannov roman *Čarobna gora* kojeg smatraju književnim klasikom. U tom se romanu opisuju događaji bolesnih bogataša u lječilištu za tuberkulozu u Davosu, neposredno prije Prvog svjetskog rata. Mnoge se predrasude i mitski narativi o tuberkulozi o kojima piše Susan Sontag mogu lako pronaći u *Čarobnoj gori*, iako je Mann toga svjestan, a svoj je roman nazvao „satirom o životu u sanatoriju za pacijente koji boluju od tuberkuloze“ te je također naveo da je u prvom planu romana „kritika terapeutskih metoda u sanatoriju“. Mann, usprkos ironiji koja gdjegdje probija kroz tekst, ipak ne napušta ideju o bolesti kao o prilici za istinsku spoznaju života. Toj zamisli pristupa uglavnom romantično pa zapravo doprinosi nastavljanju romantičnog mita o tuberkulozi kao o bolesti umjetnika i genija, umjesto o bolesti koju izazivaju bakterije. Glavni junak romana, Hans Castorp kaže,

Postoje dva načina da se živi: jedan je uobičajeni, izravan i dobar način; drugi je loš, vodi kroz smrt i to je način genija.

a Thomas Mann na to primjećuje

Ono što Castorp uči prihvatiti je da je sve više zdravlje moralo proći kroz bolest i smrt. [...] Ta je zamisao o bolesti i smrti kao o nužnom putu do znanja, zdravlja i života ono što čini *Čarobnu goru* romanom inicijacije.

Nietzsche u *Svitanju* prepoznaje ovo kao univerzalni ljudski refleks, najdrevniji način utjehe:

U svakoj nesreći li neugodi čovjek vidi kaznu, to jest iskupljenje krivnje i način na koji se može osloboditi od zlokobnih čini stvarne ili prividne nepravde.

I Susan Sontag je primijetila Mannovu podvojenost u pristupu tuberkulozi:

Velik dio ironije *Čarobne gore* tiče se Hansa Castorpa, tvrdoglavog građanina, oboljelog od tuberkuloze, bolesti umjetnika – jer Mannov je roman kasni, samosvjesni komentar mita o tuberkulozi. Ali roman još uvijek odražava mit: građanin je doista duhovno oplemenjen svojom bolešću. Umrijeti od tuberkuloze je i tada bilo misteriozno i (često) prosvjetljujuće, i tako je ostalo sve dok gotovo nitko u zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi više nije od nje umirao.

Iz današnje je perspektive, u vremenu reformi obrazovanja i forsiranja tehničkog i prirodno-znanstvenog obrazovanja, zanimljivo i da je Castorp mladi i nezreli inženjer kojem tuberkuloza i sugovornici koje susreće u sanatoriji otvaraju oči za rafiniranije duhovne teme i umjetnost.

Castorp izravno iskazuje romantičnu predrasudu o tuberkulozi kao bolesti koja profinjuje ljude:

Dragi Bože, da, pretpostavljam da je društvo uvijek mješovito na ovakvim mjestima. Nije dozvoljeno odabrati s kim sjedimo za stolom. [...] Za našim je stolom žena te vrste, gospođa Stohr – mislim da je znate? Užasno glupa, moram reći [...] To mi se čini tako čudnim: ujedno bolesna i glupa [...] Čovjek ne zna što bi o tome mislio; htio bi, naravno, sačuvati poštovanje prema bolesti – uostalom postoji, ako hoćete, određeno dostojanstvo u vezi s njom. [...] Uvijek imamo zamisao o glupim ljudima kao o savršeno zdravim i običnim, a o bolesti kao nečemu što ljude čini rafiniranim i neobičnim.

Narativ o tuberkulozi kao bolesti duha i potisnute ljubavi, u sanatoriju u Davosu širi liječnik Krokowski koji za pacijente održava redovita predavanja:

[...] predavanja je svakog drugog ponedjeljka ujutro držao dr. Krokowski u blagovaonici pred cijelom odraslom populacijom sanatorija [...] Kurs se sastojao [...] od niza popularno-znanstvenih predavanja pod općim nazivom *Ljubav kao sila koja doprinosi bolesti*.

Doktor Krokowski podučava:

„Ljubav je bila potisnuta, vezana u tami lancima straha, konvencionalnošću, odbojnošću ili uzdrhtalim stremljenjem za čistoćom. [...] Tako potisnuta ljubav nije bila mrtva; živjela je i radila na ispunjenju u najtamnijim i najtajnijim dubinama bića. Probit će se kroz zabranu čednosti, pojavit će se u obliku toliko izmijenjenom da je neprepoznatljiva. Što je onda taj oblik, ta maska pod kojom će se potisnuta, nerealizirana ljubav ponovno pojaviti?“ Dr. Krokowski je postavio pitanje i pogledao duž redova slušatelja, kao da sasvim ozbiljno očekuje odgovor. [...] Odgovorio je na vlastito pitanje rekavši: „U obliku bolesti. Simptomi bolesti nisu ništa drugo nego prikrivena manifestacija moći ljubavi, a sve su bolesti samo preobražena ljubav.“

Usprkos plitkoj romantičnosti, upravo je to pogubni narativ o bolesti na koji upozorava Susan Sontag. U tek malo modernijoj varijanti, naišao sam na njega neki dan u predavanju *Da li je ljubav lijek?* koje je održao jedan psihijatar na kongresu farmaceuta Crne Gore. Jedan od njegovih slajdova sadržavao je i citat iz romana *O ljubavi i drugim nečistim silama* **Gabriela Garcie Marqueza**:

Nijedan lijek ne liječi ono što radost ne može izliječiti.

Ubojito, pogotovo na kongresu farmaceuta.

Mnogo mučniju i nimalo romantičnu sliku tuberkuloze i njenog liječenja prikazuje **Thomas Bernhard** u romanu *Hladnoća, izolacija* u kojem opisuje svoj boravak u bečkom sanatoriju *Grafenhof* između 1949. i 1951. godine gdje je kao plućni bolesnik došao s jedva 18 godina.

Bernhardov roman opisuje posve drukčiju narav sanatorija u godinama nakon Drugog svjetskog rata, jedva trideset pet godina nakon zbivanja koje opisuje Mann u svom romanu. Tuberkuloza se više ne liječi u otmjenim sanatorijima u planinama, nego u mračnim i bijednim mjestima gdje dolaze bolesni ljudi iz svih slojeva društva.

Odakle su bili? Iz kakvih su prilika došli? Trebalo je vremena da se otkrije njihovo porijeklo: ruševne bečke četvrti, mračne, vlažne i hladne uličice takozvanog Mozartova grada, u kojemu su se bolesti vrlo brzo razvijale u smrtne bolesti, provincijska gnijezda u kojima bi siromašniji, ako nisu neprestano bili na oprezu, istrunuli još prije nego što bi odrasli. Tuberkuloza je po završetku rata doživjela novi procvat. Godine gladovanja i očaja sve su ove ljude neizbježno otppravljale u tuberkulozu, u bolnice, konačno u Grafenhof. Bilo ih je iz svih slojeva društva, svih zanimanja, i muškaraca i žena. Jednom klasificirani kao plućni bolesnici, prije ili kasnije bili bi protjerani ovamo, u potpunu izolaciju lječilišta. Takozvani zdravi svijet panično se bojava pojma plućne bolesti, riječi tuberkuloza – da ne govorim o pojmu otvorene plućne tuberkuloze – boji se još i danas. Ništa drugo nije izazivalo toliki strah.

Bernhardove traume boravka u bolnicama i lječilištima za plućne bolesti pojavljuju se i u njegovim drugim djelima, naprimjer u knjizi *Moje nagrade* gdje Bernhard piše:

Vidim pacijente i njihovu rodbinu, jedne poput drugih, u beznađu do grla, te perfidne doktore, licemjerne sestre, sve zakržljali karakteri u smrdljivim i zagušljivim bolničkim hodnicima, histeriju, drskost i lažnu požrtvovnost, a sve u cilju uništenja ljudi, i na jesen u zraku iznad bolnice čujem na tisuće, desetine tisuće vrana što nebo mrače i pomrače, i kreštanjem svojim razaraju sluh svakog pacijenta ponaosob. Vidim vjeverice koje grabe stotine bačenih, izbljuvanih papirnatih maramica plućnih bolesnika, te kako mahnito trče uz drveće. Vidim poznatog profesora Salzera kako iz grada dolazi na brijeg *Baumgartner Höhe*, kako prolazi hodnicima da bi u operacijskoj dvorani kasapio pacijente, elegancijom svojstvenom samo njemu, nadasve poznatom; profesor se specijalizirao za operacije dušnika i pluća, profesor Salzer je sve češće dolazio na *Baumgartner Höhe*, a sve više pacijenata ostajalo je uskraćeno za dio dušnika i pluća. Vidim kako se svi pred profesorom Salzerom klanjaju, iako profesor ne čini čuda, već s najboljom namjerom i velikim umijećem svoje pacijente zasijeca i onijemlje i kako u skladu s vrlo preciznim planom, žrtve svog učinka svojim visokim umijećem prijevremeno tjera u grob, mnogo ranije nego što je predviđeno prirodnim putem, to jest bez njega, premda on, najbolji od najboljih u svom području, ništa ne može učiniti;

naprotiv, on i njegovo umijeće i njegova elegancija bili su u potpunosti vođeni višim, da ne kažemo najvišim, etičkim načelom njegovim. Svi su željeli da ih operira profesor Salzer [...]

Liječnici su za Bernharda gotovo uvijek sinonim zla, a pacijent se prema njemu može izliječiti samo ako sam pripazi da ga liječnici u procesu liječenja ne ubiju. Ima u tome neke duboke istine, koliko god da su Bernhardovi prikazi groteskni i tragično i gorko smiješni. Sustav današnjeg liječenja tretira pacijente protokolarno i uniformno, često bez stvarnog obzira na specifičnosti pojedinog bolesnika, a čak su i liječnici u tome često bespomoćni. Učine li za pacijenta nešto izvan protokola propisanog za pacijentovu bolest, što za konkretnog pacijenta smatraju dobrim, a ovaj ipak umre, oni će biti krivi. Učine li za pacijenta nešto po protokolu, za što znaju da bi za konkretnog pacijenta moglo biti štetno, i ovaj umre, nitko neće biti kriv, jer je sve obavljeno po protokolu i pravilima struke. Nadalje, prognoza inteligentnog liječnika obično je gora nego što parametri stanja ukazuju i gora od onoga što se na kraju ostvari. I za to postoji razlog. Ako liječnik prognozira pacijentu ružičastu budućnost, a ovaj umre, sav će se bijes obitelji svaliti na njega. Ako pak prognozira sivu ili crnu budućnost, a ovaj umre – nikom ništa, tako je i prognozirao. Ako pacijent pak usprkos tmurnoj prognozi prizdravi ili barem dugo biva u nepromijenjenom stanju, nitko zbog toga neće biti ljut, a liječnik će zasluge za to moći pripisati i sebi, što je nekad opravdano, a nekad i neopravdano.

To štetno bilo je ono liječničko, sustav koji je vladao u toj ustanovi. Svako zlo počinje od medicinara, mislio sam, morao sam zbog sebe tako razmišljati, i opet je bilo vrijeme da mislim samo na sebe ako sam želio napredovati. S jedne je strane boravak u Grafenhofu bio nužan, neizbježan, njegov medicinski i klinički aparat bili su preduvjet za oporavak, morao sam se tim medicinskim i kliničkim aparatom okoristiti, ali nisam smio dopustiti da on mene iskoristi. Od sebe sam zahtijevao najveću budnost, ponajprije još strožu kontrolu nad liječnicima. Na površini sam se podređivao kućnom redu, medicinskoj sili, dok sam se ispod te površine borio protiv nje gdje god je to bilo potrebno, za svoje dobro. [...] Svakom sam se slobodnom minutom koristio za pojačanu budnost naspram tog medicinskog stroja, koji bi, zanemarili li se ta budnost ili iole popusti, ipak mogao biti samo stroj za uništenje.

Narativi o bolestima su i klasno određeni. Neke su bolesti potpuno nezamislive za sirotinju koja teško živi. Kako uopće prepoznati, naprimjer, kliničku depresiju u životima ljudi kojima je svaki dan teška borba za život, a bivanje i ne nudi zadovoljstva i užitke? Za njih je ta bolest nažalost nerazdvojiva od života koji trpe.

Ja sam, prema sjećanjima svoje mame, napisao kratku priču o smrti od tuberkuloze – sušice – u selu u Bosanskoj posavini, možda petnaestak godina nakon Drugog svjetskog rata.

Kuća je na strmini pored puta, baš kad se se put uspne i izravna, a poslije krene nizbrdo prema potoku i bunaru, dolje gdje se djeca igraju na meraji. Strana je zarasla u među, u drač i divlje kupine od kojih skoro da i ne možeš vidjeti kuću na brdu, pogotovo ako si dijete pa stalno moraš gledati uvis da bi išta uopće vidio.

Jurica kaže da je umro Anto Anin i da ga je vidio – provukao se u udžeru, među odrasle, da ga nitko ne opazi i vidio Antu ispruženog na drvenoj klupici uza zid. Govore da je Jurica kopilan, a voli i svašta slagati, tko zna je li istina to što priča. “Treba biti hrabar pa tamo otići, nije to za svakoga”, kaže Jurica nama. “A može i bijela mušica na tebe sletjeti. Ako ti to bude – gotov si. Dobit ćeš sušicu kao i Anto.” Ako dobiješ sušicu onda stalno kašlješ, čuje te cijelo selo. I ne možeš puno hodati, umoriš se brzo, kao i Anto. Osušiš se i kosa ti se prori-jedi, postaneš gurav jer te stalno bole pluća, a oči ti upadnu u glavu i povećaju se i zasjaje.

Anti su glavu povezali maramom i na tjemenu svezali čvor. Kažu da bi mu se usta otvorila da nisu tako. Pokrili su ga plahtom do vrata, a ispod platna se vidi gdje su mu noge i stopala i mršave kosti. Nitko na nas ni ne gleda, svi su oko Ane i grle je, a ona svaki put kad je tko zagrlji zaplače. I njena je glava svezana maramom, samo je njena posve crna, a čvor nije na tjemenu nego ispod brade. Anto je žut ko i svijeće što oko njega gore, žut jednako mrtav kao što je bio i živ. I svuda je neki čudan miris, a nije miris ljeta i topline, nego neki hladan i rezak miris, kao kad jabuke krenu ukiselo u ranu jesen i kad luk istruli. Svaki od nas samo gleda oko sebe ima li bijele mušice i svaki stalno maše rukama oko glave i iza ušiju kad mu se učini da nešto zazuj,

da nije mušica. Ako bijela mušica sleti na Antu pa na tebe, gotov si. Zato smo i izletjeli skoro prije nego što smo i ušli. Na meraji nas čeka Jurica, nije otišao. Pita jesmo li dobro pazili da bijela mušica ne sleti na nas. Jesmo.

Sutra će Antu odvući volovima na groblje. Bit će puno ljudi i svećenik će moliti, a svi će za njim ponavljati.

Tuberkuloza je i danas najsmrtonosnija zarazna bolest od koje je u 2021. godini umrlo 1.6 milijuna ljudi – od AIDSa je umrlo oko 650 tisuća ljudi. U godinama buktanja pandemije koronavirusa, tuberkuloza je zakratko pala na drugo mjesto najsmrtonosnijih zaraznih bolesti. Posebno su zabrinjavajući oblici tuberkuloze čiji je uzročnik – bacil – otporan na poznate antibiotike.

# Moglo bi se čitati:

Susan Sontag, *Illness as Metaphor*, Farrar, Straus and Giroux (1978).

Thomas Mann, *The Magic Mountain*, Vintage Books (1969).

# Stvarna poezija i osrednje stihoklepstvo

12. lipnja 2023.

“Stvarna je poezija, a ne osrednje stihoklepstvo, poput molitve”. Tako u nedavnom članku tvrdi gđa Bat, a meni je njena misao poslužila kao inspiracija za ovu epizodu koja se bavi stvarnom poezijom, koja je poput molitve, i stihoklepstvom. Interpretirao sam poeziju nekih od naših najpoznatijih pjesnika-lijčnika – viteza-akademika Željka Reinera i veleposlanika-akademika Drage Štambuka. Identificirane su odlike stvarne poezije, pogotovo njena crkveno-molitvena i domoljubna inspiracija, a odrecitirao sam i neke svoje osrednje stihosklepane pjesme kao kontrast stvarnoj poeziji.

**S** tvarna je poezija, a ne osrednje stihoklepstvo, poput molitve.

Pročitao sam to u članku gospođe **Bat** koja je predstavljala zbirku pjesama svog Facebook prijatelja **Ivana Koprića**, inače dekana Pravnog fakulteta u Zagrebu i pomislio kako za mene i moju poeziju stvarno nema nikakve nade. Ja nikad neću dosegnuti te vrtoglave, eterične visine u kojima se riječ upija kožom, kad dolazi do “sažimanja svemira, galaksija, kolektivnog iskustva, mitova, u jednu osobnu točku, jednu dušu”. Kaže gospođa još da se “u poetski hram ulazi tiho, pozorno i s čitateljskom poniznošću pred unutarnjim svijetom autora koji se kroz stihove otkriva. Dobro je na tom putu imati peljar, pogotovo onaj intergalaktički”. Eh, kako bih ja to ikad mogao dosegnuti, niti znam ulaziti tiho niti sam ponizan, a nemam ni intergalaktički peljar. Pa sam znatiželjno prevrtio tekst do kraja kako bih došao do primjera te poetske molitve i nađoh Koprićevu pjesmu koja je valjda stvarna poezija po ukusu gđe. Bat:

Kad ostaneš otkinut  
 Bez pouzdanog peljara  
 Na ulazu u luku smirenja  
 Izoliran u procjepu života  
 Stihovi te mogu spasiti  
 Riječi ponijeti  
 Onkraj kraja  
 Svemirskog beskraja  
 Sve dok govorimo  
 ponoćom živimo  
 Atlas vječnosti crtamo.

Uh! Kako je to divno i molitveno! Moraš, dakle, u pjesmi imati velike i uzvišene osjećaje i ideje i adekvatne riječi, recimo “onkraj kraja svemirskog beskraja” ili “atlas vječnosti”. Tko bi se toga sjetio! Podsjetilo me to, doduše, na poznatu pjesmu *Biti i mniti svemiropolisno* doktora **Franje Tuđmana**. Evo odlomka:

U sazvyježđima su snovi i slutnje  
 uljudbe (drevne i) nove:  
 u sukladnosti samobitnosti i sveopćosti  
 da obzorja svemiropolisa zamamna

na orisu horizonta još maglena  
 u vidozorju duhovnih muževa  
 što stazama trnja i otrovanih ruža  
 ustrajahu u raspeću svoga duha  
 do zrenja sveta, daleka i nedohvatna.

Videći svu tu svemirsku raskoš talenta shvatio sam da sam ja sa svojim pjesmuljcima o Hrvatima koji se vole hrvati i Srbima koji se vole srbi zapravo najobičniji stihoklepac. Gospođa Bat mi je otvorila oči.

## HARMSIJANSKI NACIONALIZMI

Hrvati se vole hrvati.  
 Srbi se vole srbi.  
 Vole!

No, možda je ipak naš najveći molitveni pjesnik akademik **Željko Reiner**. On je 2020. godine u izdanju *Kršćanske sadašnjosti* objavio obilato nagrađivanu zbirku pjesama *Uronjen u tvoju svjetlost*. Sve su te pjesme inspirirane mističnim vjerskim osjećajima akademika Reintera, Isusom i kršćanstvom, gdje on sve to, naravno, vidi i kod pjesnika koji uopće s tim nisu namjeravali imati nikakve veze. Naravno da akademik Reiner zna bolje od njih kad je božanski inspiriran i u njihovim riječima vidi božansku iskru za koju su oni kao nevjernici slijepi. Evo jedne akademikove pjesme iz te zbirke:

## HOMMAGE A JORGE DE AMORIM

Zašto bi se baš tebi Gospodin otkrio  
 Zar zato što ga ljubiš?  
 Pa i drugi Ga ljube.  
 Zašto misliš da samo na tvojim usnama  
 Titra Njegov pjev?  
 Razmisli  
 Ne muči li te oholost  
 Kad vjeruješ da Ga dotičeš  
 Da samo ti imaš rane koje gore  
 Pazi  
 Nemoj da se uistinu udalji od tebe  
 Kad tvrdiš da Ga ljubavlju tvojom žežeš.

Ovo mi je potpuno nedostižno, ali nije ni čudo, jer nisam išao u crkvu ni na vjeronauk. Akademik Reiner je ipak, ja mislim, našao odgovore na pitanja koje postavlja u ovoj poetskoj molitvi, odn. kako da baš on dotakne Gospodina, a da pritom ne bude ohol. On je, naime, postao vitez čuvar svetog groba jeruzalemskog, a time je dobio i plašt, kapicu i medaljice s kojima se ponizno naslikava zajedno s kardinalima u svečanim prilikama dok mu na usnama titra Njegov pjev. “Deus lo vult” – tako Bog želi.

Kad je Charles postao engleski kralj, vitez Reiner objavio je i jednu prigodnu poniznu fotografiju s njim, s medaljama na junačkim prsima kojih je bilo više nego u kralja. Akademik je za tu fotku htio nabaciti na sebe i ogrtač Reda viteza čuvara svetog groba jeruzalemskog, ali mu je Charles, lagano crvenkast u licu, rekao da ne može, jer je dobro potegnulo pa da ne bi bilo baš primjereno. Na to se vitez-pjesnik-akademik Reiner šeretski nasmijsao. I odrecitirao je jednu svoju molitvenu na engleskom.

Vitez Reiner je inače jedna svestrana i nezamjenjiva pojava u našem društvu, on je vitez, molitveni pjesnik, akademik, vrhunski svjetski i najcitiraniji hrvatski znanstvenik, a i potpredsjednik Hrvatskog sabora iz redova HDZa. Poznat je po sjajnim političkim idejama, tako je krajem 2015. godine kad su ga izabrali za predsjednika Hrvatskog sabora predložio promjenu njegovog imena u Hrvatski Državni Sabor, kako se to tijelo zvalo u Pavelićevoj Hrvatskoj. Hrvatski građani ga pamte i po poniznim prelascima hrvatske granice u doba kad su na njoj velike gužve i kad Hrvati idu na skijanje. Tako je drugog siječnja 2016. godine, u *Chrysleru* s krovnim koferom, praćen kombijem s diskretnom policijskom pratnjom s rotirkama ponizno pretekao dugu kolonu hrvatskih skijaša na granici. A čim je stigao na skijalište, na glavu je nabio šubaru od samurovine i lagano niz strminu, *križ-kraž*, prije nego što navale ovi bez rotirke i poetsko-molitvene sofisticiranosti.

Stvarna je poezija, a ne osrednje stihoklepstvo, poput molitve.

Krajem kolovoza 2019. godine, sreo sam jednu pjesnikinju, u šetnji Maksimirom, tamo gdje se staze već pomalo izgube u sjeni šume. Pričala mi je o tome kako je danas “jako malo uistinu dobrih pjesnika” i kako “novija poezija često pliva između totalne gluposti i ispraznosti”. “Ne može”, rekla mi je tad, “pjesma biti bilo što, nekakve riječi naslagane u retke koji tako samo dobivaju vizualni oblik pjesme – treba ipak držati do izvjesnog

nivoa u hrvatskoj poeziji”. Te su me njene primjedbe oduševile pa sam htio od nje čuti još pokoju mudru, a kako su se spremali predsjednički izbori, pjesnikinja me istom prilikom poučila da na izborima uvijek glasa za **Kolindu Grabar Kitarović**, koja je, prema njenim riječima, “izrazito obrazovana i kulturna pojava koja svojim kućnim odgojem i ponašanjem daleko nadmašuje sve što se nudi u hrvatskom političkom prostoru”. Rekla mi je još i da je “vjekovna pripadnost Hrvata Europi te kulturnom i civiliziranom svijetu” i da je bilo “dosta kojekakvih seljačina i partizančina koji su s gunjevima došli u Zagreb i prekinuli tu drevnu tradiciju”. Nadahnut tim susretom i ja sam poletio prema poetskim visinama i čim sam stigao kući zapisao pjesmu:

### DUBOKA POEZIJA

Općenito se smatra  
 Da pjesma ne može biti  
 Sastavljena od posve  
 Običnih riječi  
 Nego da u njoj moraju biti  
 Neki čempresi i anđeli  
 Raspolućenosti i snovi.  
 Dolaze u obzir i tange i moljci  
 Ali samo ako služe da podcrtaju  
 Neki viši smisao,  
 Onaj pravi, poetski.

Općenito se smatra  
 Da nije dovoljno riječi  
 Posložiti u retke  
 Da bi se zvale pjesmom  
 Treba tu i neke  
 poetske težine  
 ljubavi i histerije  
 Mrežastih čarapa  
 U očekivanju smrti  
 Ili tako nešto.

Općenito se smatra  
 Da u pjesmu ne pripadaju

Srbi, Židovi ili Hrvati  
 Katolici i učiteljski prosvjedi  
 Sindikati i vjeronauk  
 Te puk zatupljen domoljubljem  
 u zemlji na kraju svijeta.  
 Nema u tome prave  
 poetske dubine  
 tek je površina u pitanju  
 Reče mi jedna pjesnikinja  
 Koja voli čemprese i raspolućenosti  
 i uvijek glasa za Kolindu.

Stvarna je poezija, a ne osrednje stihoklepstvo, poput molitve.

Pravi se pjesnik nikad ne treba bojati da za njegovu poeziju neće biti publike. Kod nas, nasreću, još uvijek postoje ljudi iz struke, uzdanice nacionalne kulture, koji dobro razumiju poeziju i nagrađuju je na raznim manifestacijama sjedeći mudro po žirijima i organizacijskim odborima. I o tome sam napisao pjesmu, doduše na svoj skroman i ograničen način, ali siguran sam da će barem moj trud biti prepoznat:

## SVI OČEKUJU NEŠTO TVRDO

Mladi jarci hrvatske kulture  
 Žele postati  
 Stari jarci hrvatske kulture  
 Usprkos određenim nedostacima  
 Koji sasvim prirodno  
 Prate starenje.

Treba se zato kretati u pravim krugovima  
 I uhvatiti u koštac s jarčinama  
 Na brvnu,  
 U mirisu prčevine.  
 Kome bi se uostalom i imalo pisati  
 Ako ne starim jarcima  
 I onima koji to žele postati.

Poznato je, nadalje, da svi očekuju nešto tvrdo,  
 Mislim na nešto ukoričeno  
 Što svatko može lako prebrojiti  
 I konkretno pohvaliti  
 Te reći da je to uistinu  
 Djelo našeg najperspektivnijeg jarca  
 Koji će jednom posve sigurno postati  
 Stara jarčina  
 Veličanstvene nacionalne kulture.

Stvarna je poezija, a ne osrednje stihoklepstvo, dakle, poput molitve. To dobro zna i akademik **Drago Štambuk** kojeg sam već spomenuo u sedmoj epizodi podcasta *Otvoreno pismo*. Štambuk je, kao i vitez Reiner, svestrana pojava u hrvatskoj poeziji, on je pjesnik, liječnik, a i akademik, naravno. Desetljećima je Štambuk bio veleposlanik po cijelom svijetu, živeći na domjencima uzneseni i trnoviti, patnički život pjesnika odanog Domovini. Prema njegovim sjećanjima, koja njegove kolege i štovatelji rado prepričavaju, on i nije trčao da bude veleposlanik. No, predsjednik Tuđman ga je osobno i svako malo zvao u London, gdje je bio na medicinskoj specijalizaciji. Prvi je hrvatski predsjednik bio toliko uporan da akademik Štambuk nije, na našu sreću, ni imao nikakvog izbora i otada služi našoj Hrvatskoj. Akademik je tada kazao prvom predsjedniku da će posao veleposlanika obavljati dok Hrvatska ne bude sigurna, a on, čak ni danas, ne može reći da je Hrvatska posve sigurna, kako je naglasio u nedavnom intervjuu. Akademik, naime, tvrdi da “sa Stepinčevom sudbinom, i naša Hrvatska stoji ili pada!”

Štambuk, koji sebe naziva svećenikom riječi, dobitnik je brojnih nagrada za svoju nepresušnu poeziju, a o njegovim su pjesmama kritičari, urednici biblioteka i drugi pjesnici pisali same hvalospjeve. Hrvatski pjesnici poznati su po tome što često pišu lijepe osvrte jedni o drugima, objavljuju svako malo kakvu knjigu poezije, a onda i antologije najuglednije hrvatske poezije te tako cementiraju svoj besmrtni kozmički status u debelim knjižurinama.

Za kraj ove epizode, koja se ne bavi stihoklepstvom, nego stvarnom poezijom za koju je Štambuk svakako ekspert, sasvim je prigodno citirati odlomke iz njegovih poetskih promišljanja o Bogu, križu, Jeruzalemu, Crkvi, transsupstancijaciji, Kristu, zlatnom kaležu i domovini, naravno. To je ono besmrtno, molitveno i domoljubno, bez čega nema ni pravog hrvatskog akademika kakav je Štambuk:

Jeruzaleme, okreni se k Gospodinu Bogu svojemu! Gonitelje će tvoje sustići u tjesnacima uskrasnih kiša i prevrnut zemlju da pronade prsten zlatan od vilinske nevidljivosti. Osjećaj za sjećanje i miris gubeći s ruku koje darovahu nam cvjetove. *Crux dissimulata*, ribljom ikrom spleten u krvav bokor, ranjeni igrokazi, prazni izgovori. Jerbo Crkva osoba je s kojom život dijelim. Dvosmjerna transsupstancijacija – pretvaranje tijela i krvi u kruh i vino, potom posljednjeg u truplo Kristovo koje izrasta iz zlatnoga kaleža.

[...]

Sporo, najsporije podižite, angjeli nebeski, svehnuto lišće i obraze bez sjaja i turgora napasnoga ljudstva. Iz ušiju i nosnica krv šiklja – cureći niz vrat, po prsima. Zgotovljeni obroci krvavih provira: crijeva ispunjena graham, lećom i slanutkom – prijeteći ileus, blokada napretku i napredovanju. Smetnuh s uma miša u bumbaku, sretnog i presretnog u gnijezdu s mladim, goluždravim mišićima.

[...]

Starčevićeva Hrvatska, pa ma i dva sata amo i dva tamo. Jelačić i Zrinski koji braniše hrvatski križ i još ponetko čije se ime ne smije izustiti. Udarac u prečku, potom u preponu, testise i grčevito svijanje prema zemljici. Crnica plodna, osuta muškim sjemenjem, na rahljenje tla nagoni kišne gliste. Prostomiji donose kisik i klorofilne uzdahe. Gujavice kolutaju tijelom prodirući mrakom, dorsumom noseći terete poput magaraca.

# Moglo bi se čitati:

Antonio Šiber, *Godina kuge*, Antonio Šiber (2020).

Antonio Šiber, *Glasnici istrebljenja*, Antonio Šiber (2022).

# Crtice o vrhunskim svjetskim znanstvenicima

4. srpnja 2023.

Zašto je mozak vrhunskih svjetskih znanstvenika organ poput očnjaka, namijenjen stjecanju prednosti, a ne spoznaji? Kako nas spašavaju od pandemije savjetujući da jedemo kupus umjesto zelene salate? Tko je Doktor Smrt, slavljen u znanstvenoj zajednici sve dok se nije otkrilo da su njegove operacije smrtonosna prevara, a njegovi pacijenti uglavnom mrtvi? Zašto je da Vinci savjetovao da je liječnike najbolje izbjegavati? Kako vrhunski svjetski, a hrvatski znanstvenici prave eliksire, mjere biološku starost i zašto je samo pola u njihovim rukama, a ostalo kod Dragog Boga?

## Mozak kao očnjak

Max Perutz, dobitnik Nobelove nagrade za kemiju 1962. godine, bio je prema svjedočenjima suvremenika izrazito svadljiva i naporna osoba, uvjeren da je u pravu čak i kad su svi dokazi govorili suprotno. Imao je običaj pisati urednicima časopisa da zaustave objavljivanje članaka znanstvenika koje je smatrao konkurencijom. Njegov moto je bio: “U znanosti, istina uvijek pobjeđuje!”. O drugim je znanstvenicima Perutz pak znao pisati nimalo laskave osvrte. Tako je o nobelovcu Szent-Gyorgyi-ju napisao da on “nije mogao razlikovati činjenice od fantazije, ponekad se približavao megalomaniji, tvrdio da je uvijek nekoliko koraka ispred svih ostalih, izricao lažne tvrdnje zbog prikupljanja novca za istraživanje i okružio se ljudima koji mu nisu proturječili.”

Sam Szent-Gyorgyi tvrdio je pak da je ljudski mozak organ namijenjen opstanku, poput očnjaka ili kandži koji ne traži istinu nego prednost i koji istinom smatra ono što je u njegovom interesu. To se na primjerima znanstvenika često i najbolje vidi.

### Mamuti u Parizu

Georges Cuviera, rođenog 1769. godine, smatraju ocem paleontologije. Poznat je prvenstveno po ideji da vrste mogu nestati odn. izumrijeti. Iako je nama, nakon Darwina, ta ideja posve nekontroverzna, pogotovo zato i što sa sigurnošću znamo da smo neke vrste mi pojeli, u Cuvierovo doba zamisao je bila bogohulna. Zašto bi dragi Bog stvarao životinjske i biljne vrste koje će izumrijeti? Cuvier je ipak u tu ideju bio prilično siguran jer je skupio veliki broj fosila izumrlih životinja, uključujući i pterodaktile kojima je dao ime.

Kako je Cuvier bio vjernik, ni njemu ideja nije lagodno sjedala u kontekst njegove vjere i kršćanstva, no na kraju je svoju znanost pomirio s vjerom objašnjavajući sebi da su čudni putevi Božji i da Bog, ako želi, može sad uskrsnuti nekog mamuta ili pterodaktila na obali Seine. Bilo mu je nakon tog “objašnjenja” ipak mnogo lakše, dok je zamišljao mamute kako jednog lijepog sunčanog jutra šetaju Parizom.

A što se tiče znanosti i vjere kod nas, Hrvatska je zemlja vrhunskih svjetskih znanstvenika koji spremno ljube biskupsko prstenje i uzdrhtalo objašnjavaju kako “nikakvog sukoba vjere i znanosti ne može biti”, ako već izravno ne govore o Majčici Crkvi. Dekani prirodoslovno-matematičkih fakulteta tvrde da smo ovdje “zato što nas je Bog stvorio”, a rektori na sveučilišta instaliraju “biblijske vrijednosti”.

## Prokletstvo slave

**William Griffith McBride** bio je australski znanstvenik koji je otkrio teratogenost talidomida, tj. pokazao je da konzumacija talidomida u trudnoći može uzrokovati deformitete ploda. Lijekovi koji sadrže talidomid uzrokovali su deformitete kod dvadesetak tisuća djece rođene uglavnom u pedesetim i šezdesetim godinama prošlog stoljeća.

McBrideovo otkriće objavljeno 1961. godine smatralo se jednim od najvećih uspjeha australske znanosti i za njega je bio višestruko nagrađivan. Osnovao je i institut koji se bavio istraživanjima ranih stadija trudnoće.

Godine 1981., McBride objavljuje rad u kojem je tvrdio da lijek *Debendox* također uzrokuje deformitete u novorođenčadi. Uslijedile su brojne tužbe protiv proizvođača lijeka u kojima je McBride rado i često svjedočio. Ispostavilo se da je McBride namjerno falsificirao rezultate objavljene u radu iz 1981. godine te da o tome nije obavijestio koautore iz svog instituta koji o tome nisu imali pojma sve dok rad nije objavljen. Nakon što su njegovi koautori javno protestirali nakon objave rada, McBride im je dao otkaz.

McBride je umro 2018. godine. Talidomid, a pogotovo njemu kemijski bliska molekula, lenalidomid, danas se koriste u liječenju i kontroli multiplog mijeloma, raka koštane srži.

## Leonardo i liječnici

**Leonardo da Vinci** u svojim je tekicama zapisao:

Teži da sačuvaš zdravlje; a u tome ćeš to bolje uspjeti što više izbjegavaš liječnike [...]

U nastavku rečenice kaže da su lijekovi koje preporučuju liječnici vrsta alkemije o kojoj su napisali više knjiga nego što imaju samih lijekova.

Leonardo je imao dobre razloge sumnjati u vještinu liječnika svog vremena. Iz seciranja leševa znao je da mnogo toga što oni smatraju apsolutnim istinama, temeljeno na grčkim, arapskim i srednjovjekovnim tekstovima, nema veze sa stvarnošću. Zapisao je i kako su liječnici u potpunoj zabludi u vezi s funkcioniranjem oka i da on zapravo jedini zna kako oko radi jer ga je uspio skuhati u bjelanjku (!), a onda precizno secirati što nikome prije njega nije uspjelo.

Naša, pak, doktorica **Alemka Markotić**, koja je bila glavna hrvatska uzdanica u pandemiji koronavirusa, Leonarda bi sigurno prekorila:

Ja uvijek znam reći pacijentu: *polo je u vama, pola je u meni, a ostalo u dragom Bogu.*

## Lažno srce znanosti

Mnogo toga ukazuje da je **Piero Anversa**, nekad ugledni znanstvenik, najvjerojatnije kronični lažac i prevarant. Anversa je svjetsku slavu stekao navodnim otkrićem iz 2001. godine da se srčani mišić može regenerirati endogenim matičnim stanicama. Usprkos velikoj citiranosti njegovih radova i prestižnosti časopisa u kojima ih je objavljivao (*Nature, Cell, PNAS, Lancet, New England Journal of Medicine ...*), rezultati koje je objavljivao uglavnom se nisu mogli reproducirati. Sa harvardskog sveučilišta, gdje je Anversa radio, 2018. godine pozvali su na povlačenje 31 članka kojima je bio autor, a koji sadrže falsificirane ili potpuno izmišljene podatke. Među tim člancima su i oni najcitiraniji, a koliko je ukupno lažnih članaka nitko zapravo ne zna.

Anversa, inače dobitnik uglednih strukovnih i znanstvenih nagrada te vlasnik brojnih patenata iz polja transplantacije matičnih stanica, radio je na prestižnom Harvardu do 2014. godine kad je fakultet protiv njega i suradnice pokrenuo istragu zbog sumnje na falsificiranje rezultata i izmišljanje podataka. Otada njegova citiranost počinje padati, a ukupno je do danas citiran barem 50000 puta.

Na Harvardu je Anversa vodio poveliku istraživačku grupu od oko

30 znanstvenika i tehničara. Neki od njegovih suradnika svjedočili su o atmosferi straha koju je Anversa stvarao te potpunoj kontroli informacija o istraživanju. Jedino je on imao sve informacije o rezultatima i istraživanjima u grupi. Onima koji su se usudili propitivati rezultate dao bi otkaz ili bi bili prisiljeni sami dati otkaz.

Koliko je točno javnog novca ulupano u Anversine “istraživačke projekte”, koliko je javno-privatnih partnerstva pokrenuto, koliko je “uspješnih” tvrtki koje prodaju terapiju matičnim stanicama bolesnicima koji su preživjeli srčani udar – nije poznato. Poznato je tek da se radi o basnoslovnom novcu. Anversa je poznat i po tome što u znanstvenim radovima nije navodio moguće sukobe interesa (udjele u vlasništvu kompanija i klinika te savjetodavne i druge funkcije koje je u njima obavljao), a što je naknadno “ispravljao”.

## Čuveni i efikasni lijek za kugu

Kako sam (uz Božji blagoslov) izliječio dolje popisanih nekoliko ljudi (a i još pedeset njih), zaključio sam da mi je dužnost da to objavim u inozemstvu i u svijetu, zbog dobrobiti drugih. A cijena koju sam odredio lijeku je mala (tek nešto više od cijene njegove izrade) jer je moj glavni cilj činiti dobro, a ne zarađivati. Jer, hvala Bogu, ja mogu vrlo dobro opstati i bez toga [...]

Nakon ovog uvoda slijedi popis tridesetak ljudi koje je dobri doktor izliječio od kuge, a onda i upute kako treba koristiti njegov crveni prašak (npr. ne piti pivo, toplo ili hladno, ili ako se već pije, prokuhati ga s klinčićima, muškatnim oraščićem i crnim kruhom). Prašak se može utrljavati i u trbuh, a njime se ispiru i usta, dobar je i za muškarce i žene i djecu.

Riječ je o oglasu za lijek za kugu otisnutom u velikom broju primjeraka za vrijeme epidemije londonske kuge, u ljeto 1665. godine, koja je ubila vjerojatno više od 100000 ljudi. Ugledni je doktor u svemu tome pokušao ponešto ušćariti, kao što i danas poneki ugledni doktori pokušavaju na svemu ponešto ušćariti iako, hvala Bogu, oni mogu vrlo dobro opstati i bez toga i to rade zbog dobrobiti drugih.

## Čudotvorni eliksir doktora Radmana

Dr. **Miroslav Radman** je 2011. godine u Smaragdnoj dvorani hotela *The Regent Esplanade* predstavio *Čudotvorni Elikzir Mladosti – Energizer* koji "neutralizira starost". Cijena kutijice eliksira koju je tih dana prodavao s poduzetnim doktorom **Ivkovićem** bila je oko 200 eura, a eliksir se reklamirao kao vrhunski doseg sjajne znanosti koja se provodi na Radmanovom Mediteranskom institutu za istraživanje života – *Medils*. Na promociji *Energizera* važnu je ulogu odigrao i **Ivan Jakovčić**, poznat i kao "IDSov šerif", hrvatski zastupnik u EU parlamentu, sommelier i nadasve ugledni poduzetnik. Akademik Radman izjavio je kako svaka ljudska stanica nosi u sebi potencijal za besmrtnost te kako mu nakon uzimanja eliksira mladosti radni ritam od 15 sati dnevno više ne pada teško.

Proizvodom se ponosio i **Branko Roglić**, poznat i kao najbogatiji Hrvat, koji je tada, kao i danas, bio predsjednik uprave instituta *Medils* na kojem je postignuto to veliko otkriće hrvatske znanosti. Institut *Medils*, koji dr. Radman naziva "međunarodnim renesansnim projektom", zapravo je njegov privatni institut koji se bogato financira javnim sredstvima i na kojem se izvodi razna navodno izvrsna znanost. Tamo je i barem jedan naš znanstveni centar izvrsnosti u koji Ministarstvo znanosti polaže velike nade. Iako je dr. Radman javno priopćio da zapravo nema pojma kako se čudotvorni eliksir *Energizer* proizvodi, Radmanov institut je ubirao postotak od njegove prodaje, kako i mora biti kad se radi o primjeni znanosti. Ne može se danas u znanosti, naime, laprdati bilo što. Treba prodavati eliksire ili barem testove za biološku starost s prigodnim aluminijskim privjescima.

## Vrhunski svjetski hidroksiklorokin

**Didier Raoult** kojeg je skupina francuskih liječnika tužila zbog neodgovornih izjava u vrijeme pandemije koronavirusa, također ima svoj institut, *IHU – Méditerranée Infection*. Na tom se institutu promovira praktički samo on, iako tamo radi mnogo suradnika i studenata koje financira uglavnom francuski proračun. Raoult je bio glavni promotor liječenja *covida* hidroksiklorokinom i azitromicinom. Pored **Donalda Trumpa**.

Njegov je laboratorij poznat i po krivotvorenju i lažiranju podataka i nelegalnim kliničkim studijama, a vjerojatno je da je Raoult

neke studije provodio i na beskućnicima, bez njihovog odobrenja i bez odobrenja nadležnih tijela. Raoult u “svom” institutu uživa nedodirljivi, gotovo božanski status. Laboratorij, naravno, pruža razne “dijagnostike”, a ima i nekoliko “proizvoda”. Na njemu se odvija i nekoliko startupova. Europska komisija, a i svi ostali financijeri istraživanja vole financirati poduzetništvo u kombinaciji sa znanošću – to je danas praktički preduvjet za znanstvene projekte.

Uza sve to, Raoult je poznat i kao vrhunski svjetski znanstvenik, citiran oko 200000 puta, a taj broj raste pogotovo otkako se citira njegova terapija hidrosiklorokinom i azitromicinom. Taj je članak dosad citiran oko 6000 puta. Članovi i bivši članovi njegovog instituta urednici su znanstvenih časopisa u kojima Raoult redovito objavljuje. Do danas je objavio više od 2300 znanstvenih radova indeksiranih u bazama podataka. Poznat je i po tome što na sudovima tuži one koji se usude ukazati da su njegovi radovi plagijati, autoplagijati, duplikati te da su podaci u njima izmišljeni ili fotošopirani.

## Šefovi-znanstvenici

U članku *Tisuće znanstvenika objavljuje članak svakih pet dana* iz rujna 2018. godine autori pišu:

[...] klinički kardiolozi objavljuju više članaka nakon što zasjednu na ravnateljske pozicije (usprkos teškim administrativnim i radnim obvezama na klinici). Ponekad je to ubrzanje zapanjujuće: u maksimumu svoje produktivnosti, neki kardiolozi objavljuju 10 do 80 puta više članaka godišnje u usporedbi s njihovom godišnjom produktivnošću od 35. do 42. godine života. Također često postoji i nagli pad [produktivnosti] nakon što upravljanje predaju nasljedniku.

Posve isti trendovi, možda samo manje amplitude vrijede i u drugim poljima znanosti gdje su šefovanje grupom i administracija centara i projekata u uskoj vezi s objavljivanjem. Radi se obično o prikrpavanju šefa – boga i batine, nositelja projekata, financija, strategije i vizije – poslu podređenih, brojnih mlađih znanstvenika, doktoranada i postdoktoranada te snishodljivosti svih onih koji ga potpisuju na članke iz neznanstvenih razloga.

Autorstvo u znanosti postaje sve kompleksniji i spetljaniji fenomen,

bitno uvjetovan sociologijom, psihologijom, socio- i psiho-patologijom, financijama i korupcijom. U Kini, naprimjer, znanstvenike potiču da objavljuju tako što financijski nagrađuju kineske autore članaka, pogotovo onih objavljenih u časopisima visokog faktora utjecaja. Upravo je u Kini neproporcionalno velik broj autora koji objavljuju više od jednog znanstvenog rada svakih pet dana.

## Brbljavi Hipas iz Metaponta

Prema jednoj verziji, **Hipas iz Metaponta** (530 – 450 p. n. e.) razglasio je da svijet nije uopće racionalan i da se prema tome “rezonancije” u njemu ne mogu opisati kao omjeri prirodnih brojeva. Glazba je svijeta, dakle, nesumjerljiva i iracionalna, a najlakše se to vidi po iracionalnosti hipotenuze trokuta kojemu su obje katete jedinične dužine – riječ je o iracionalnosti korijena iz dva, tj. činjenici da se taj broj ne može zapisati kao omjer dvaju prirodnih brojeva. Za Hipasove pitagorejske drugove bila je to strogo čuvana tajna, rupa u tkanju svemira koju je trebalo brižno kriti zbog katastrofe koja bi uslijedila kad bi se tog znanja dokopali oni neposvećeni. Zato su Hipasa u jednom ribolovu, dok se ovaj radovao bogatom ulovu cipala izvlačeći mrežu, utopili, a da ovaj nije imao pojma da mu drugovi rade o glavi. Oni su smatrali da je njegova žrtva nužna radi očuvanja racionalnosti svemira.

U drugim verzijama legende o Hipasovom kraju, njegova je brbljavost razgnjevila bogove koji su ga utopili šaljući oluju na njegov brod. **Jamblih iz Apameje** tvrdio je pak da se Hipas razbrbljao ne o iracionalnosti korijena iz dva, nego o “sferi od dvanaest peterokuta”, tj. da je otkrio tajnu iracionalnosti dodekaedra u kojem se pojavljuje zlatni rez i korijen iz broja pet. Pitagorejci su smatrali da je Hipas zaslužio svoj tragični kraj jer je tajnu iracionalnosti ukrao od *njega*. On je, naravno, **Pitagora** čije se ime nije smjelo ni spominjati i kojega su njegovi sljedbenici smatrali polubogom.

## Edison, Tesla i slon Topsy

1890-tih godina pa sve do barem 1903. godine, **Edison** i njegovi suradnici izvodili su “predstave” na kojima su demonstrirali navodnu opasnost od izmjenične struje javno usmrćujući pse i mačke. Cilj je bio diskreditirati **Nikolu Teslu** i njegovu tehnologiju izmjenične struje prikazujući je kao

opasnu i smrtonosnu. Edison je čak srčano podržavao uvođenje električne stolice, i to na izmjeničnu struju, samo zato da kod javnosti potpiruje strah od Teslinih izuma. Edison i njegovi ljudi pogubljenje na električnoj stolici uporno su nazivali *westinghouseiranjem*, prema Georgeu Westinghouseu i njegovoj tvrtki koja je financirala, podržavala i primjenjivala Tesline izume.

Edison i suradnici su 1903. godine izmjeničnom strujom napona 6600 V, pred 1500 ljudi usmrtili cirkuskog slona Topsyja, a cijeli je događaj snimljen na filmsku vrpcu i kasnije prikazivan pod imenom “elektroegzekucija slona”.

## Doktor Smrt

**Paolo Macchiarini** osuđivan je zbog nanošenja tjelesnih oštećenja i teške patnje svojim pacijentima, zbog zloupotrebe položaja i krivotvorenja dokumenata. Danas poznat i kao “doktor Smrt” te “doktor Prevarant”, Macchiarini je neko vrijeme bio slavan zbog operacija kojima je pacijentima oboljelima od raka ugrađivao jednjake, dušnike i bronhe. Ti su cjevasti zamjenski organi bili izgrađeni ili na podlozi donorskih organa ili na sintetičkoj podlozi, navodno od “nanokompozitnog polimera” te navodno obloženi tkivom nastalim iz matičnih stanica pacijenata. Tvrdio je da je tako spasio veliki broj bolesnika, premda je ogromna većina njegovih pacijenata umrla ubrzo nakon transplantacije, čak i onih koji su bili u stabilnom i donekle prognostički povoljnom stanju. Neki od njih su uspjeli preživjeti, ali tek nakon što im je uklonjen zamjenski organ koji im je Macchiarini ugradio.

Macchiarini je bio gostujući profesor i istraživač na Karolinska institutu u Stockholmu od 2010. do 2016. godine te na University Collegeu u Londonu, u od 2009. do 2014. godine. Barem četvero njegovih koautora optužilo ga je za izmišljanje rezultata znanstvenog istraživanja. Dosad je devet njegovih znanstvenih radova u kojima je prezentirao svoje navodne uspjehe u liječenju povučeno, a barem se još četiri rada smatraju upitnim. Macchiarini je objavljivao u prestižnim časopisima, u *Lancetu*, *Nature Communications*, *Nature Protocols*, *ACS Nano*, a vrlo utjecajni časopis *Lancet* objavio je Macchiarinijev laskavi profil u ožujku 2012. godine.

Svjedoci kazuju da je Macchiarini kronični lažac i prevarant. Tvrdio je da je prije operacija na ljudima obavljao uspješne eksperimente

na životinjama, iako oni nigdje nisu objavljeni. Kad su ga suočili s činjenicom da nigdje nisu izdana ni dopuštanja za takve eksperimente, izjavljivao je da je to zato što je eksperimente obavljao u Rusiji.

Navodno je izjavio da je osobno **papa Franjo** dao blagoslov za njegovo vjenčanje, iako su i on i njegova nesuđena buduća supruga bili ranije u braku te razvedeni. Trebao se vjenčati s televizijskom producenticom koja je snimila dokumentarac o njegovim velikim uspjesima u transplantacijskoj medicini. Nakon Macchiarinijevih izjava da će **Vladimir Putin, Hillary i Bill Clinton**, a i papa nazočiti njegovom vjenčanju, iz papinog su ureda 2015. godine izjavili da papa Franjo uopće ne poznaje doktora Macchiarinija. Macchiarini je svojoj nesuđenoj supruzi tada rekao da je to sasvim normalno jer je on zapravo tajni agent CIA-e. Vjenčanje je na kraju ipak otkazano jer se ispostavilo da je Macchiarini bio oženjen, a živio je s trećom ženom i njihovo dvoje djece. Prevarenoj TV producentici trebalo je znatno manje vremena da otkrije da je doktor lažov, nego svjetskoj znanstvenoj zajednici.

U ovoj priči, naravno, nije riječ o patologiji doktora Macchiarinija. Riječ je o patologiji znanstvene zajednice koja potiče i plješće patološkom ponašanju pojedinaca te očekuje znanstvene *celebrityje*, “izvršnost”, rezultate i otkrića pod svaku cijenu. Riječ je i o bolesnicima koji su umrli, misleći da su u rukama nekoga tko zna što radi i čije je procedure znanstvena i medicinska zajednica odobrila. Macchiarini je zamjenske organe godinama ugrađivao u bolnicama u Stockholmu, Barceloni, Firenci, Londonu, Chicagu, Peoriji, Moskvi i Krasnodaru.

### **Koronavirus, kupus, zelena salata i Božja kazna**

U vrijeme pandemije koronavirusa, naobjavljivalo se u znanstvenoj literaturi svega i svačega o virusu i bolesti koju izaziva. Moglo se tako, naprimjer, pročitati o *Vezi između konzumacije povrća i smrtnosti od COVID-a 19 u državama Europe*. Znanstvenici koji su nas pokušali spasiti otkrili su u tom radu da “konzumiranje zelene salate povećava smrtnost od COVID-a”, a da je kupus dobar. **Jean Bousquet**, glavni i odgovorni autor tog rada u kojem je otkriveno da je za izbjegavanje smrti uzrokovane *covidom* dobro jesti kupus, a da je bolje izbjegavati zelenu salatu, profesor je pulmologije i znanstvenik sa 150000 citata. Autor je radova u časopisima s ogromnim faktorima utjecaja, naprimjer *New England Journal of Medicine* i *Lancet*.

Voditelj je europske mreže izvrsnosti i predsjedavajući tijela Svjetske znanstvene organizacije (WHO).

Ljudi koje današnji sustav znanosti izbacuje na najistaknutija mjesta nisu ljudi od velike ideje i nadahnuća – to su obično sitni mešetari, prevranti, zavjerenici, lopovi koji su ubili kramara u šumi, mali staljini koji su sklopili stotine podlih ugovora i utopili desetine partijskih konkurenata te na kraju zasjeli na vodeća mjesta u sustavu. S tih mjesta oni upravljaju resursima, projektima i uporno tupe kako upravo tako treba biti i kako su upravo oni ti koji zaslužuju biti tamo gdje jesu zato što su izvrsni.

Ključ za koronavirus je prema Bousquetu, dakle, u kupusu i krastavcima, a ne u božjoj kazni i slavenskom mentalitetu, kako je predložio naš ugledni znanstvenik **Igor Štagljar**. On je, naime, u jednoj emisiji Hrvatske televizije izjavio da je Donalda Trampa kad se zarazio koronavirusom stigla božja kazna, a u jednim je novinama u kontekstu pandemije izjavio da “slavenski narodi, budimo iskreni, nisu disciplinirani”. Osim po dobrom poznavanju Božje volje, doktor Štagljar poznat je i po tome što svako malo u hrvatskim medijima najavi da je otkrio lijek za rak.

Hrvatski se mediji, što se tiče znanosti, uglavnom bave najvažnijim stvarima, odnosno time koji je od vrhunskih svjetskih znanstvenika našeg porijekla uistinu najvrhunskiji.

## Liječenje bičem

Liječnik s američkog juga, **Samuel Cartwright**, 1851. godine otkrio je navodnu bolest kojoj je dao ime *drapetomanija*. Tvrдио je da je to mentalna bolest zbog koje porobljeni crnci žele bježati iz svog ropstva. Kao prevenciju i lijek za bolest, Cartwright je predlagao da se robove bičuje do besvijesti.

”Otkrio” je i još jednu navodnu bolest crnih robova i nazvao je *Dysaesthesia aethiopica*. Ta je bolest prema njemu bila uzrok lijenosti robova. Tvrдио je da se bolest može prepoznati po tome što robovi izgledaju pospano i imaju plikove po tijelu koji se, prema njemu, lako liječe “na temelju fizioloških principa” i to teškim radom na suncu.

## Isaac Newton, londonska kuga i dolazak Zvijeri

Matematički genij i tvorac univerzalnog zakona gravitacije, Isaac Newton, bio je i mistik i alkemičar, opsjednut potragom za *kamenom mudraca* i dešifriranjem biblijskih proročanstava. Napisao je mnogo više teksta o alchemiji i Bibliji nego o klasičnoj mehanici. Odgonetavajući Bibliju, predvidio je smak svijeta i dolazak Zvijeri u 2060. godini.

Predložio je i recept za lijek protiv kuge. U njegovim nedavno otkrivenim zabilježkama iz vremena epidemije londonske kuge piše ovako: prvo nađete poveliku žabu krastaču, a onda je objesite naglavačke (!) u dimnjaku (!) na tri dana, sve dok ne povrati (!) i crkne. Potom pokupite svu žablju rigotinu (!) za koju Newton tvrdi da sadrži “zemlju s raznim kukcima” (!). (? Osušenu ?) žabu potom smrvite u prah (!), pomiješate s rigotinom, a od te smjese napravite tablete (!). Eto lijeka za kugu.

### Mi, crvi u siru

Carl Linnaeus, znanstvenik koji je klasificirao sav živi svijet uvođenjem binomne nomenklature u taksonomiju, pred kraj se života mučio pitanjem zašto u prirodi uopće postoji raznolikost. “Zašto Stvoritelj nije načinio Zemlju od sira”, pitao se, “koju bismo mi crvi mogli žvakati dok rastemo, živimo i množimo se?”.

Linnaeus je veliki dio svog radnog vijeka proveo sastavljajući literarne pohvale samom sebi te tvrdio da nikada nije bilo većeg botaničara ili zoologa i da je njegov sustav klasifikacije “najveće postignuće u znanosti”.

# Moglo bi se čitati:

Jeff Schmidt, *Disciplined Minds: A Critical Look at Salaried Professionals and the Soul-battering System That Shapes Their Lives*, Rowman & Littlefield Publishers (2000).

Alex Gillis, *The Rise of Junk Science*, The Walrus (2019).

Bruno Lemaitre, *An Essay on Science and Narcissism: How do high-ego personalities drive research in life sciences?*, Bruno Lemaitre (2016).

Ben Goldacre, *Loši lijekovi*, OceanMore (2014).

# Ispovijed

## Lav Nikolajevič Tolstoj

20. srpnja 2023.

U podugom eseju *Ispovijed* (1880), Tolstoj iznosi kratku povijest svoje borbe s razumom koja ga je na kraju navela da prihvati “istinsku” vjeru. Mnogi ovo djelce smatraju intelektualnom podrškom za vjeru u Boga, no njegova je uvjerljivost, a pogotovo konzistentnost uglavnom slabašna. Vjernicima, doduše, konzistentnost i razumnost argumenata nisu ni potrebni, što i Tolstoj naglašava, no ova je epizoda i napisana za one koji se nadaju da bi u Tolstojevim mudrovanjima mogli o vjeri otkriti nešto što im je promaknulo. Osim Tolstoja, spominju se Nietzsche, Bernhard, Drago Pilsel, Ivan Đikić, Davor Pavuna, Alemka Markotić, Igor Rudan i sveti Vlaho.

**M**oj bolnički cimer otprije dvije godine svaka dva-tri tjedna nazove da pita kako sam. Priznajem da ja ne zovem. Zapravo, nazovem ako propustim poziv, i to je to. Skoro je nemoguće ne saznati nešto o svom bolničkom cimeru, pogotovo ako ste samo dvojica u sobi. Provodite cijele dane i noći skupa, jedete zajedno, dijelite WC i kupaonicu, liječničke vizite, pažnju sestara... Nas dvojica nemamo mnogo zajedničkog, shvatili smo to i on i ja u bolnici. Kad nazove, kažem uglavnom da sam dobro, što je uglavnom i nasreću i istina. Čini mi se da je on prošao bolje od mene i da bi se moglo reći da je izliječen. Pita me kakvo je stanje, a ja ispričam pokoju o lijekovima i terapijama i o pokušajima liječnika da kontroliraju bolest. A on onda redovito ispali: “Samo vjera, stari. Samo vjera!”. Ne znam točno zašto to radi budući da dobro zna, još od naših razgovora u bolničkoj sobi, da ja do nikakve vjere ne držim, a pogotovo ne do one formalizirane koja je njemu važna. Nekoliko puta sam nešto ironično dometnuo, ali cimer se ne da i uporno, barem malo, tupi o toj vjeri svaki put kad nazove pa više i ne reagiram. Mogao bih možda, da sam dovoljno dobronamjieran i blag, to njegovo inzistiranje interpretirati i kao iskreno ohrabrenje.

Što uostalom znači “Samo vjera, stari!”? Da bi me vjera mogla spasiti od smrtonosne bolesti? Ili da bi mi se Bog mogao smilovati zato što “vjerujem”? Takve zamisli izlaze valjda iz pokušaja da se nad bolešću i životom uspostavi nekakva kontrola. **Nietzsche** bi otrovno primijetio da:

Samodopadni napuhanci i tri četvrt luđaci umišljaju sebi da se zakoni prirode neprestano krše radi njih.

Ta nekakva vjera, štogod ona bila, posebno je popularna među bolesnicima. Ima među smrtno bolesnima pravih obraćenika koji u zadnjim mjesecima života postaju gorljivi vjernici, nadajući se valjda da bi to neka-ko moglo preokrenuti tijek njihove bolesti ili im barem osigurati neki drugi život, na nekom boljem mjestu, gdje oni koji ne vjeruju neće stići. I među zdravim ljudima ima određeni broj onih koji ne bi mogli podnijeti život, koji bi poludjeli da ne vjeruju u neko jasno formalizirano značenje vlastitog bivanja. Ne znam koliko ih je. Bilo bi sigurno netočno reći da su svi oni koji se izjašnjavaju kao vjernici takvi, jer mnogi od njih i ne poimaju apsurd bivanja u svoj njegovoj širini pa ne bi mogli od njega ni poludjeti, vjerovali ili ne.

Čovjek koji bi se, ako mu je vjerovati, vjerojatno ubio da nije pronašao

neku svoju varijantu vjere bio je Lav Nikolajevič Tolstoj. O tome piše u *Ispovijedi*.

*Ispovijed* je Tolstojev podugi esej, o tome kako je počeo, prema njegovim riječima, istinski vjerovati. *Ispovijed* je Tolstoj zapisao u ranim pedesetim godinama svog života, a iznesene je zamisli doradivao u pismima i člancima, sve do kraja života. Vjernici često ističu ovo djelce kao argument za vjeru i neku vrstu dokaza da razum i inteligencija, koji se Tolstoju ne mogu lako zanijekati, ne vode nužno u ateizam. Ta je vrsta kvaziargumentacije tipična kod nas kad se kao argument za vjerovanje navodi religioznost navodno vrhunskih znanstvenika. Vrhunski dokaz kvalitete vjerskog opredjeljenja trebao bi, dakle, biti to što Ivan Đikić, Alemka Markotić, Davor Pavuna ili Igor Rudan vjeruju u nešto, štogod, iako je njima, ako sam ja to dobro shvatio, važnije da se predstave kao pravi Hrvati.

U kasnijoj fazi karijere shvatio sam da u vjerovanju u “stvoritelja svega vidljivoga i nevidljivoga” nema ničega iracionalnoga, naprotiv. Postalo mi je jasno da se o postojanju stvoritelja može razmišljati kao o još jednoj znanstvenoj hipotezi.

Igor Rudan

Cilj je valjda dokazati da i znanstvenici, čiji je posao i struka da budu razumni, vjeruju u Boga, pa onda mora biti da u tome nema ničeg nerazumnog, da je to, štoviše, znanstveno! Ovome treba ipak dodati da su znanstvenici-vjernici u Hrvatskoj vrlo uobičajena pojava i vjerojatno mnogo češća nego bilo gdje drugdje, osim možda u teokracijama. U Hrvatskoj je danas skoro nemoguće naći znanstvenika koji ne trči da se izjasni kao vjernik. Hrvatska je zemlja znanstvenika-svetaca.

U ZNANOST SE, GOSPODE, UZDAMO!

Prava je istina  
 Da nikakvog sukoba  
 Između vjere i znanosti  
 Nema  
 I to dobro znaju  
 Naši najbolji znanstvenici  
 Koji spašavaju milijune siromašne djece

Od proljeva i upale pluća  
 Najprestižnijim radovima  
 U najprestižnijim časopisima  
 I stotinama tisuća citata  
 A da ih nikad nisu ni vidjeli.  
 Tu se radi o božanskoj milosti  
 I djelovanju na daljinu  
 Putem zapisa i čarobnih riječi  
 Zbroja zdravomarija i očenaša  
 Koje treba ponavljati  
 Što je više moguće puta  
 Isto kao i citate.  
 Svi znaju da je to milo  
 Dragom Bogu  
 I da nikakvog sukoba znanosti i vjere  
 Ni ne može biti  
 Pogotovo kad se u katedralama  
 I svečanim dvoranama  
 Nađu uvaženi spasitelji bolesne dječice  
 Odjeveni u kapice i grimizno ruho  
 Te frakove i leptir mašne  
 I jedni drugima čestitaju  
 Pred razdraganim auditorijem  
 Na svim životima crnčića  
 Koje su spasili.  
 Ipak je to prava znanost  
 U koju se Gospode uzdamo.  
 Amen.

(Šiber)

Tolstoj, za razliku od nekih od takozvanih vrhunskih hrvatskih znanstvenika, shvaća da se vjerovanje ne može opravdati razumom pa je dobar dio njegove ispovijedi pokušaj da opravda napuštanje razuma ne bi li razumski prihvatio vjersku nerazumnost.

Kako Tolstoj voli matematiku, a u knjizi se i pojavljuju jednadžbe, cijelu bismo knjigu mogli opisati kao razmatranje jednadžbe oblika  $x+y=5$ .

U prvom dijelu knjige Tolstoj sasvim korektno razmatra problem koji ta jednadžba predstavlja te prepoznaje da se ona ne može riješiti jer su u njoj dvije nepoznanice. U drugom dijelu knjige Tolstoj nespretno i skrivečki briše dio jednadžbe u kojem piše “+y”, sve dok mu ne preostane  $x=5$  te tvrdi da je tako zapravo riješio jednadžbu. Taj bi se drugi dio knjige mogao proglašiti i uvredom razumu i kronikom intelektualne propasti. Tolstoja, doduše, možda i ne treba shvaćati previše ozbiljno, pogotovo zato što u kasnijim zapisima o vjeri i religiji iznosi i drukčija mišljenja ponekad nepomirljiva s onima iznesenima u *Ispovijedi*. I sam, uostalom, priznaje da je podučavao i pisao o stvarima o kojima ništa nije znao.

U prvom dijelu *Ispovijedi* ima zanimljivih i korektnih, razumnih, uvida, naprimjer o apsurdnosti i okrutnosti bivanja, iskazanih u egzistencijalističkoj maniri:

Ako ne danas, bolest i smrt će doći sutra; svima, meni, i ništa neće ostati osim smrada i crva. Moja će djela, kakva god bila, kad-tad biti zaboravljena, a ni mene više neće biti. Zašto onda išta činiti? Kako bi itko mogao živjeti, a ne vidjeti ovo? To je ono što je nevjerojatno! Moguće je živjeti samo dok nas život opija; jednom kad smo trijezni ne možemo a da ne uvidimo da je sve to zabluda, glupa zabluda! Niti u tome ima ičega smiješnog ili duhovitog; to je samo okrutno i glupo.

Zanimljiva je i njegova primjedba o vjernicima koji javno oglašavaju svoju pravoslavnu vjeru:

Tada, kao i danas, javno oglašavanje i ispovijedanje pravoslavne vjere zbivalo se uglavnom među uskogrudnim, okrutnim i nemoralnim ljudima opsjednutim vlastitom važnošću. S druge strane, intelekt, čast, iskrenost, dobrodušnost i moral mogli su se naći uglavnom među ljudima koji su tvrdili da su nevjernici.

Neobičnosti i odstupanja od linije razuma počinju kad Tolstoj počinje tvrditi da je najdostojanstveniji i najdosljedniji način da se prevaziđe apsurd bivanja samoubojstvo. Uviđajući problematičnost takvog “rješenja”, on počinje tvrditi da je razum stoga očito nedovoljan i da čovjek ne može dostojanstveno i dosljedno živjeti pouzdajući se isključivo u svoju razumnost.

Treći način izlaza je kroz snagu i energiju. Sastoji se u uništavanju života nakon što čovjek spozna da je život zao i besmislen. Samo neobično jaki i logički dosljedni ljudi djeluju na taj način. Shvativši svu glupost šale koja se sa nama zbija i uvidjevši da su dobrobiti mrtvih veće od onih živih te da je bolje ne postojati, oni djeluju i prekidaju tu glupu šalu, a za to koriste bilo koja sredstva; konop oko vrata, vodu, nož u srce, vlak.

[...]

Vjera je spoznaja smisla ljudskog života, uz pomoć koje pojedinac ne uništava sebe nego živi. Vjera je sila života. Ako čovjek živi, onda mora imati vjere u nešto. Da ne vjeruje da ima nečega za što mora živjeti, onda ne bi živio.

Zašto bi razrješenje spoznaje o apsurdnosti života bilo samoubojstvo? Ako imamo ikoga koga na ovom svijetu volimo, majku, oca, suprugu, dijete, nećemo se ubiti zato da njima ne bi bilo teško. Pa čak ni zbog mačke koju više neće imati tko hraniti. To je elementarna etika, i ljubav koja nema nikakve veze s vjerom u koju se zaklinju oni koji u njoj navodno pronadu rješenje apsurda bivanja. Oni poput Tolstoja, barem ako je vjerovati njegovoj ispovijedi, odlučuju da se ne ubiju i da njihova ljubav ima smisla tek kad sebi počnu zamišljati neke više razloge i svjetove. Nije li takva ljubav zapravo jadna, slabašna i prijetvorna? Nije li neizmjereno snažnija ljubav koja voli bez obzira i bez razloga, koja voli usprkos apsurd i besmislu pa i zlu bivanja? Koja, ako je nekome smisao izvan razumljivog i razumnog tako nužno potreban, na taj način postaje sam smisao, iako je i dalje potpuno nerazumljiv, izvan razuma? To nema baš nikakve veze s vjerom, Trojstvom i bradatim kršćanskim bogom. Vjera je u tom smislu potpuno nepotrebna, kao što u *Svitanju* kaže i Nietzsche, ironično citirajući **Luthera**:

“Kad bismo razumom mogli dokučiti kako bi taj Bog koji pokazuje toliko gnjeva i zloće mogao biti milosrdan i pravedan, čemu bi nam služila vjera?”

Ako bi netko baš morao znati odakle bi dolazili taj moral i ljubav i zašto bismo nekoga uopće voljeli, onda bismo mogli primijetiti da i slonice vole svoje sloniće, mačke svoje mačiće, a i šira vučja obitelj svoje vučiće. Njima za to ne treba nikakav Bog. Ljudi su njihovi rođaci, evoluirali su s njima,

uz njih i od njih. Vole se i vuk i vučica i orao i orlica, no oni kojima je očajnički potreban božanski smisao vjerojatno to ne bi nazvali ljubavlju. Ne može biti da je neka mačka slično što i oni. Za njih je prava ljubav tek ona koja je božanski odobrena, koja potvrđuje njihovu važnost i neizmjernu vrijednost na ljestvici života, u konačnom smislu, planu i razlogu postojanja cijelog svemira. Prava je ljubav za njih, dakle, efektivno papirnata, a njihov navodni smisao često služi tome da nadoknadi to što nemaju stvarne ljubavi, one koja voli bezuvjetno i bez ikakve nade i smisla.

Tolstojeva ideja da je “vjera spoznaja smisla ljudskog života”, nije ništa novo ni originalno, a često se zlorabi da se ukaže kako nevjernici navodno nemaju smisla u svojim životima. Osamnaestog svibnja 2020. jedan je svećenik na hrvatskoj televiziji izjavio da se “čak i najveći nevjernici pitaju koji je smisao života”. Svećenici, naravno, uglavnom uopće ne razumiju suštinu tog pitanja i poziciju s koje tom pitanju pristupaju oni koji imaju dovoljno hrabrosti i slobode da ga uistinu postave.

Zar nema, uostalom, zadovoljstva u bivanju u vreloom ljetnom danu kad nas ništa ne boli? Kad nađemo zasjenjeni prostor, negdje u hladu drveta i promatramo sjajne točkice svjetlosti kako titraju oko nas, dok se krošnja blago njiše na vjetriću? Moglo bi biti da je onaj tko u tome ne može uživati, ne misleći uvijek o smislu i značenju, propustio naučiti nešto važno o životu.

Kvazirazumski bijeg u vjeru, kod Tolstoja je klasno obojen. Uvidjevši koliko su njegovi prijatelji i kolege isprazni, zaključuje da su cijele klase aristokrata i državnih službenika moralno degenerirane te da su njihova bivanja besmislena. Spas, ili barem nadu, vidi u seljacima koji mu se, usprkos teškom životu i napornom radu čine sretnima, a razlog za to on nalazi u njihovoj priprosto, ali navodno iskrenoj vjeri.

Sav je život vjernika u našem krugu bio u suprotnosti s njihovom vjerom, ali je sav život vjernika koji su radni ljudi bio potvrda značenja života koje im je dala njihova vjera. Počeo sam pažljivo promatrati živote i vjeru tih ljudi, i što sam više o njoj razmišljao, sve sam uvjereniji postajao da je njihova vjera istinska i da im je nužno potrebna stoga što jedino onda daje značenje njihovim životima i omogućuje im da žive.

Opazanje ispraznosti bivanja cijelih klasa Tolstoja navodi na potragu za vjerom, za smislom u onostranosti, što je neobična reakcija. Netko bi, sasvim logično, zaključio da problem nije u izostanku istinske vjere, nego u nefunkcionalnom društvu koje stvara i podržava isprazna bivanja čitavih klasa.

Veličanje vjere siromašnih seljaka čini se kao pokušaj iskupljenja. Tolstoj, uostalom, priznaje svoje zločine prema seljacima zbog kojih bi se svatko s imalo ljudskosti kajao:

Ubijao sam ljude u ratu, izazivao muškarce na duele s ciljem da ih ubijem, i gubio na kartama; traćio sam plodove rada seljaka, a onda ih kažnjavao. Bio sam bludnik i varalica. Laž, krađa, promiskuitet svake vrste, pijanstvo, nasilje, ubojstvo – nije bilo zločina koji nisam počinio; no usprkos svemu tome bio sam hvaljen, a kolege su me smatrale i još me smatraju relativno moralnim čovjekom.

Onaj tko je pljačkao i ubijao ljude, kažnjavao ih iako je znao da nisu krivi, ima i te kakav razlog tražiti u tome neki smisao i iskupljenje, razloge koji nadilaze njegovu odgovornost i nekoga tko bi mu oprostio. A onih koji su mu imali što oprostiti bilo je očito dosta.

Vrijedna su Tolstojeva zapažanja o različitim vjerama i interpretacijama kršćanstva:

Ako svaka od dviju religija vjeruje da ona jedina biva u istini dok druga živi u laži, tada će, budući da svoju braću želi privesti istini, nastaviti propovijedati vlastitu doktrinu. A ako se lažni nauk propovijeda neiskusnoj djeci Crkve koja obitava u istini, onda ta Crkva ne može a da ne spali knjige i ne protjera osobu koja njenu djecu vodi u napast. Što učiniti sa sektašem koji gorljivo naviješta ono što Crkva smatra krivom vjerom i koji djecu Crkve zavodi na krivi put u onome što je najvažnije u životu, u vjeri? Što učiniti s njim osim odsjeći mu glavu ili ga zatvoriti?

Premda primjećuje kako je nelogično da se Bog pojavljuje u brojnim, često suprotstavljenim religijama, takva ga zapažanja ipak ne navode na pomisao da su *sve* religije lažne, usprkos navodnoj istini koju propovijedaju. Umjesto toga, on pokušava samostalno odrediti što je to pravo kršćanstvo, neiskvareno interpretacijama i utemeljenjima autoriteta crkava.

To čeprkanje po navodno istinskom božanskom u kršćanstvu, prilično je skroman ishod velikih razmišljanja o smislu i razlogu. Primjenjujući opet nekakvu varijantu navodnog razuma, Tolstoj pokušava razdvojiti praznovjere od “prave vjere”, iako je kršćanima zapravo nemoguće bilo što proglasiti praznovjere, s obzirom na to da je Isusovo navodno uskrsnuće u temelju njihove vjere, koja bez toga i nema nikakvog smisla. Takvim postupkom, koji kritizira kad ga primijeti kod drugih, Tolstoj sam sebe svodi na sektaša, na neuspjelog utemeljitelja još jedne od bezbrojnih interpretacija kršćanstva ili barem na teologa. Nietzsche bi mu rekao:

Ali koga je još briga za teologe – osim drugih teologa?

**Drago Pilsel**, hrvatski novinar i teolog, uredio je 2017. godine knjigu svjedočanstava ateista i agnostika u kojoj su ovi odgovarali na pitanje iz naslova knjige: *U što vjerujemo mi koji u Boga ne vjerujemo?*. Pravo pitanje, naravno, nije u što vjeruju oni koji u Boga ne vjeruju, nego u što vjeruju oni koji u Boga vjeruju. Kršćani, ovisno doduše o varijanti kršćanstva, vjeruju uistinu u neobične stvari – u zagovor blaženika, pogotovo ako su iste nacionalnosti, u pomoć anđela, u vidjelice, u natprirodne ishode rituala, u čudotvorna izlječenja, u posvećenu vodu, u krv i tijelo Kristovo koji se materijaliziraju u vino i kruh, u moći sasušanih dijelova tijela svetaca i slično. U dubrovačkoj procesiji svetog Vlaha, naprimjer, osim njegove zlatom okovane glave, nosa se i Isusova pelenica.

Čini mi se da Tolstoj nije dobro razumio uobičajene razloge za vjersku identifikaciju zbog kojih je kontraproduktivno zazivati nekakav navodno “istinski duh kršćanstva” i ukazivati da su mržnja i nasilje protivni tom duhu. Ogromna većina ljudi ne naziva se kršćanima zbog duha ljubavi i oprosta koji bi se možda i mogao iščitati iz Novog zavjeta, nego zato što su im rekli da su kršćani, zato što su prihvatili autoritet ljudi u kopicama i zato što su stekli potrebne sakramente, na vrijeme i prikladno odjeveni. Šokirati se time što razni zločinci sebe nazivaju kršćanima i ukazivati na to stoga je potpuno promašeno, jer njihova identifikacija nema u suštini nikakve veze s razlikovanjem ljubavi od zločina i mržnje.

Tolstoj je razloge za postojanje religija prepoznao u *Ropstvu našeg vremena*, objavljenom desetak godina nakon *Ispovijedi*, iako se tamo osvrće na kapitalizam i teorije političke ekonomije:

Kada se ljudi ponašaju loše, uvijek izmisle životnu filozofiju koja njihove loše postupke uopće ne predstavlja lošima, već samo rezultatom nepromjenjivih zakona izvan njihove kontrole.

U tom je opažanju opisan univerzalni razlog za stvaranje i održavanje religija i vjere u neki drugi i bolji, utješni svijet u kojem bi se loša djela opravdala, iskupila i učinila dijelom višeg smisla.

Teško je izbjeći usporedbu Tolstojevog pogleda na kršćanstvo i onog Nietzscheovog. Uostalom, oni su bili i suvremenici. Nietzsche je bio šesnaest godina mlađi od Tolstoja, a umro je deset godina prije njega. Koliko god bi se Nietzscheovi pogledi na kršćanstvo mogli proglasiti rastrganim i na momente bijesnim, oni su daleko dublji i konzistentniji od Tolstojevih. Zanimljivo je u tom smislu da se Tolstoj u svojim zapisima o religiji osvrće na Nietzschea, uvijek negativno, gotovo sa zgražanjem, a njegove su interpretacije Nietzscheovih tekstova na rubu falsifikata:

Konačno, tu je i treći korak, nestašni pokušaji originalnosti poluludog Nietzschea koji čak i ne predstavljaju ništa cjelovito i povezano, nasumični nizovi nemoralnih misli utemeljenih na ničemu koje napredni ljudi prepoznaju kao posljednju riječ filozofije, a kao odgovor na pitanje "Što mi je činiti?" izravno se kaže "Živi za vlastito zadovoljstvo bez brige za živote drugih".

Mogla bi se u svemu tome iščitati i ljubomora i podsvjesno shvaćanje da je Nietzsche zapravo cijelu tu iluziju i vjersku dramu razumio i razotkrio mnogo temeljitije od njega:

Nemoralno, grubo, bombastično i nepovezano Nietzscheovo brbljanje danas se prihvaća kao posljednja riječ filozofije: besmislena, umjetna kombinacija riječi povezanih samo rimom i ritmom, u raznim dekadentnim stihovima, smatra se poezijom najviše vrste.

Podsjetio me dio *Ispovijedi* na **Thomasa Bernharda** i njegov roman *Mraz*, ne zato što su ta djela slična, nego zato što su gotovo suprotna. No, i Tolstoj i Bernhard na sličan način uspoređuju ljudski život i potragu za smislom sa šumom. Tolstoj piše,

U potrazi za odgovorima na životna pitanja doživio sam upravo ono što osjeća čovjek izgubljen u šumi. Dođe do proplanka, popne se

na drvo i jasno vidi beskrajnu daljinu, ali vidi i da tamo nema i ne može biti njegova doma. Potom ode u tamnu šumu i vidi tamu, ali ni tamo nije njegov dom.

a Bernhard

Život je kao šuma u kojoj čovjek svako toliko naiđe na putokaz i markaciju, sve dok odjednom više nema nijednog, nijedne. A šumi nema kraja, i glad završava smrću.

[...]

Shvaćate li? Život je čisto, najjasnije, najmračnije, kristalno beznađe... Tamo vodi samo jedan put kroz snijeg i led u ljudski očaj, onamo kamo se mora ući; preko preljuba razuma.

# Moglo bi se čitati:

Leo Tolstoy, *Confession*, W. W. Norton & Company (1983).

Lyof N. Tolstoj, *What is Religion? And Other New Articles and Letters*, Thomas Y. Crowell & Company (1902).

Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Izvori (1999).

Thomas Bernhard, *Mraz*, Meandarmedia (2015).

# Esej o znanosti i narcizmu

Bruno Lemaitre

13. kolovoza 2023.

Koncepti koji danas definiraju znanstvenu politiku i aktivnost – *excellence, competition, leadership, network* i *visibility* – zapravo su isti oni koncepti koji karakteriziraju stremjenja narcisoidno poremećene osobe. Bruno Lemaitre posvetio je fenomenu narcizma u znanosti cijelu knjigu naziva *Esej o znanosti i narcizmu* i podnaslova *Kako osobnosti snažnog ega usmjeravaju istraživanja u znanostima o životu?*. Njegova je knjiga poticaj za ovu epizodu, u kojoj se osvrćem i na godine pandemije koronavirusa kad je fenomen narcizma u našoj znanosti bio vrlo istaknut. Spominju se Ivan Đikić, Gordan Lauc, Igor Rudan, Vlatka Zoldoš i Tea Žakula.

**K**oncepti koji danas definiraju znanstvenu politiku i aktivnost – *excellence, competition, leadership, network* i *visibility* – zapravo su isti oni koncepti koji karakteriziraju stremljenja narcisoidno poremećene osobe.

Ekstremna pa i patološka narcisoidnost znanstvenika, vrlo česta u znanstvenoj zajednici, te svođenje znanosti na nagrade i počasti, zadnjih su desetljeća bitno promijenili narav i sociologiju znanstvenog rada. Fenomen narcisoidnosti u znanstvenoj zajednici nikako nije nov. Napisano je o njemu već mnogo teksta pa se o tom poremećaju u znanstvenika koji su promijenili tijek povijesti, naprimjer kod **Newtona** ili **Linnaeusa**, dosta zna. Ta priča ipak nije dio uobičajeno ušminkane povijesti znanosti.

**Bruno Lemaitre** posvetio je fenomenu narcizma 2015. godine cijelu knjigu naziva *Esej o znanosti i narcizmu: kako osobnosti snažnog ega usmjeravaju istraživanja u znanostima o životu?*. Lemaitre je i sam znanstvenik koji se bavi znanošću o životu (*life science*), on je vrlo citirani istraživač i profesor imunologije u Lauseannei. Lemaitre se donekle ograničava na svoje područje za koje tvrdi da je pod izrazitim utjecajem narcizma vodećih znanstvenika. Tako je, kaže, i u ostalim poljima istraživanja koja su u žiži interesa javnosti zbog njihove veze s medicinom i zdravljem. Tako je i u drugim djelatnostima s izrazitom društvenom izloženošću, među liječnicima, u šoubiznisu, na televiziji, u biznisu, politici, sportu i umjetnosti. To su djelatnosti koje privlače pojedince u potrazi za divljenjem okoline i dominacijom.

Znanstvenici koje na znanstveni rad potiče prvenstveno odobravanje i priznanje okoline čine sve da svoje istraživanje u takvim područjima prikažu kao spasonosnu društvenu vrijednost i aktivnost koja bitno unapređuje živote ili ih spašava.

Uz ovakav posao ne trebam hobi, jer moj posao je ujedno moj hobi. Spašavam djecu i trudnice u svijetu od nepotrebnog umiranja, ne treba mi uz to drugih hobija.

Igor Rudan

Znanstvena istraživanja na medicinski relevantnim problemima često postaju materijal za vijesti, za crtice na portalima te za osvrte navodno upućenih znanstvenih novinara. Ni znanstveni časopisi ne odolijevaju ovom ogromnom interesu i skloni su objavljivati radove takve vrste, za koje postoji interes široke zajednice i novac financijera, čak i ako oni ne udovoljavaju standardima znanstvenog rada koji bi se zahtijevali od nekog drugog istraživanja, u području za koje ne postoji takav interes. Taj veliki interes i izloženost širokoj javnosti privlače narcisoidne znanstvenike kojih u takvim područjima ima više nego u drugim područjima istraživanja.

Ključna je karakteristika narcističke osobnosti snažan osjećaj vlastite važnosti i potreba da joj se dive.

Lemaitre tvrdi i da takvi znanstvenici zauzimaju vodeće pozicije u svojim područjima i na svojim institucijama te da organizacija znanstvenog rada pogoduje takvim profilima ličnosti.

Još jedna klasična strategija osobne promocije je da narcisoidni znanstvenik postavi najodanije članove svog laboratorija na ključne pozicije na svom sveučilištu kako bi bolje iskoristio zajedničke resurse, a i na drugim sveučilištima kako bi dominirao područjem putem umrežavanja. [...] ovo uspostavlja “recipročni savez” sličan onom koji se opaža u hijerarhiji dominacije kod primata.

Umrežavanje koje se danas promiče kao vrhovna znanstvena kvaliteta nije stoga fenomen koji služi prvenstveno napretku znanosti nego je potaknuto osobnim interesima. I mafijaši se, uostalom, umrežavaju. Posebno je važno pozicionirati sebe i svoje u evaluacijske odbore, u uredništva časopisa, upravna vijeća agencija za financiranje istraživanja i na druga mjesta na kojima se odlučuje o dodjeljivanju istraživačkih sredstava, o nagradama i članstvima u akademijama. Takva su mjesta danas puna narcisoidnih pojedinaca koji su dio mreže, i čija se aktivnost često svodi na zaduživanje drugih te na vraćanje dugova drugima, redovito na štetu općeg interesa.

Konačni je rezultat da bogati laboratoriji prividno pošteno postaju još bogatiji.

Današnja je znanost opsjednuta pokazateljima produktivnosti i relevantnosti te rangiranjem znanstvenika prema njima, a narcisoidni karakteri

u superiornom pozicioniranju na top-listama lako pronalaze smisao svog rada. Lemaitre piše:

Izrazito narcisoidni znanstvenici vide znanost kao zbirku osvojenih trofeja kojima se drugi trebaju diviti. Narcizam znači i ovisnost o uvažavanju [...].

Istraživanja u znanstvenim područjima bliskim medicini, često vode do eksplozije numeričkih pokazatelja relevantnosti znanstvenog rada, do ogromnog broja citata, članaka s visokim faktorima utjecaja, milijunskih projekata i mentorstava. Kako se cijela sveučilišta danas mjere jednim jedinim parametrom koji određuje njihovu poziciju na raznim listama, sva ta papirna izvrsnost i aktivnost koja navodno spašava živote, podiže i rang sveučilišta. U toj su utrci za plastičnim prestižem uvezani i sveučilišta i instituti i strukovne udruge (npr. za srčani i moždani udar) i svjetske zdravstvene organizacije i agencije koje financiraju ta navodno silno važna istraživanja te časopisi koji sve to objavljuju, a i farmaceutska industrija koja je važan poticaj za mnoga od takvih istraživanja – svima godi medijska pozornost i važnost koja im se pridaje, a i novac koji je posljedica svega toga.

Koncepti koji danas definiraju znanstvenu politiku i aktivnost – *excellence*, *competition*, *leadership*, *network* i *visibility* – zapravo su isti oni koncepti koji karakteriziraju stremljenja narcisoidno poremećene osobe.

Narcisoidni znanstvenici uspješni su u prikazivanju svoje djelatnosti i cijelog svog života na mitski način – to je ono što im je i nužno ne bi li održali vlastitu sliku o vlastitoj posebnosti i važnosti. No, u samoj suštini sve te gungule i spektakla često je nešto lažno, prenapuhano i zapravo posve irelevantno, što u nekim drugim okolnostima, kad bi bilo prikazano korektno i znanstveno odgovorno, ne bi privuklo ni djelić sve te pozornosti i financiranja. Takva znanstvena sociologija mode, spektakla i reklame postaje otrovna i na širem području znanosti, jer se sva znanost mjeri prema zvijezdama koje navodno spašavaju ljudske živote i koje svakih par godina svečano izjave da su na putu da nađu put do puta za lijek za rak ili nešto slično.

NOVINAR: Kako tumačite da se u hrvatskoj javnosti relativno malo zna o vama, iako imate prilično impresivnu karijeru?

IGOR RUDAN: Možda stoga što čovjek posvećuje karijeru spašavanju

djece u siromašnim dijelovima svijeta od smrti, prije svega zato da bi spasio tu djecu, a ne zato da bi mogao pričati o tome.

Znanstvenicima koji ne rade tako, bilo zato što nisu u područjima i sredinama u kojima bi se takvo nešto uopće moglo raditi, bilo zato što ne žele kompromitirati ono što i kako rade, zamjera se što su zapravo nekorisni, što ne doprinose zajednici, ne spašavaju živote i ne objavljuju u *Nature* časopisima u kojima objava jednog rada košta 10000 eura. Drugi znanstvenici pokušavaju prilagoditi svoj rad i utemeljiti ga na principima kojima se vode “znanstvene zvijezde”, zapravo ga ušminkavaju i nabildavaju pa i krivotvore, jer se upravo takvi postupci forsiraju, što kriterijima projektnih agencija i industrije, što prešutnim konsenzusom zajednice da je to zapravo u redu.

[...] posljedica visokog narcizma [je] takozvana “tragedija zajedničkog dobra” i popratno smanjenje povjerenja unutar zajednice. Narcisi krše implicitna pravila zajednice tako što osobno iskorištavaju određene situacije; ali istodobno svojim ponašanjem potiču druge da učine to isto. Iako takvo ponašanje nema velike posljedice kada tako djeluje jedan pojedinac, zaraza izaziva spiralu štete i sveukupno smanjenje povjerenja.

Sve to kazalište, potaknuto na samom početku defektima karaktera i narcisoidnošću, a onda pojačano okolinom i načinom funkcioniranja znanstvenih institucija, urušava sustav provjerljivog i temeljitog znanstvenog istraživanja. Efektivno se potiče krivotvorenje znanstvenog rada i izmišljanje rezultata, a u tome narcisoidni znanstvenici imaju manje zadržke od drugih istraživača. Svemu tome doprinose i mediji te šire društvo spektakla i površnosti, kojemu su sjaj i novac važniji od suštine.

Otkriće antituberkuloznog antibiotika streptomocina najvećim je dijelom bilo pothvat studenta Alberta Schatza koji je dan i noć radio u podrumu laboratorija profesora Selmana Waksmana na Sveučilištu Rutgers u SAD-u. Iako su obojica supotpisali prvu objavu i patent, Waksman se, povećavajući vlastitu vidljivost, činio jedinim autorom. Putovao je svijetom kako bi predstavio svoje otkriće streptomocina, prikazujući se kao velikodušan i skroman dobročinitelj čovječanstva, što je rezultiralo time da su ga smatrali jedinim pronalazačem lijeka. Kada je nekoliko desetljeća kasnije prepoznat doprinos njegovog studenta Schatza, Schatz je priznao novinaru da je njegovo

najveće iznenađenje bilo to što ga nitko nikada nije pitao kako je doista došlo do otkrića streptomicina. Znanstvenu zajednicu zanimao je spektakl s likom velikog učenjaka, a ne stvarnost u laboratoriju.

To s vremenom urušava povjerenje u znanost, a ono je ubrzano opadalo zadnjih desetljeća. Vidljivo je to bilo pogotovo u vremenu pandemije koronavirusa kad su se kod nas u televizijskom programu praktički svaki dan, pa i nekoliko puta dnevno, pojavljivali navodno vrhunski znanstvenici hrvatskog porijekla koji su davali izjave o tijeku pandemije.

Moj znanstveni autoritet ne pokušava osporiti niti jedan ozbiljni znanstvenik, ili stručnjak. S tim autoritetom u javnost prenosim neke od znanstvenih informacija koje mislim da su važne.

Gordan Lauc

Često su te izjave bile nejasne, zbunjujuće pa i kontradiktorne ili potpuno pogrešne i bilo bi za javno-zdravstvenu situaciju bolje da ih nisu ni davali, no mnogi se od njih, dobro poznati otprije iz naših medija, nisu mogli othrvati sirenskom zovu popularnosti i vlastite veličine i važnosti.

Upravo u tom duhu suradnje i s obzirom na razumijevanje velike odgovornosti i važnosti zajedničkog djelovanja svakog od nas, ne želim posebno komentirati Vaše izjave na konferenciji za novinstvo u petak koje su, u spominjanju mojega imena i mojih nastojanja, bile izrečene s dozom omalovažavanja. Takav diskurs u našoj komunikaciji ne podržavam niti ga želim prihvatiti.

Stoga ću te izjave pripisati Vašoj preopterećenosti, a ne namjeri da me diskreditirate kao znanstvenika.

Podsjetit ću Vas na to da od veljače neprestano i gotovo danonoćno radim u borbi protiv covid-19, gdje sam postigao svjetski priznate znanstvene rezultate, te da nastojim građanima i medijima predstaviti recentne podatke kad god me to zatraže. Zbog sveg izrečenog, želim Vam poslati molbu da kao predsjednik Vlade RH svojim govorom umanjite sukobe u medijskom prostoru, te Vam osobno pružam ruku

profesionalne suradnje i pomoći u rješavanju ove ozbiljne krize u Hrvatskoj.

Ivan Đikić u otvorenom pismu premijeru Andreju Plenkoviću

U pandemijskoj konfuziji uglavnom su lošu ulogu odigrali i mediji koji su inzistirali na javljanjima navodno vrhunskih hrvatskih znanstvenika jer su takvi prilozima u atmosferi straha podizali čitanost i gledanost.

Mediji su shvatili da sam sletio i da ću održati javno predavanje. Svi su se tamo pojavili, ali bilo je to mnogo gore nego što sam mogao i zamisliti. Nikad ranije nismo kod nas vidjeli toliki interes za bilo što, osim za rat i svjetsko nogometno prvenstvo. [...] Stoga sam morao održati tri uzastopne konferencije prvo za neke televizije pa za druge, a onda na kraju za sve novinare [...] Možete vidjeti koliko je ljudi došlo da čuju neka moja razmišljanja.

Igor Rudan

Ni novinari koji su se specijalizirali za popularizaciju znanosti nisu se dobro snašli, što nije ni čudno jer i oni već dugo pišu najviše o tome tko je dobio kakvu nagradu, tko je gdje na nekakvoj listi i tko je najbolje odjeveni hrvatski znanstvenik. Narcisoidnost je češća među muškim dijelom populacije i znanstvene zajednice, no ni hrvatske znanstvenice ne zaostaju vjerovatno previše.

Kada dolazim na kongrese i držim predavanja jako promišljam kako ću se odjenuti. [...] Stoga često razmišljam što bi izgledalo najmanje otkaćeno ili neozbiljno, a opet nikada se ne uspijem othrvati svojoj potrebi za posebnosti. Tako mi nikada ne uspijeva da se uklopim u tu znanstvenu "masu" i nažalost (ili na sreću) uvijek odskačem tim vanjskim izgledom. [...] Više se previše ne zamaram time što ću obući kako bi me drugi smatrali ozbiljnom znanstvenicom. Naravno, razlog tome su i moja znanstvena postignuća koja su svjetski priznata.

profesorica Vlatka Zoldoš

U kreiranju svjetlucave i površne slike o znanosti, novinarima vrijedno pomažu i narcisoidni znanstvenici koji ih redovito obavještavaju o svojim ozbiljnim i svjetski priznatim postignućima. Lemaitre piše:

Znanstvenici su iznenađeni kad se suoče sa skepticizmom društva prema znanosti [...]. Nije teško otkriti vezu između porasta narcizma u našem društvu i popratnog pada povjerenja.

U knjizi *Epidemija narcizma*, Twenge i Campbell još su 2009. godine iznijeli argumente u prilog tezi o porastu narcizma u američkom društvu. Oni tvrde i da se odgoj djece promijenio te da se u njemu sve više inzistira na posebnosti djece, na njihovoj samodostatnosti, na važnosti natjecanja i pobjeđivanja u natjecanju, a sve to pogoduje porastu narcizma. **Gordan Lauc**, jedan od medijski najprisutnijih znanstvenika u doba pandemije koronavirusa, o odgoju je djece na Hrvatskoj radio televiziji 2018. godine izjavio:

Neki dan sam razgovarao sa svojim devetogodišnjim sinom koji se brine oko toga što je nešto krivo rekao. Pa mu je neugodno. A da si sad to krivo rekao pred kavezom za majmune, bi li te pogodilo što sada majmun misli? Rekao je da ne bi. Pa dobro, a zašto te onda pogodi što neki tvoj prijatelj misli o tebi, sve što moraš je zamisliti da je on majmun, rekao sam mu. To je jedan od trikova kako se prilagoditi okolini. Jer nas ne određuje okolina, već mi sami.

Vrijednosti koje postaju sve izraženije u znanstvenoj sociologiji, a i na širem društvenom planu, odgovaraju sve više narcisoidnim pojedincima koje karakterizira i pomankanje empatije.

Koncepti koji danas definiraju znanstvenu politiku i aktivnost – *excellence*, *competition*, *leadership*, *network* i *visibility* – zapravo su isti oni koncepti koji karakteriziraju stremljenja narcisoidno poremećene osobe.

Uspješnost narcisoidnih osoba može se donekle objasniti njihovom uvjerljivošću te sposobnošću da privuku pažnju i očaraju druge narcisoidne osobe.

Lemaitreova knjiga sadrži i niz, najvjerojatnije istinitih tračeva o slavnim znanstvenicima, o njihovim ljubavnim avanturama, izdajama i podlostima, vezama s političkom i kulturnom elitom, a spominju se i **Sartre** i **Camus**. Mnoga od Lemaitreovih zapažanja i zaključaka čine mi se korektnim, ili barem zanimljivim, no mislim da njegova analiza ne ide dovoljno duboko. On smatra da bi se znanost mogla popraviti promjenom pravila financiranja istraživanja ili ukazivanjem na problematičnosti karaktera

narcisoidnih znanstvenika – to sugeriraju i njegove upute za mlade znanstvenike na kraju knjige. Lemaitre misli i da postoje nekakve “prave” vrijednosti kojima se znanost mora vratiti što je uglavnom neistinito, usprkos mitovima koji se ispredaju o znanstvenoj etici i povijesti. Vrijednosti u znanost tek treba unijeti, a pravo je pitanje je li to uopće moguće, pogotovo u neko dogledno vrijeme i pogotovo s obzirom na društvene tokove i trendove. Narcisoidnost je u znanosti preduboko ukorijenjena da bi se njeni efekti mogli umanjiti sitnim izmjenama. Ona je u znanosti poželjna, potiče se na studiju, u profesionalnom obrazovanju, potiče se u doktorskom i postdoktorskom radu, u stalnoj samoreklami i prezentaciji vlastitog rada.

Prvi dan kada smo došli na MIT rekli su nam da se osvrnemo oko sebe jer smo mi najbolji od najboljih.

profesorica Tea Žakula

Današnji se znanstvenici odgajaju da budu narcisoidni i tek se vlastitim obrazovanjem i izgradnjom mogu tome pomalo othrvati, a i to je nužno nekompletno ukoliko se namjeravaju kako-tako održati u znanstvenoj zajednici.

Sklonost narcizmu može se procijeniti rezultatom standardiziranog NPI testa, razvijenom još 1979. godine, no za njegovo ispravno popunjavanje važno je da ne znate što se testom mjeri. Sad, kad ste odslušali ovaj podcast, sumnjam da bi vam rješavanje testa dalo vjerodostojan odgovor na pitanje koliko ste i sami uistinu narcisoidni.

Za sam kraj ovog podcasta odrecitirat ću svoju pjesmu o svom iskustvu sa znanstvenicima.

## NARCISOIDNI SPAM

Mnogi ne znaju da su znanstvenici  
 među najglupljim ljudima na svijetu.  
 Poznajem tu struku i često se s njima družim  
 Pa dobro znam o čemu govorim.

Uvijek to pomislim kad dobijem  
 Jedan od onih zbrljanih mailova

Koji ode na bezbroj adresa  
 A onda netko na njega odgovori  
 I sve te bezbrojne adrese  
 Dobiju taj neki bezvezni odgovor  
 Koji je bio namijenjen samo onome  
 Koji je zbrljani mail i poslao.

A onda lavina krene:

“Zašto sam ja dobio taj *mail*?!”

“Maknite odmah moje ime s ove *mail-liste*!”

“Pa ja uopće ne dolazim na tu konferenciju!”

“Molim vas, PRESTANITE SE ŽALITI,  
 vi odgovarate cijeloj *mail-listi*,  
 sve će vaše žalbe biti  
 proslijeđene svim primateljima!  
 I da, maknite me s ove *mail-liste*!”

“Dovraga, sad jedni druge zatrpavamo spamom  
 zbog ove glupe liste. ZAUSTAVITE OVO!”

“Organizatori su posve neprofesionalni, ali ipak  
 PRESTANITE ODGOVARATI NA OVU LISTU!”

Mnogi ne znaju da su znanstvenici  
 među najglupljim i najnarcisoidnijim  
 ljudima na svijetu  
 Iako se strašno vole praviti pametnim  
 I pokazivati naokolo  
 Zatrpavajući pritom spamom  
 Sve oko sebe.

# Moglo bi se čitati:

Bruno Lemaitre, *An Essay on Science and Narcissism: How do high-ego personalities drive research in life sciences?*, Bruno Lemaitre (2016).

Antonio Šiber, *Godina kuge*, Antonio Šiber (2020).

# Domoljublje je ropstvo

24. kolovoza 2023.

Sve je o poroku i zlu domoljublja već napisano. Ova epizoda tek kompilira zapise o domoljublju iz knjiga u kojima autori već stoljećima govore manje-više isto – domoljublje je ropstvo, a domoljublje iz školskih udžbenika prijetnja je slobodi. Domoljublje je sredstvo vladajućih klasa kojim porobljavaju mase, ali je i masama smrtonosno privlačno, i uvijek ima onih koji sanjaju da će, kad dođe vrijeme, nekome nešto oteti, pozivajući se pritom na uzvišene domoljubne razloge. Pročitani su odlomci iz djela Emme Goldman, Lava Tolstoja, Adolfa Hitlera, Kurta Vonneguta i Fredyja Perlmana, a i moji aforizmi o domoljublju.

**Z**ašto puno više lajkova dobiješ kad objaviš fotografiju grada u kojem živiš i ispod nje napišeš “Najljepši grad na svijetu!”, nego kad ispod iste fotografije napišeš “Najružniji grad na svijetu!”? Fotografija je, na kraju, posve ista u oba slučaja, a obje su izjave podjednako neistinite.

Sve je o poroku i zlu domoljublja već napisano. Ova epizoda podcasta stoga i ne može biti pretjerano originalna. Cilj mi je tek citirati i pročitati pokoji mudru o domoljublju iz knjiga koje se stoljećima pišu i u kojima autori već stoljećima govore manje-više isto. Problem je, izgleda, što nitko to ne čita, ili čita, a da ne razumije, čak i kad se takvo što nađe u lektiri. Dokaz za to su ratovi koji ne prestaju i mržnja koja se i danas lako usmjeri protiv onih druge nacije, kao da o tome i nisu napisane sve te knjige. Razlog tome je možda i to što se usporedo s ovim knjigama koje se, očito, ne čitaju, pišu i knjige koje veličaju domoljubne osjećaje. Knjige su to o hrabrim braniteljima roda i teritorija, neustrašivim konjanicima koji jurišaju na neusporedivo brojnijeg neprijatelja i mučenicima koji zadnjim riječima poručuju generacijama koje dolaze da nikad ne zaborave njihovu žrtvu za naciju i dom i da ih osvete. Ili, u nešto milosrdnijoj, uglađenijoj i neistinitijoj verziji, da oprostite, ali da ne zaborave. Takvih je knjiga i mnogo više u lektiri.

Predsjednica države tuđu djecu u vrtiću pita “Želi li tko biti vojnik?”, a svoju šalje na Harvard. Želi li tko biti vojnik?

Nema koji podlac nije za sebe tvrdio da je domoljub i da djecu treba odgajati u domoljubnom duhu. **Adolf Hitler** pisao je u *Mein Kampf*:

Jer jedino oni koji se kroz obrazovanje i školu upoznaju s kulturnom, ekonomskom i, nadasve, političkom veličinom svoje domovine, mogu steći unutarnji ponos što pripadaju takvom narodu. A boriti se mogu jedino za ono što volim, voljeti jedino ono što poštujem, a poštovati ono o čemu barem nešto znam.

Povijest koju u školama tovore djeci na leđa zapravo je povijest ratova i brkatih heroja, često sumnjivih likova za koje se tvrdi da su očevi, stričevi i ujaci nacije. Domoljublje iz školskih udžbenika prijetnja je slobodi, tvrdi **Emma Goldman** u svom eseju iz 1910. godine.

Djeca uče vojnu taktiku, o slavi vojnih postignuća koja se uzdižu u nastavnim programima i tako se mladi umovi izopačuju da bi koristili vladi. Nadalje, mladost ove države poziva se na svjetlucavim

posterima da se pridruži vojsci i mornarici. “Dobra prilika da vidite svijet!”, viče vladin propagandist. Tako se nevini dječaci moralno opijaju domoljubljem, a vojni Moloh pobjednički korača državom. [...] Narod se poziva na domoljublje i taj luksuz plaća ne samo podrškom svojim “braniteljima”, nego i žrtvovanjem vlastite djece. Domoljublje zahtijeva odanost zastavi, a to znači poslušnost i spremnost na ubijanje oca, majke, brata i sestre.

Poimence se ne spominju svi oni silni i bezimeni koji poginuše žrtvovani Molohu, na čiji humcima stoje brkonje iz udžbenika. Oni i nisu ime, nego broj kojim se manipulira po potrebi i kojim se kupuju neka druga djeca kad bude opet prilika da se ubija i gine.

“Okupili smo se ovdje, prijatelji,” rekao je, “kako bismo odali počast Stotini mučenika demokracije, mrtvoj djeci, svi mrtvi, ubijeni u ratu. Običaj je u ovakvim danima takvu izgublenu djecu zvati muškarcima. Ne mogu ih nazvati muškarcima iz ovog jednostavnog razloga: što je u istom ratu u kojem je umrlo Stotinu mučenika demokracije, umro i moj vlastiti sin. Moja duša inzistira da ne oplakujem muškarca nego dijete.

Ne kažem da djeca u ratu ne umiru kao muškarci, ako moraju umrijeti. Na njihovu vječnu čast, a našu vječnu sramotu, oni uistinu umiru kao muškarci i tako omogućuju muževno slavljenje domoljubnih praznika.

Ali to su svejedno ubijena djeca.

I ako želimo odati iskreno poštovanje stotini izgubljene djece San Lorenza, predlažem vam da dan najbolje provedemo prezirući ono što ih je ubilo; što će reći, glupost i pokvarenost cijelog čovječanstva.

Možda bismo se, kad se sjetimo ratova, trebali skinuti goli i ofarbati u plavo i po cijele dane ići četveronoške i groktati kao svinje. To bi sigurno bilo prikladnije od plemenitog govorništva i pokazivanja zastava te dobro podmazanih pušaka.”

**Tolstoj**, a i mnogi drugi, pisali su kako je domoljublje prvenstveno sredstvo vladajućih klasa kojim porobljavaju mase:

Domoljublje u svom najjednostavnijem i najjasnijem značenju nije ništa drugo doli sredstvo kojim vladajući ostvaruju svoje ambicije i pohlepu te kojim se podanici odriču ljudskog dostojanstva, razuma i savjesti i ropski priklanjanju vlastodršcima. [...]

Domoljublje je ropstvo.

Lav Nikolajevič Tolstoj, *Domoljublje i kršćanstvo* (1894)

Djecu indoktriniraju, a odraslima redovito prikazuju predstave:

Vojska, novac, škola, religija i tisak u rukama su vladajućih klasa. U školama kod djece raspiruju domoljublje pomoću povijesti, opisujući svoj narod kao najbolji od svih naroda, koji je uvijek u pravu. Kod odraslih se isti osjećaj budi spektaklima, proslavama, spomenicima i domoljubnim, lažljivim tiskom.

Lav Nikolajevič Tolstoj, *Domoljublje i vlast* (1900)

Svugdje je tako, a možda pogotovo kod nas gdje rat nikako ne završava. Proslave bitaka i postrojbi, zrakoplovi, djeca koja se razdragano penju na tenkove, uniforme, kapela vojnog kampa u Afganistanu, branitelji, vojska koja nas čuva od migranata i droge, kacige i pištolji, generali koji uče đake o povijesti, NATO kapelani, vojarne u gradovima, redovite duhovne vježbe u središnjici za obavještajno djelovanje, narod koji voli svoju vojsku, domoljubni maloljetnici s puškama salutiraju pred spomenicima, biskupi koji s oltara prozivaju dezertere, general-ministar obrane protiv ugroza, predsjednica s poluautomatskom puškom u strukiranoj maskirnoj uniformi.

Lažni autoriteti, lažni doktorati, lažni heroji, lažna povijest. I lažna budućnost.

Domoljublje i nacionalizam te vojna nacionalna sila, sredstvo su prvobitne akumulacije kapitala, odnosno pljačke u ime uzvišenih nacionalnih interesa dok svira himna. **Fredy Perlman** u eseju *Stalna privlačnost nacionalizma* iz 1984. godine vrlo jasno razotkriva vezu između nacije, sile i prvobitne akumulacije kapitala:

Prvobitna [...] akumulacija kapitala nije nešto što se dogodilo jednom, u dalekoj prošlosti, i nikad poslije. To je nešto što nastavlja pratiti kapitalistički proces proizvodnje i njegov je sastavni dio.

[...]

Uobičajene profite opetovano uništavaju krize svojstvene sustavu, a nove injekcije prvobitno [akumuliranog] kapitala jedini su poznati lijek za krizu. Bez stalne prvobitne akumulacije kapitala, proces proizvodnje bi stao; svaka bi kriza težila postati trajnom.

Genocid, racionalno proračunato istrebljenje ljudske populacije označene kao legitimni plijen, nije bio odstupanje od inače mirnog marša napretka. Genocid je bio preduvjet tog napretka. Zbog toga su nacionalne oružane snage bile nezamjenjive vlasnicima kapitala. Te snage nisu štatile samo vlasnike kapitala od pobunjeničkog gnjeva njihovih vlastitih izrabljivanih najamnih radnika. Ove su snage također zauzele sveti gral, čarobnu svjetiljku – prvobitni kapital. Učinile su to razvaljujući vrata [domova] onih drugih, pružali oni otpor ili ne, te pljačkom, deportacijom i ubojstvima.

Otisci stopala nacionalnih vojski tragovi su marša napretka.

No, čini mi se ipak da nije potpuno zadovoljavajuće zadržati se na tolstojevsko-marksističkoj identifikaciji i značaju domoljublja. Ima u domoljublju psihologije zbog koje je ono i danas tako snažan opijat masa, iako je Belfort Bax prije više od sto dvadeset godina predviđao da će nazvati nekoga domoljubljem uskoro biti najgora moguća uvreda. Emma Goldman je tu na pravom tragu:

[...] samoljublje, arogancija i egoizam bitni su elementi domoljublja. [...] Domoljublje pretpostavlja da je naša zemaljska kugla podijeljena na male točke, a svaka je okružena željeznom ogradom. Oni koji su bili sretni pa su se rodili na nekoj određenoj točki, smatraju sebe boljima, plemenitijima, većima, pametnijima od živih bića koja nastanjuju bilo koju drugu točku. Zato je dužnost svakoga tko živi na toj izabranom točki da se bori, ubija i umre u pokušaju da nametne svoju nadmoć svima drugima.

To se domoljubno samoljublje, arogancija i egoizam pažljivo njeguju najuzvišenijim riječima. I sâmo je “domoljublje” dobilo svoju posebnu hrvatsku riječ u godinama rata, kad su se navodno uzvišeni domoljubni osjećaji slijevali u tu novu riječ razdvajajući je od odavno diskreditiranog patriotizma, a pogotovo nacionalizma. Razlika između domoljublja, patriotizma i nacionalizma, međutim, ne postoji – postoje samo oni koji na njoj inzistiraju.

Od domoljubne pljačke najviše koristi uvijek imaju oni na samom vrhu. Oni grabe tvornice, žive u muzejima, postaju vlasnici otoka, izvora, helikoptera, dvoraca i hotela, skupljaju dijamante, a ako je vrijeme rata trguju i s neprijateljem. Sve to oni rade i dok granate po selima i gradovima ubijaju djecu. U periodima nacionalističkog ludila namire se pomalo i oni sitniji pljačkaši koji se busaju u domoljubna prsa. I odatle potječe smrtonosna privlačnost domoljublja i u najpotlačenijim masama, jer uvijek ima sasvim dovoljno psihopata te onih koji sanjaju da će, kad dođe vrijeme, nekome nešto oteti, pozivajući se pritom na najuzvišenije domoljubne razloge. Oni drugi, kojima se otima, označavaju se kad dođu ta slavna vremena žutim ili bijelim trakama oko nadlaktice čime se svima pokazuje da su lovinna čije pljačkanje i ubojstvo neće biti kažnjeno. Zločini počinjeni u ime domoljublja prikazuju se kao herojstvo. Perlman piše:

Nacionalne domoljubne vojske bile su, i još su uvijek, sedmo svjetsko čudo. U njima vuk liježe uz janje, pauk uz muhu. U njima su izrabljivani radnici prijatelji eksploatatora, zaduženi seljaci prijatelji vjerovnika, naivčine prijatelji prevaranata, u družini koju ne potiče ljubav već mržnja – mržnja prema potencijalnim izvorima prvobitnog kapitala koji su označeni kao nevjernici, divljaci ili niže rase.

U mirnodopskim periodima, domoljublje je halucinogen i sedativ za roblje. Dozira se po potrebi proslavama, zastavama i nogometom. Pravi domoljub voli zajedništvo i grozi se nacionalnih podjela i kad je u klasnim podjelama na samom dnu dna. Domoljubi s vrha ga u tome bodre. Ako pravi domoljub i slučajno pomisli da živi u državi lopova, popova, ulizica i poltrona, poduzetnika robovlasnika, lažnih doktora i uglednih kriminalaca, uvijek se može sjetiti, i biti zbog toga sretan, što ga u državi koju voli zastupaju predstavnici njegovog naroda.

TEMELJNI TEOREM HRVATSKE DEMOKRACIJE: Nikad neće biti toliko osramoćenih domoljuba da se za one još uvijek preostale ne bi moglo glasati.

Domoljubu zajedništvo s kriminalcima i ubojicama nimalo ne smeta, jer je u svemu tome najvažnije da su svi pravi domoljubi. Jedni drugima govore da je isto tako i u Norveškoj i u svakoj normalnoj zemlji na svijetu.

Kad vam u facu kažu “domoljublje”, onda vam poltroni, ulizice, lopovi i kriminalci govore da je ovo njihova, a ne vaša zemlja.

Inzistiranje na domoljublju i zajedništvu u mirnodopskom vremenu govori o društvu koje ne može egzistirati u normalnom, mirnom modu; o društvu kojem je stalno potreban ushit, adrenalin, agresija, magla, mit i doping da bi preživjelo iz dana u dan. Militarizacija društva i izmišljanje neprijatelja tipično je domoljubno rješenje svih mogućih problema, koji nemaju baš nikakve veze s vojskom. Strah od neprijatelja ujedno proizvodi i obožavanje onih koji nas ‘brane’, bili oni i najgori zločinci. Zato se u navodno prijelomnim vremenima zazivaju vojska i branitelji, razne “ugroze” te domoljublje koje svi moramo iskazati kako bismo prebrodili krizu.

Mi smo se naviknuli na najgore gadosti, na lopove, ubojice i podrepaše koji postadoše ugledni građani, sve u ime demokracije i nacije, jer je tako u svim najnormalnijim zemljama svijeta, tako nam rekoše s televizije.

Postoji kod nas, a to je i svjetski trend, cijela klasa ljudi koji sebe nazivaju mislećima i intelektualcima, a sve što rade je to da najgore predrasude, mržnju, nacionalizam i ksenofobiju oblače u učene i lijepe riječi. Domoljublje je takva, navodno lijepa, riječ. Svugdje su takvi mudroslovi i danas vrlo popularni. To je zato što to odgovara onima na vrhu, a i što je mnogima mnogo ljepše svoju mržnju smatrati vrlinom. U svakoj je državi, i danas kao i uvijek, vrlo nepopularno kritizirati domoljubni zanos i patriotizam te tvrditi da su i jedno i drugo samo umiljenice za najcrnji nacionalizam. Umiljenica i odmilica su, inače, hrvatske riječi za hipokoristik.

Kad kažeš “fanatično domoljublje” onda je to kao nešto pozitivno. Za razliku od, naprimjer, “fanatični islamist”.

Čak i ljudi koji sebe nazivaju građanima i lijevo politički orijentiranim, smatraju domoljublje vrhovnom vrlinom. Mnogi od finih, “građanskih” Hrvata misle i da domoljublje treba biti u planu i programu Građanskog odgoja u školama. Kažu da je krajnje vrijeme da se desnici oduzme monopol na patriotizam i djecu nauči što je *pravo* domoljublje. Doduše, mnogi od njih zagovaraju i vjeronauk u školama, iako za ove nove vidjelice s vilama

i betoniranim plažama kažu da su lažne – djecu zato treba poučiti o onim *pravim*.

Prisega, koju je Selena izrekla šest stotina puta, prije šest stotina vrlo skromnih objeda, išla je ovako [...]:

“Svečano se zaklinjem da ću poštovati sveto tuđe privatno vlasništvo, i da ću se zadovoljiti svakim životnim položajem koji mi Svemogući Bog u svojoj providnosti odredi. Bit ću zahvalna onima koji mi daju posao, i nikad se neću žaliti na plaću i radno vrijeme, nego ću se uvijek zapitati: ‘Što još mogu učiniti za svoga poslodavca, svoju državu, svoga Boga?’ Razumijem da nisam na ovoj Zemlji zato da bih bila sretna. Ovdje sam da budem kušana. Ako želim proći kušnju, moram uvijek biti nesebična, uvijek trijezna, uvijek častoljubiva, uvijek čista umom, tijelom i postupkom, te uvijek poštovati one koje je Bog, u Svojoj Mudrosti, postavio iznad mene. Prođem li tu kušnju, po smrti ću uživati u vječnom Raju nebeskom. Ako ne uspijem, gorjet ću u paklu, na sotoninu radost i Isusovu žalost.”

Kurt Vonnegut, *Bog Vam dao, gospodine Rosewater*

Kršćanstvo, a posebno crkva potentan su dodatak domoljublju, iako je, pomalo naivni Tolstoj, smatrao upravo suprotno. Kršćanstvo se lijepo miješa s domoljubljem, pogotovo ako su oni koje treba mrziti malo drukčije varijante kršćanstva, muslimani ili, najbolje, nevjernici. **Biskup Košić** poručio je tako puku okupljenom na misnom slavlju Gvozdanskom, u siječnju 2021. godine:

Potres je teško predvidiv, ne možemo se protiv njega boriti kao protiv Turaka, komunista ili Srba.

Popovi su uvijek bili na usluzi vladajućima kako bi vjerom i domoljubljem hipnotizirali puk. Domoljubi na vrhu besramno se bogate dok domoljubi na dnu pokorno bleje i sve to sretno gledaju, iščekujući život vječni.

Kad pomislite da je sve u državi trulo, uvijek se sjetite riječi kardinala Josipa Bozanića, da Božja providnost vodi povijest naroda.

Domoljublje je vječna tema poezije, pogotovo one akademske, to jest, one potrebne da se zasjedne u nacionalnu akademiju, a i u lektiru.

I ja sam napisao nekoliko pjesama o domoljublju, ali ove moje ne dosežu visoke nacionalne akademske standarde.

## PJESMA O LJUBAVI

Tko nije domoljub  
Neka se sam prijavi nadležnim organima  
Gdje će biti strijeljan.

Od domoljublja nema spasa već stoljećima, iako se djecu u školama stalno podučava o užasima domoljublja. No, uvijek su to užasna domoljublja onih drugih. Od takve se poduke ne može očekivati ništa drugo osim novih užasa. Perlman piše:

Ideja da razumijevanje genocida, da sjećanje na holokaust, može samo potaknuti ljude da požele razgraditi sustav, je pogrešna. Stalna privlačnost nacionalizma sugerira da je suprotno istinitije, naime da je razumijevanje genocida navelo ljude da mobiliziraju genocidne vojske, da je sjećanje na holokaust navelo ljude da počine holokauste.

# Moglo bi se čitati:

Leo Tolstoy, *The Complete Works of Count Tolstoy, Volume XX*, Dana Estes & Company (1905).

Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays*, Mother Earth Publishing Association (1911).

Kurt Vonnegut, *Bog vam dao, gospodine Rosewater ili Bisere pred svinje*, Zagrebačka naklada (2020).

Kurt Vonnegut, *Cat's Cradle*, Dial Presstrade Paperbacks (1998).

Fredy Perlman, *The Continuing Appeal of Nationalism*, Fifth Estate (1984).

Antonio Šiber, *Godina kuge*, Antonio Šiber (2020).

# Znanost o bolesti i smrti 1

13. rujna 2023.

S vremenom postaje sve napornije dokazivati da si živ, u telefonskim razgovorima i susretima sa živima koji uvijek iskažu prigodno zadovoljstvo što te još vide i čuju, i donekle oprezno razgovaraju s tobom, dosta opreznije nego ranije, kad nije bilo izgledno da u skorije vrijeme prestaneš biti živ. Ostaje, ipak, nesanica iza tih razgovora koji imaju tendenciju da se ponavljaju u mnogobrojnim varijacijama prigušenih jastukom.

Pored mojih opažanja o smrtonosnoj bolesti, navode se i citati Thomasa Bernharda koji su bili inspiracija za ovu i za ciklus predstojećih epizoda podcasta posvećen znanosti o bolesti i smrti.

**P**rošao sam osnovnu školu bolesti i umiranja, dapače, već i srednju. Ovladao sam tablicom množenja bolesti i umiranja. Sad sam već pohađao nastavu iz više matematike bolesti i smrti. Ta me znanost, priznajem, oduvijek privlačila, a sada sam otkrio da sam je opsjednuto studirao. Odavno sam sve podredio samo toj znanosti, potpuno sam sâm od sebe otkrio tu znanost, okolnosti me nisu mogle dovesti ni do jedne druge znanosti osim te, u kojoj su sadržane sve ostale znanosti. Toj sam se znanosti potpuno predao, tako sam samoga sebe na najprirodniji način od bespomoćne žrtve učinio promatračem te žrtve i ujedno promatračem svih drugih. Taj je odmak bio jednostavno od životne važnosti, to mi je bila jedina mogućnost da spasim svoju egzistenciju.

Thomas Bernhard, *Hladnoća, izolacija*

S vremenom postaje sve napornije dokazivati da si živ, u telefonskim razgovorima i susretima sa živima koji uvijek iskažu prigodno zadovoljstvo što te još vide i čuju, i donekle oprezno razgovaraju s tobom, dosta opreznije nego ranije, kad nije bilo izgledno da u skorije vrijeme prestaneš biti živ. Ostaje, ipak, nesаница iza tih razgovora koji imaju tendenciju da se ponavljaju u mnogobrojnim varijacijama prigušenih jastukom. Slutim, također, da takvi razgovori uzrokuju opadanje kose, pogotovo u kombinaciji s terapijama namijenjenim kontroli nenormalno velikih i prilično nepravilnih stanica s ljubičastim jezgrama. Ujutro se od tih razgovora osuše usta, barem minutu-dvije nakon buđenja, prije nego što ustanoviš da su koljena i dalje pokretna, a ostali zglobovi tek umjereno nateknuti. Potom slijedi rijeka automobila u gradu zelenih stremljenja, na mostovima preko Save koji se sumnjivo ljuljaju dok u koloni čekaš odvajanje, a pored tebe prolaze kamioni. Tu je već desetljećima sve isto, različiti su samo oni koji troše svoje živote u kolonama, odlažući smeće koje se slabo odvozi, sve dok ne obole i umru pa netko drugi zauzme njihovo mjesto u redu u kojem se čeka odvajanje sa zakrčene autoceste. Donekle je svejedno jesi li baš ti živ ili nisi u tom gradu sve zelenije budućnosti, premda je bitno da si registriran u skladu s propisima, u smislu imena na računima u kasliču ili registracijske tablice koja se može očitati na kamerama pored ceste i povezati s vlasnikom koji je prekršio važeće ograničenje.

U blažem kršenju propisa ipak pomaže ponešto ako imaš rak ili neku drugu smrtonosnu bolest koja, nadaju se, neće trajati predugo jer se izvjesno narušavanje procedura u takvim slučajevima može tolerirati, to je i ljudski, ali samo ako ne traje predugo te ako djelatnik umre u razumno skoro vrijeme, inače bi netko s pravom mogao pitati zašto je on još uvijek živ, a krši neko pravilo ili čak više pravila propisanih za one koji su živi. Ako imaš rak ili nabubrenu aneurizmu, možeš dobiti neku vrstu predaha, barem nakratko, s obzirom da svi pomisle kako ćeš uskoro i umrijeti pa te otpišu kao relevantan faktor u mjerenjima i ishodima, strategijama i evaluacijama, i nisi im više konkurencija za ugledne pozicije u akademskoj i svakoj drugoj zajednici, na ovom svijetu, uopće. Stoga te neko vrijeme puste na miru pa čak uspiju iskazati i sažaljenje, ali samo ako poživiš još razumno kratko vrijeme nakon čega se efekt istroši, jer nitko nije sposoban iskazivati empatiju i razumijevanje predugo – radi se o prigodnim osjećajima rezerviranim za posebno teške situacije koje se ne mogu produžavati preko neke razumne granice nakon koje se očekuje da uistinu i umreš. Tako će biti i pristojno i bolje za sve one koji su uspjeli očuvati svoju humanost u onom kraćem vremenu u kojem se moglo predvidjeti da ćeš umrijeti. Svi, uostalom, umiru, i od tebe se nikako ne očekuje da od svoje smrti praviš predstavu, nego da budeš umjereno optimističan, pričaš i pišeš o lijepim stvarima, o mačkama i cvijeću, naprimjer, ili o tome kako ćeš, usprkos svemu, ti ipak pobijediti, te da uistinu i umreš kad za to dođe vrijeme.

Treba se ipak nadati da ti, kad dođe taj trenutak koji svi s nestrpljenjem očekuju, neće trebati morfij, jer se on ne može dati u dozama koje izlaze izvan okvira protokola propisanih u situacijama kad rak zdrobi kralježak ili prošuplji vodove za probavne enzime koji u tom slučaju počinju probavljati utrobu bolesnika. Bolesniku, istina, nema pomoći, ali to nikako nije razlog da se morfij primijeni u neadekvatnim koncentracijama, jer je morfij, uostalom, skup, a postoje i povjerenstva koja bi mogla ustvrditi da je pacijent preminuo prije predviđenog vremena i perioda u kojem se očekivalo da se pati prije nego što i uistinu umre – to bi za svakog liječnika koji drži do sebe bila velika mrlja u karijeri. Postoji, uostalom, dokumentacija o napredovanju bolesti, s nalazima arhiviranim iz mjeseca u mjesec i to je u svemu tome nepobitni faktor i dokazni teret, koji, za preminulog, doduše više ništa ne znači, ali koji bi se uvijek mogao iskoristiti protiv nekoga tko je još uvijek živ i tko svakako ne namjerava uskoro umrijeti i bilo bi šteta da bude kažnjen zbog nekoga tko bi umro i ovako i onako pa je svakako bolje da umre u skladu s propisima.

Zdravi još nikad nisu imali strpljenje s bolesnima i prirodno ni bolesni sa zdravima, što ne valja zaboraviti [...] Bolesnici ne razumiju zdrave kao što obratno zdravi ne razumiju bolesne i taj sukob je vrlo često smrtonosan; bolesnik mu na kraju krajeva nije dorastao, a prirodno ni onaj zdravi koji se zbog takvog konflikta dosta često razbolio [...] Zdravi, zapravo neprestance hine samaritanstvo koje nemaju, koje ne žele imati i koje, jer je hinjeno, bolesniku samo šteti i ne koristi mu nimalo [...] Pomažući bolesnome većinom ne pomažu, nego ga opterećuju. Bolesnik koji se vratio kući ne može si dopustiti opterećivanje. Ako bolesnik upozori na to da ga umjesto da mu pomažu zapravo opterećuju, oni koji su samo hinili da mu pomažu dat će mu po glavi. Spočitnut će mu oholost i bezgraničan egoizam, pri čemu je kod njega riječ samo o krajnjoj samoobrani.

Thomas Bernhard, *Wittgensteinov nećak*

# Moglo bi se čitati:

Thomas Bernhard, *Hladnoća, izolacija*, Meandarmedia (2012).

Thomas Bernhard, *Wittgensteinov nećak*, Meandarmedia (2003).

Jean Améry, *On Aging: Revolt and Resignation*, Indiana University Press (1994).

# Uvod u haiku 4

25. rujna 2023.

Četvrti dio uvoda u haiku govori o životu i poeziji Kobayashija Isse, najpopularnijeg haiku pjesnika. Razmatra se estetika niskog i običnog u njegovoj poeziji, koja je za Issu tipična i izrazito naglašena. To je za haiku, koji je vrsta sudara visoke i niske estetike, uobičajeno, no kod Isse su elementi koje bi netko možda nazvao i vulgarnim češći nego kod ostalih pjesnika iz haiku kanona. Slične tendencije ipak postoje, u manjoj mjeri, i u poeziji Bashoa i Busona pa bi se moglo reći da Issa i po tome donekle slijedi put haikua koji je zacrtao Basho.

**K**obayashija Issu među četiri kanonska haiku majstora snažno izdvaja poezija koja je na granici humora i tragedije, boli i komedije, gorčine i slatkoće.

Čak je i bor  
kojeg posadnih ostario!  
Jesenji sumrak

(Issa)

Takva poezija izrasla je vjerojatno i iz njegovog teškog života. Rođen je 1763. godine, a majka mu je umrla kad nije napunio ni tri godine. Otac mu se ponovno oženio, a maćeha ga je maltretirala. Godinama se s njom i polubratom sporio o imovini i ostavštini svog oca.

Issa je očevu kuću napustio već s četrnaest godina i otišao u Edo – današnji Tokio – gdje se upoznao s haiku poezijom. O tom se periodu njegovog života vrlo malo zna. Nakon četrnaest godina izbivanja, nakratko se vratio u rodno selo, ali ga je ubrzo i napustio, zbog svađa s maćehom.

Guske ga-gaču  
i šire tračeve  
o meni

(Issa)

Njegova su dugogodišnja lutanja oko Eda i Kyota djelomično i posljedica narušenih obiteljskih odnosa. U očevu se kuću vratio tek u svojoj pedesetoj godini, jedanaest godina nakon očeve smrti, postigavši dogovor o imovini s polubratom i maćehom i osiguravši pravo na pola očeve ostavštine. Ubrzo nakon toga se i oženio. Taj je period Issinog života bio obilježen tragedijama. Četvero njegove djece umrlo je jedva nekoliko mjeseci nakon rođenja, a u tridesetsedmoj godini života, umrla je i njegova supruga **Kiku**.

Uobičajeno je u životu da najveće zadovoljstvo na kraju rezultira najvećom tugom. Ali zašto – zašto to moje dijete, koje nije okusilo ni pola užitaka koje svijet nudi, koje bi s pravom trebalo biti svježije i zeleno kao snažne mlade iglice na vječnom boru – zašto mora ležati

ovdje na smrtnoj postelji, natečena od plikova i uhvaćena u odvratne kandže podlog demona boginja? [...] Dobro sam znao da nema smisla plakati, da se voda jednom protekla ispod mosta ne vraća, a rasuti cvjetovi nestaju bez povratka. Pa ipak, koliko god se trudio, nisam mogao, jednostavno nisam mogao presjeći uže ljudske ljubavi.

Taj svijet rose  
Iako je svijet rose  
Pa ipak...

*Svijet rose* je budistički koncept koji ukazuje na prolaznost. Dok zen ideal ustrajava na nevezivanju uz ovaj svijet u kojem će sve ispariti kao kapi rose, Issino je vjersko opredjeljenje prizemljenije i ljudskije. *Pa ipak...*

I ja sam napisao pjesmu slične teme i osjećaja, koja, iako je kratka, po formi nije ni waka ni haiku.

Iako je život isto  
Kao i kad se latice trešnje  
Otvore  
Pa usahnu  
Svejedno nas boli  
Kad djeca plaču

(Šiber)

Djeca i životinje čest su motiv u Issinoj poeziji.

“Ovoliki božur!”  
raširivši ručice  
reče djevojčica

(Issa)

To za haiku nije čudno, ali se Issini haikui o djeci i životinjama ipak izdvajaju po toplini.

Kroz metar snijega  
ore svoj put ...  
mačak ljubavnik

(Issa)

Issa suosjeća i s paucima, cvrčcima i krijesnicama. To je u skladu s filozofijom budizma koja prožima njegove haikue često na vrlo izravan, ponekad čak i na moralizatorski način, bez promatračkog otklona tipičnog za **Bashoa** i **Busona**.

Ptice grade  
Ne znajuć' da odabraše  
Drvo za sječū

(Issa)

Issina varijanta budizma nije bila zen nego budizam Istinski Čiste Zemlje ili *shin* budizam, najrašireniji oblik budizma u Japanu. Issa je bio i nezaređeni svećenik shin budizma. Taj je oblik budizma praktičniji i prizemniji od zena koji ne predlaže jasne formule za dostizanje prosvjetljenja, za razliku od shin budizma, koji propisuje recepte za spasenje i ponovno rođenje u nekoj od Budinih "čistih zemalja". Takav je oblik vjere šire prihvatljiv i možda je djelomično i razlog za široko prepoznavanje Issinog vjerskog sentimenta i njegovu veliku popularnost – Issa je danas vjerojatno napoznatiji i najomiljeniji haiku pjesnik.

Da je jutros  
počela jesen, psić ne zna  
kao ni Buda

(Issa)

Za mnoge bi se Issine haikue moglo reći da dodiruju sam rub kiča i patetike. Kad su najbolji, ostaju ipak uz sam rub i ne prelaze ga.

Na proljetnoj kiši –  
dijete uči mačku  
da pleše

(Issa)

Mnogi su japanski haikui zbog onomatopejskih elemenata teško prevodivi. Što se tiče krava, situacija je tu nešto povoljnija:

Krava –  
muu, muu, muu – iz  
magle izlazi

(Issa)

Issin je haiku o kravi sačuvao i naglasio svjetovne korijene haiku poezije, njenu usađenost u običnom i njenu navodnu “vulgarnost”, komičnost i prizemnost. Tko, uostalom, piše ozbiljnu poeziju o kravi u magli? Haiku se, naravno, može čitati i posve ozbiljno, a odnos prema njemu ovisi u ovom slučaju više o čitatelju nego o Issi. U modernoj varijanti, još je vulgarniji, a možda i snažniji, takozvani “američki haiku” **Jacka Kerouaca**:

Krava, tijekom velikog  
sanjivog sranja, okreće se  
da me pogleda.

(Kerouac)

Prizemljeno i svakodnevno, prosto i obično, koje bi netko nazvao i vulgarnim ili komičnim, važne su odrednice Issine poezije.

“Prvi snijeg!”  
on dreknu usred  
mokrenja

(Issa)

Zanimljivo bi bilo čuti kako bi Basho i Buson ocijenili ovakve Issine haikue, zato što bi ih možda podsjetili na haikue koji su se pisali isključivo radi vica i zabave, a koje su smatrali nedostojnim estetike haikua koju su propagirali. U Issinom se slučaju ipak ne radi o takvim haikuima i ne stječe se dojam da je Issina prva primisao zabaviti čitatelja jefitinim haiku- vicem. Prije bi se moglo reći da Issa ne bježi od onoga što bi netko smatrao prizemnim i trivijalnim i doživljava scenu muškarca kojeg je iznenadio prvi snijeg dok mokri sasvim legitimnim haiku prizorom, jednako kao i seljaka koji čupa repu ili proljetnu livadu punu ljubičica. Naša su bivanja, uostalom, ljudska i po svojoj prizemnosti, a naša je ljudskost po svojoj krhkosti i slabosti ponekad i tragično smiješna. Issini su haikui često upravo takvog okusa.

Supruga ga je  
gledala u sumo borbi –  
a izgubio je.

(Issa)

Moglo bi se reći i da Issa prirodno nastavlja put haikua koji je zacrtao Basho, odmičući se još dalje od kodificirane poezije pune referenci za čije je razumijevanje nužno visoko obrazovanje.

Među cvjetovima  
čaja, igraju se  
skrivača – vrapci.

(Issa)

I Basho je napisao pokoji haiku koji bi se mogao kategorizirati kao vulgaran, zapravo ne toliko različit od Issinih haikua. U haikuu o vrapcu i rižinim kolačićima pojavljuje se motiv potpuno nedostojan visoke waka poezije.

O, vi vrapci!  
Posrali ste sve rižine kolačiće  
na rubu trijema.

(Basho)

Iako je komičan, ovaj haiku ima i druge dimenzije, naprimjer, onu vizualnu gdje se blijeda boja *mochi* rižinih kolačića kontrastira prema ptičjem izmetu. Tu je i razočarani autor, kuhar koji je ostavio rižine kolačiće na rubu trijema, da se osuše na suncu, a vrapci su mu uništili trud. Postoji i vjerski i obredni aspekt haikua, a taj je da se mochi kolačići nude kao dar šintoističkim i budističkim božanstvima, pogotovo za Novu godinu. Važno je da kolačići budu čisti i s njima se stoga postupa s posebnim obzirom. Vrabac je u waka poeziji uvijek prikazivan kao simbol elegancije i ptica koja često pjeva među trešnjinim cvatom. Ovaj je haiku i sam Basho posebno isticao kao primjer inovacije u haiku poeziji i odmaka od tradicionalnih i uzvišenih poetskih slika prema stvarnim fenomenima i istinskom karakteru prirode i svijeta.

I Buson je pisao haikue koji bi se u prvom dojmu mogli učiniti isključivo vulgarnim.

Plemenito  
njegova svetost – opat  
sere u pustopoljini.

(Buson)

Ovaj bi haiku mogao lako biti i senryu, no može se čitati na različite načine, kao i većina haiku poezije. Jedan od načina je, naravno, komičan i vulgaran, gdje se komičnost postiže kontrastom otmjenosti i plemenitosti funkcije koju opat obavlja te odjeće koju nosi, s činom čučanja u polju dok obavlja nuždu. Drugi bi način mogao biti subverzivan i revolucionaran i ukazivao bi na to da je navodna plemenitost svećenstva društveni konstrukt u kojem nema ničega svetog – i opat jednako obavlja nuždu kao i svi. Treći je način čitanja donekle mračan. Haiku prenosi sliku usamljenog čovjeka u tmurnom okružju pustopoljine i uvelih biljaka, koji sere jednako kao i bilo koji drugi čovjek, iako obavlja uzvišenu religijsku dužnost. Po tome smo svi jednaki i svi u istom kotaču svijeta patnje i prolaznosti, bez obzira na eventualnu, samo prividnu, uzvišenost i svetost uloge koju u njemu igramo. Iako je na prvi dojam komičan, haiku priziva mračnu, pomalo stravičnu i bizarnu atmosferu čestu u Busonovoj poeziji.

Haiku je forma suprotstavljenih tendencija, sudara “visoke” i “niske” estetike, “elegantnog” i “običnog”, a udio suprotstavljenih elemenata

ovisi o autoru. Issa spada u autore kod kojih je obično i nazigled vulgarno prisutnije od elegancije koja karakterizira waku. Iz Issinog opusa moglo bi se zaključiti da je on svjesno ustrajavao na “niskoj” estetici pokušavajući pomaknuti njihalo haikua u tom smjeru.

Jelen  
žvače i prosipa  
cvjetove djeteline

(Issa)

I Issin je doživljaj budizma bitno jednostavniji i priprostiji od elegancije tipične za zen varijantu budizma. Issa rijetko slijedi zen ideal nepristajanja uz svijet i u svojim se haikuima osobno i često pojavljuje u različitim raspoloženjima.

Ne odlazi, ne –  
iako slabo pjevaš  
ti si moj slavuj

(Issa)

Zen-majstor **Suzuki** u vezi s naglašavanjem osobnog u poeziji i zenu piše:

Ne postoji autorov “ego” koji teži ka vlastitoj glorifikaciji. Haiku se, kao i zen, užasava egoizma u bilo kakvom obliku iskaza.

Takav pogled na haiku sužava njegovu definiciju i treba primijetiti da se autor, iako rjeđe, ipak pojavljuje i u Bashovim i u Busonovim haikuima.

Prvi je snijeg.  
Putnik je ime kojim  
se želim zvati.

(Basho)

Krijesnica je čest motiv u Issinim haikuima. Issa je napisao dvjestotinjak haikua o krijesnicama, a taj kigo (*hotaru*) najčešće označava najtopliji period ljeta. Tromo i lelujavo kretanje kroz noć, jače i slabije žarenje posve krhkog i sitnog života koji se pojavljuje i nestaje utjelovljuje budistički koncept prolaznosti.

Prva krijesnice  
 čuvaj se: prljav je zrak  
 glavnoga grada!

(Issa)

Issa je umro 1828. godine u rodnom selu, u 65. godini života. Napisao je više od 20000 haikua. Basho ih je napisao desetak puta manje.

# Moglo bi se čitati:

Lewis Mackenzie, *The Autumn Wind: A Selection from the Poems of Issa*, John Murray (1957).

Issa, *The Year of My Life*, University of California Press (1960).

Kobayashi Issa, *Spring of My Life and Selected Haiku*, Shambhala Publications (2013).

Daniel G. Lanoue, *Becoming a Child: Issa's Poetic Consciousness*, *Modern Haiku* 46.3 (2015).

Issa, *The dumpling field: haiku of Issa*, Swallow Press, Ohio University Press (1991).

Vladimir Devidé, *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir*, Zagrebačka naklada (2003).

# Znanost o bolesti i smrti 2

9. listopada 2023.

Bolesnicima se društveni rituali često ukazuju u posve drukčijem svjetlu nego zdravim ljudima. Društva su mehanički teatri namijenjeni krađi vremena u kojima ljudi provode svoje vrijeme glumeći u svakodnevnim sapunicama. Taj automat koji krade sadašnjost, jednako bolesnima kao i zdravima, pulsira u ritmu godina i sezona, a ljudi u njemu kao hipnotizirani mravi obavljaju svoje zadatke, planirajući budućnost i zaboravljajući na sadašnjost.

Esej sadrži i citate iz pisama Lucija Aneja Seneke Paulinu (*De brevitae vitae*) i Luciliju.

**B**olesnik mnogo češće od zdravih ljudi razmišlja o vremenu. Uglavnom o tome koliko mu je još vremena ostalo, ali i o vremenu koje je prošlo i svemu što je radio te o onome što se od njega očekuje da radi u vremenu koje još ima. Bolesnik mnogo bolje od zdravih ljudi vidi koliko mu je vremena oteto i koliko je vremena i svojevrijedno potrošio na stvari na koje ga danas ni u ludilu ne bi trošio. Društva su organizirana kao strojevi za krađu i drobljenje vremena, to su hipnotički teatri u kojima se igraju loši komadi, sapunice i glupave melodrame, i u kojima svi sudjelujemo plaćajući ulaznice vlastitim vremenom.

Čut ćeš mnoge kako kažu: “Poslije pedesete povući ću se u dokolicu, a u šezdesetj ću napustiti javnu službu.” A, kakvo jamstvo, molim te, imaš da će tvoj život trajati toliko dugo? [...] Kako je kasno početi živjeti baš kad moramo prestati! Kako je suludo zaboraviti na smrt da bi se svi planovi odgodili do pedesete ili šezdesete te život započeti od trenutka do kojeg rijetki stignu!

Seneka, *O kratkoći života*

Veliki dio ljudskih bivanja odvija se mehanički. U obavljanju stvari koje “trebamo” ili “moramo” raditi da bismo preživjeli. U redovitom izvođenju rituala nužnom da bi se svijetom ljudi-automata moglo proći neometano. U stalnom imenovanju stvari i kategorija, svakodneвно ponavljano da bi se mehaničkom bivanju dao legitimitet. Takvi procesi vode depersonalizaciji i dehumanizaciji pojedinca, a sve zbog uklapanja u društveni automat. Bolesnima se, zbog svog nužno drukčijeg pogleda na društvo, ovi procesi često razotkriju pa uobičajene društvene rituale i opće poznate istine ugledaju u posve drukčijem svjetlu.

Ljudi pridaju veliku važnost prihodu i milostinji te stoga iznajmljuju svoj rad, usluge ili snagu. No, nitko ne cijeni vrijeme; svi ga rasipaju kao da je badava. Ali, pogledaj te iste ljude kako se privijaju liječniku uz noge kad obole i osjete opasnost od smrti, pogledaj kako su spremni, ako im prijete smrtna kazna, potrošiti sve što imaju samo da bi ostali na životu! [...] kad bi svaki od njih imao pred očima broj godina koje su mu preostale, kao što zna broj onih koje su mu protekle,

kako bi se uskomešali oni koji bi vidjeli da ih je preostalo tek nekoliko, kako bi štedljivo s njima postupali!

Seneka, *O kratkoći života*

Zdravi o budućnosti razmišljaju kao o prostoru mogućnosti, kao o vremenu kad će se svi njihovi planovi ostvariti. Pred njima su godine, još mnogo, mnogo godina i oni nisu na stravičnoj krivulji propasti i raspada kojom putuju bolesni. Pred zdravima su neostvarena velika djela, tko zna kakva još i što ih sve veliko čeka, pogotovo ako su još dovoljno mladi. Zdravi ne žive u sadašnjosti, oni ono "pravo" življenje i život koji tek očekuju, ostavljaju za budućnost. Čak i kad se odmaraju, odmaraju se planski, uvijek u skladu s mehanikom društvenog automata pa tako krajem lipnja poteku rijeke automobila, autoputevi se zakrče, kao i sva ta mjesta koja se obavezno moraju vidjeti i na kojima se mora uživati. Svi tamo dolaze da nešto nađu, nešto za sebe što im nedostaje u siječnju i veljači, ne znajući pravo što je to. Pa na tim mjestima gdje su se odlučili odmarati ponavljaju uobičajene obrasce iz betonskog siječnja i veljače; žure, kupuju, prisvajaju, nadmeću se, pretječu, pod stresom da ne propuste nešto, iako ne znaju što bi se to moglo propustiti, a da nije upravo jednako onome za što se boje da ne propuste u betonskom siječnju i veljači. Tako svi sa sobom nose gužvu i beton i veljače i svi su jednako tmurni kao početkom godine kad planiraju kako će u kolovozu postati neki drugi ljudi, zapravo postati konačno autentični, kad pobjegnu od betonskog života koji ih pritišće. Ništa se tako na tim mjestima kojima hrle ne promijeni niti se može promijeniti, jer upravo su isti takvi koji bježe od betona i veljača i stvorili beton i veljače, da u njima zauzimaju, stječu i pretječu, troše i kupuju, osjetivši ponekad, iako posve rijetko, da postoje sunčani kolovozi i mirisni borovi i more i vrijeme koje drukčije teče, i obećavši sebi da će u kolovozu otići tamo i biti posve drugačiji, autentični, i da će konačno naći ono nešto za čim su žudjeli, barem nakratko, u siječnjima i veljačama, iako ne znaju što bi to moglo biti, a da nije uobičajeni siječanj i veljača. I beton.

Zar je doista takav užitak za čovjeka umrijeti u jarmu? Pa ipak, brojni tako misle; njihova želja za njihovim poslom traje duže od njihove sposobnosti; bore se protiv slabosti tijela i smatraju starost teškom samo zato što ih ostavlja po strani. Zakon ne poziva vojnika nakon njegove pedesete godine, ne poziva senatora nakon njegove šezdesete; ljudi samima sebi teže daju odmor nego što im ga zakon daje. U međuvremenu, dok pljačkaju i bivaju pljačkani, dok jedni druge

uznemiruju, dok jedni druge čine jadnim, njihov život prolazi bez ikakve vrijednosti, bez zadovoljstva, bez ikakvog duhovnog poboljšanja.

Seneka, *O kratkoći života*

Naš um crpi iz prošlosti i planira za budućnost. Dogodilo se tako da nam je sadašnjost izmaknula. Zato nikad više nećemo moći leći kao mačka na sunce, lijeno treptati i koji put zavrtjeti repom, sve dok nam ne bude dosta. A onda ustati i odšetati u hlad magnolije, uvijek i potpuno u sadašnjem trenutku. Mi smo bića koja žive za vrijeme koje nikad ne dolazi, jer samo je sadašnjost tu, a sva ona budućnost koju planiramo i željno iščekujemo zapravo ne postoji. A ako se i ostvari u nekoj budućoj sadašnjosti ni onda je nećemo moći uistinu proživjeti jer ćemo i tada promišljati o nekoj novoj budućnosti, a željena će nam se i iščekivana budućnost, koja je nakratko postala sadašnjost, učas istopiti u prošlost. Nema više. Nitko danas ne zna živjeti u sadašnjosti, a čak i nas nekoliko koji pokušavamo, u tome ne uspijevamo jer za to bi prvo trebalo napustiti svijet, popeti se na svaku planinu kao **Basho**, uskim putem prema sjeveru, ili preći pješice tisuću milja od Wisconsina do močvara Floride kao **Muir**, grleći usput hrastove Kentuckyja i srebrnu mahovinu Georgije. Trebalo bi se odmetnuti, a onda prestati pokušavati. A ni tada nije sigurno.

Vrlo bijedan [...] a ne samo kratak mora biti život onih koji teško rade da bi dobili ono za što moraju još teže raditi da bi to isto i zadržali. Velikom mukom postižu ono što žele, a tjeskobno čuvaju ono što su postigli; u međuvremenu ne uzimaju u obzir vrijeme koje se nikad više neće vratiti. Nove obuzetosti smjenjuju stare, nada vodi k novoj nadi, ambicija k novoj ambiciji.

Seneka, *O kratkoći života*

Ni većini bolesnika ne uspijeva othrvati se toj zabludi i predstavi, i mnogi računaju na vrijeme koje je tek pred njima. Računaju na vrijeme u kojem će možda biti zdravi i troše tako ono vrijeme koje imaju na tjeskobno razmišljanje o pretragama i nalazima te trendovima koji uporno otkucavaju jedno drugo, a zapravo isto vrijeme u njima, slijepo i bezosjećajno vrijeme diobe stanica u kojem nema ni sadašnjosti ni prošlosti ni budućnosti nego samo monotonog takta koji oduzima. Prođe tako i sedam godina i bolesnik kaže, "ali ja uopće nisam živio, ja sam samo mislio o nalazima i bolnicama,

o susretima s liječnicima i njihovim prognozama o vremenu koje jest i vremenu koje još imam, ali ništa od tog vremena ja nisam imao.”

Najveća je prepreka življenju očekivanje, nada u sutrašnjicu kojom tratimo sadašnjost. Raspolagao bi onim što je u rukama sudbine, a ispuštaš ono što držiš u vlastitim. Kamo gledaš? Kojem cilju stremiš? Ono što tek treba doći, nesigurno je; zato živi sada!

Seneka, *O kratkoći života*

Neizlječiva ili smrtonosna bolest znači i da ne postoji vrijeme nakon izlječenja, jer izlječenja nema. Postoji samo vrijeme bolesti s kojom treba živjeti. U tome su bolesni i zdravi donekle jednaki – postoji samo vrijeme u kojem jesmo i u kojem treba živjeti, a to vrijeme nije ni prošlost ni budućnost. Život, uostalom, svakog od nas ubija, samo neke žešće i brže, a neke polaganije. Treba živjeti koliko se može i biti sretan u vremenu u kojem nas ništa ne boli. Treba voljeti. I disati. I plivati. I popeti se opet na sva ona mjesta gdje smo se penjali, ako možemo.

[...] svaki dan malo našeg života nam se oduzima; čak i kad rastemo, život nam se skraćuje. Gubimo djetinjstvo, potom dječastvo, pa mladost. Sve je prošlo vrijeme izgubljeno vrijeme, čak i jučer. I ovaj dan koji upravo trošimo dijelimo između sebe i smrti. Pješčani sat ne prazni se posljednjim zrnom pijeska, nego svime što je prije isteklo; jednako tako, konačni trenutak kada prestajemo postojati ne donosi sam po sebi smrt; on tek dovršava proces umiranja. U tom trenutku stižemo do smrti, ali već smo dugo bili na tom putu.

Seneka, *Pisma Luciliju*

Kad su mu priopćili dijagnozu, rekao je “oh, kako bih volio proživjeti još samo jedno ljeto, u suncu i snazi”. A ljeto je došlo i prošlo, pa još jedno, a i treće je upravo završilo, a on i dalje želi još. Dogodilo se nekako da ta ljeta uopće i nisu dolazila i odlazila, nego su uvijek bila tu i sad, potiskujući zaboravljene zime i sobe za izolaciju i autoportrete u mračnim prozorima bolnica, u gluho doba noći. Dogodilo se da je stalno bilo sad, evo opet, i da sve te godine, jedna, dvije i tri kao da i nisu bile. Kao da je sad pobjegao iz bolnice

na more želeći odživjeti to svoje ljeto koje su mu htjeli oteti, a već ga treće ljeto zatiče na stijeni, gdje se i opet ipak uspio spustiti kroz miris pavitine, putićem zaraslim u šmriku i crniku.

# Moglo bi se čitati:

Lucius Annaeus Seneca, *O kratkoći života: Odabrana pisma Luciliju / Seneka. Priručnik (Enchiridion) / Epiktet*, Nova Akropola (2007).

Marcus Aurelius, *The Meditations of Marcus Aurelius*, Walter Scott (1887).

Lucius Annaeus Seneca, *The Complete Moral Letters to Lucilius*, Stoici Civitas Press (2013).

Seneca, *Seneca: Selected Philosophical Letters*, Oxford University Press (2007).

# Između Palestine i Izraela

## Jean Améry i Edward Said

20. listopada 2023.

Nije mi poznato jesu li Jean Améry i Edward Said ikad razgovarali o Palestini i Izraelu. Šteta je ako nisu, jer sam siguran da bi se njih dvojica dobro razumjeli, iako se, vjerojatno, ne bi složili. Ova epizoda je pokušaj uspostave tog dijaloga kroz odlomke tekstova koje su pisali, uglavnom sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Epizoda se tiče nemoguće obveze da se bude Židov i nemoguće obveze da se bude Palestinac, negdje između Palestine i Izraela.

**N**e vjerujem ovom miru. Deklaracije o ljudskim pravima, demokratski ustavi, slobodan svijet i slobodni tisak, ništa me više ne može uljuljati u san sigurnosti iz kojeg sam se probudio 1935. Kao Židov idem kroz život poput bolesnika s jednom od onih bolesti koje ne uzrokuju velike poteškoće, ali će sigurno završiti kobno. Nije uvijek patio od te bolesti. Kad se pokuša, poput Peer Gynta, oljuštiti kao luk, ne otkriva bolest. Njegov prvi hod do škole, njegova prva ljubav, njegovi prvi stihovi nisu imali nikakve veze s tim. Ali sada je on bolestan čovjek, ispred svega, i dublje nego što je krojač, knjigovođa ili pjesnik. Dakle, i ja sam upravo ono što nisam, jer nisam postojao dok to nisam postao, iznad svega: Židov. Prijeti mi smrt od koje bolesnik neće moći pobjeći. *Bonjour, Madame, Bonjour, Monsieur*, pozdravljaju se. Ali ona ne može i neće svog bolesnog susjeda osloboditi njegove smrtne bolesti po cijenu da i sama od nje pati do smrti. I tako ostaju stranci jedno drugome.

[...]

Dok se još uvijek identificiralo masovne grobnice u kojima su pokopani Židovi, u Poljskoj i Ukrajini izbili su antisemitski neredi. U Francuskoj je tradicionalno povodljiva sitna buržoazija dopustila da je zaraze okupacijske snage. Kada su se preživjeli i izbjeglice vraćali i polagali pravo na svoje bivše domove, prostodušne bi domaćice povremeno izjavile, s neobičnom mješavinom zadovoljstva i ljutnje, "*Tiens, ils reviennent; on ne les a tout de même pas tous tués.*" [Pa, vraćaju se; ipak ih nisu sve poubijali.] Čak i u zemljama poput Nizozemske, gdje je antisemitizam prije bio gotovo nepoznat [...] sada je navodno postojao "židovski problem", ostavljen u naslijeđe od njemačke propagande. Engleska je zatvorila Palestinu kojom je upravljala, za moguće židovske imigrante koji su pobjegli iz logora i tamnica.

Jean Améry, *O nužnosti i nemogućnosti da se bude Židov*

[...] muslimanski i kršćanski Palestinci, koji su živjeli u Palestini stotinama godina dok nisu protjerani 1948., bili [su] nesretne žrtve istog pokreta čiji je glavni cilj bio okončati viktimizaciju Židova od strane kršćanske Europe. Pa ipak, upravo zato što je cionizam bio tako zadivljujuće uspješan u dovođenju Židova u Palestinu i izgradnji nacije za njih, svijet se nije zabrinuo zbog onoga što je taj pothvat značio u kontekstu gubitka, raseljavanja i katastrofe za palestinske starije generacije. Stoga je sada potrebno nešto poput [...] dvostrukog uvida kako bismo vidjeli i vrlo dobro poznati uspjeh i daleko manje poznatu katastrofu koju je Hannah Arendt prikazala na sljedeći način:

“Nakon [Drugoga svjetskog] rata pokazalo se da je židovsko pitanje, koje se smatralo jedinim nerješivim, doista riješeno – i to kolonizacijom pa osvajanjem teritorija – ali to nije riješilo ni problem manjina ni onih bez države. Naprotiv, kao i gotovo svi drugi događaji našeg stoljeća, rješenje židovskog pitanja samo je proizvelo novu kategoriju izbjeglica, Arape, čime je broj onih bez države povećan za dodatnih 700,000 do 800,000 ljudi.”

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

[...] ne može se razumjeti fenomen Izraela bez potpune spoznaje o židovskoj katastrofi. Metaforički rečeno, svi u Izraelu su sinovi ili unuci nekoga tko je ugušen plinom. Nasuprot tome, u Njemačkoj, i u ostatku Europe, može se ne biti ni “sin” ni “unuk”. [...] Židovi, da upotrijebimo Hofmannsthalove riječi, ne mogu “nikada odagnati sa svojih vjeđa klonulost davno zaboravljenog naroda”, ni u Izraelu ni drugdje. Svaki Židov je, i još će dugo biti, na jednom od onih marševa smrti na koje su evakuirani židovski logoraši bili prisiljeni krenuti u proljeće 1945. Nova ljevica ne shvaća da se Izrael još uvijek može razumjeti samo na ovoj turobnoj pozadini i da će tako biti još nekoliko desetljeća. Kako objasniti mladima da Izrael nije zemlja kao bilo koja druga? To je utočište za krajnje iscrpljene preživjele žrtve progona.

Jean Améry, *Krepostni antisemitizam* (1969)

Bili smo u zemlji imena Palestina. Jesu li opravdani naše izvlaščivanje i brisanje, kojim je gotovo milijun nas natjerano da napusti Palestinu, a naše je društvo prestalo postojati, čak i ako je riječ o spašavanju ostatka europskih Židova koji su preživjeli nacizam? Po kojem se to moralnom ili političkom standardu od nas očekuje da ostavimo po strani svoje zahtjeve za našim nacionalnim postojanjem, našom zemljom, našim ljudskim pravima? U kojem to svijetu nema rasprave kada se čitavom narodu kaže da je pravno odsutan, iako se na njega dižu vojske, čak i protiv njegovog imena vode kampanje, a povijest se mijenja kako bi se “dokazalo” njegovo nepostojanje?

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

U redu, čujem da se ljudi protive, ali što se ta [židovska katastrofa] tiče palestinskih Arapa koji su i sami protjerani iz svojih kuća i domova iako nisu bili ti koji su ubili milijune Židova? Na ovo pitanje, kao ishodište argumentacije, doista je teško odgovoriti. Treba li isticati da su arapske izbjeglice, uz mrvicu dobre volje arapskih država, tu mogle pronaći utočište, dok su Židovima koje je Hitler progonio i prijetio im ubojstvom sva vrata bila zatvorena? Znam da ovo nije osobito jak ni uvjerljiv odgovor. Ipak, čak i ako se uzme u obzir da Palestina možda i nije bila pravo mjesto za uspostavu židovske države, ostaje činjenica da država Izrael sada postoji. Stvorena je s jednakim legitimitetom prema međunarodnom pravu kao i bilo koja druga. Ne može se predati ljudska bića koja sada žive u ovoj državi protivnicima koji, jasno je, ne bi uzimali zarobljenike, bez obzira na ono što tvrdi arapska propaganda u inozemstvu.

Jean Améry, *Kreposni antisemitizam* (1969)

Ali ono što je najvažnije je stalno izbjegavanje ili ignoriranje današnjeg postojanja oko četiri milijuna muslimanskih i kršćanskih Arapa koji su sebi i drugima poznati kao Palestinci. Oni čine “pitanje Palestine“, a ako ne postoji zemlja koja se zove Palestina, to nije zato što nema Palestinaca. Ima ih [...]

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

[...] nije moja briga je li antisemitizam, koji me je pretvorio u Židova, oblik ludila ili nije; to je ipak, bez obzira na to, povijesna i društvena činjenica. Ja sam uistinu bio u Auschwitzu, to nije bilo samo u Himmlerovoj mašti. A antisemitizam i dalje postoji. Trebalo bi biti potpuno slijep na naše društvene i povijesne okolnosti da bi se to zanijekalo. To vrijedi za njegova središta, Austriju i Njemačku, gdje se nacistički ratni zločinci ili uopće ne gone ili im se presuđuju smiješno kratke zatvorske kazne, od kojih ionako odsluže jedva trećinu. On postoji u Engleskoj i Sjedinjenim Državama, gdje toleriraju Židove, ali ne bi bili previše nezadovoljni kad bi ih se riješili. Postoji, pod krinkom nacionalističkog anticionizma, i u arapskim državama. Postoji, sa značajnim posljedicama, u intelektualnom svemiru Katoličke crkve. [...]

Jean Améry, *O nemogućoj obvezi da se bude Židov* (1966)

Sve do danas, šokantna je činjenica da samo spominjanje Palestinaca ili Palestine u Izraelu, ili za uvjerenog cionistu, znači imenovati ono što se ne smije imenovati – samo naše postojanje snažno optužuje Izrael za ono što nam je učinio.

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

Da izbjegnem nepotrebne nesporazume: znam kao i bilo tko da se Izrael doista nalazi u neugodnoj ulozi okupacijske sile. Ne bih ni u snu mogao prihvatiti sve što rade razne izraelske vlade. Moji odnosi s ovom zemljom, koju je Thomas Mann u svojoj tetralogiji o Josipu opisao kao “mediteransku zemlju, ne baš kao dom, pomalo prašnjavu i kamenitu”, gotovo da i ne postoje. Nikada nisam bio tamo, ne govorim njezin jezik, ono malo što znam o njenoj kulturi graniči s neugodnim, a njezina religija nije moja. Pa ipak, više mi znači njezino postojanje nego postojanje bilo koje druge države. Na ovoj točki prestaje svaka deskriptivna ili analitička objektivnost, a predanost prestaje biti samo neka dobrovoljno preuzeta obveza i postaje, u različitim značenjima riječi, egzistencijalne prirode.

Jean Améry, *Kreposni antisemitizam* (1969)

Palestina je obnovljena, rekonstruirana, ponovno uspostavljena. Koliko su brutalni ovi činovi bili da se naslutiti, ja mislim, iz ovih primjedbi Moshea Dayana u travnju 1969.:

“Došli smo u ovu zemlju koja je već bila naseljena Arapima i ovdje uspostavljamo hebrejsku, odnosno židovsku državu. U velikim područjima zemlje [...] kupili smo zemlju od Arapa. Židovska sela su izgrađena na mjestu arapskih sela. Vi čak ne znate ni imena tih arapskih sela, a ja vas za to ne krivim, jer te geografske knjige više ne postoje; ne samo zato što knjige ne postoje, nego nema ni arapskih sela. Nahalal [Dayanovo selo] je nastao u mjestu Mahalul, Gevat – u mjestu Jibta, (Kibuc) Sarid – u mjestu Haneifs, a Kefar Yehoshua – u mjestu Tell Shaman. Nema nijednog izgrađenog mjesta u ovoj zemlji koje nije imalo nekadašnje arapsko stanovništvo.“ [Ha-Aretz, 4. travnja 1969.]

Čak je i Dayanova terminologija, koliko god bila iskrena, eufemistična. Jer ono što on misli pod “ni arapska sela nisu tamo” jest da su ona bila sustavno uništavana. Jedan ogorčeni Izraelac, profesor Israel Shahak, koji procjenjuje da je tako eliminirano gotovo četiri stotine sela, rekao je da su ta sela “potpuno uništena, sa svojim kućama, zidovima vrtova, pa čak i grobljima i nadgrobnim spomenicima, tako da doslovno ni kamen nije ostao stajati, a posjetiteljima koji prolaze govore da je ‘sve to bila pustinja’”.

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

Prvi sam put posjetio Izrael. [...]

Vidio sam i okupaciju. Nije to bila lijepa slika. Naoružani okupatori neizbježno poprimaju izgled rase gospodara. Ipak, kad god sam vozio te mlade izraelske ratnike svojim automobilom, vidio sam samo potpuno iscrpljene jadnike kako se savijaju pod težinom svojih strojnica. Uzgred, a to može biti čista slučajnost, ili bi slučajnost mogla odražavati statističku istinu, gotovo svi su bili “crni” Židovi: roditelji su im došli iz Tunisa, Maroka, Jemena, Iraka i Irana. Jedan od njih, čije su crte lica bile potpuno crnačke, došao je čak iz Libije. Kao objašnjenje, jednostavno je rekao: “Gadafi . . .”

Vidio sam i fanatike u kaftanima pred Zidom plača koje sam doživio krajnje zloslutnim, s obzirom na ono što znam o njihovom podzemnom utjecaju, koji je dovoljno jak da spriječi vladu da pristane na internacionalizaciju svih tih mjesta beznadnog praznovjerja. Gospodin Kissinger, tragični Židov iz Fürtha, vreba negdje iz pozadine, zadužen za provedbu američke politike moći u regiji. Kontradiktornost situacije doslovno izluđuje. Pa ipak, mnogi misle da je sve to posve jednostavno. Razgovarao sam s vrlo mladim vojnikom sjevernoafričkog podrijetla koji mi je rekao da je plaćen 150 izraelskih funti (otprilike 60 DM) mjesečno i da mu je obitelj siromašna. Kad sam mu iskazao žaljenje, prekinuo me je i rekao: “Ne volim se boriti. Ali ja želim živjeti, pa ću se boriti.” Čini se da sve ide ka toj borbi, konačnom obračunu. Ne vidim rješenja. Arapi traže svoja prava, a Židovi svoja. Njihove tvrdnje isključuju jedna drugu. Bertrand Russell jednom je rekao: “Bila je pogreška naseliti Židove u Palestinu; ali sada kada ova država postoji, bila bi još veća greška riješiti je se.” Čovjek mora biti budala da ne vidi da Arapi, jasno je, od saudijskih despota do Arafata i njegove realpolitike, od Gadafija do komunističkog nacionalističkog (ili da kažem nacionalsocijalističkog?) gradonačelnika Nazareta, žele uništiti Izrael. Jednako je jasno da bi svjetske sile odahnule kad bi Izrael doista bio prisiljen otići. Da bi cijela konstelacija mogla ponovno na tragičan način zaoštriti “židovsko pitanje”, koje se drži pod poklopcem još od Auschwitza, krajnja je posljedica s kojom se moramo suočiti čak i sada.

Jean Améry, *Kreposni antisemitizam: govor prilikom židovsko-kršćanskog tjedna bratstva* (1976)

[Menahem] Begin je godinama bio poznat kao terorist i nije se trudio sakriti tu činjenicu. Njegova knjiga *Pobuna* može se naći u bilo kojoj sveučilišnoj ili javnoj knjižnici osrednje veličine kao dio standardne zbirke Bliskog istoka. U toj knjizi, Begin opisuje svoj terorizam – uključujući masovni masakr nevinih žena i djece – sa svim pravedničkim (i jezivim) detaljima. Priznaje da je odgovoran za masakr 250 žena i djece u arapskom selu Deir Yassin u travnju 1948. godine. Ipak, nekoliko tjedana nakon izbora u svibnju 1977. pojavio se u tisku kao “državnik” impliciitno uspoređen s Charlesom De Gaulleom, a njegov je terorizam bio zaboravljen. Ovdje se ne može reći

da su dokazi o Beginovu terorizmu zataškani. Bili su tu, uvijek su bili tu pred bilo kim tko je raspravljao o modernom Izraelu, i redovito su citirani (pri razlikovanju, naprimjer, Begina i recimo Davida Ben-Guriona ili Golde Meir, koji se smatraju državicima). Ipak, toliko je jak konsenzus koji proglašava da su izraelski čelnici demokratski, zapadnjački, nesposobni za zla koja se inače povezuju s Arapima i nacistima (koja bi, na kraju krajeva, Izrael svojim postojanjem trebao negirati), da je čak i zalogaj poput Begina koji zapinje u grlu, pretvoren u samo još jednog izraelskog državnika (a dobio je i počasni doktorat Sveučilišta Northwestern 1978. i dio Nobelove nagrade za mir povrh svega!). Upravo oni liberali koji posvuda otkrivaju uzroke i nedjela jednostavno nemaju što reći o Beginu, o mučenjima u Izraelu ili o doslovno nezaustavljivoj aneksionističkoj politici izraelske države.

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

[...] želim ustvrditi, najjače što mogu, iako to ni na koji način ne dovodi u pitanje moju egzistencijalnu povezanost s Izraelom, da dijelim patnju svake žrtve mučenja, čak i ako je arapski terorist s krvavim rukama. U mom sustavu vrijednosti [...] apstraktna kategorija “ljudsko biće” ima prednost nad pojmom “Židov”. Hitno pozivam sve Židove koji žele biti ljudska bića da mi se pridruže u radikalnoj osudi sustavnog mučenja. Tamo gdje počinje barbarstvo, čak i egzistencijalne obveze moraju prestati. Apstraktne zapovijedi morala imaju prednost, trebaju i moraju imati prednost, nad svim egzistencijalnim obzirima.

Nadalje, nijedna donekle racionalna osoba ne može prihvatiti da se društvo temelji na rabinskim zakonima, da se legende pretvaraju u “povijest” na kojoj se pak temelje aktualne političke pretenzije.

Jean Améry, *Granice solidarnosti: o vezi židovske dijaspore s Izraelom* (1977)

[...] kada je David Ben-Gurion 1948. proglasio rođenje Države Izrael, namjerno je izostavio bilo kakvu izjavu o granicama Izraela u svojoj deklaraciji. Begin je poduzeo mnogo uredniji korak osiguravanja zakonitosti tih granica koje su se neprestano širile. Štoviše, kada je iznosio svoj plan za palestinsku autonomiju,

pazio je da napravi razliku između samouprave za stanovnike i suvereniteta nad zemljom na kojoj žive. [...] time je ukazao na nepoželjnost činjenice, čak i štetu za Židove što se moraju brinuti o inferiornoj rasi, a u isto je vrijeme za Izrael zadržao pravo na vlast i naseljavanje svuda gdje je Bog rekao [...] da je židovski teritorij. O ovoj kombinaciji teologije, pravne profinjenosti i čiste kazuistike, američki tisak, zajedno s liberalnom akademskom zajednicom, imao je vrlo malo za reći, iako je isporučio brojne iskaze potpunog zgražanja nad islamskim ekscesima u Iranu.

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

Sama činjenica da premijer Begin, s Torom u ruci i oslanjajući se na biblijska obećanja, naziva, protivno svakom razumu i povijesnom uvidu, okupirane dijelove jordanske Zapadne obale “oslobođenima” i namjerava djelovati u skladu s tim, bila bi dovoljan razlog za Židove u dijaspori da preispitaju svoj odnos prema Izraelu. Nepotrebno je reći da je nezamislivo da bi opozvali svoj pakt solidarnosti s tom zemljom. “Židovi i osobe klasificirane kao Židovi prema Zakonu o državljanstvu Reicha za zaštitu njemačke krvi” i dalje se definiraju pogledom nežidova.

[...]

Egzistencijalni pakt solidarnosti između Židova u dijaspori i Izraela ne sadrži klauzulu o isteku. Ipak, odnosno upravo zbog toga, ugovorni partneri u dijaspori dužni su upozoriti svog partnera u Izraelu, očito s punom sviješću o neraskidivosti temeljnog pakta između njih, ali i na najjasniji način, o točki u kojoj i razlozima zašto bi bili prisiljeni, ne raskinuti (to je nezamislivo), već olabaviti međusobnu vezu jer su u pitanju više, iako apstraktnije obveze.

Jean Améry, *Granice solidarnosti: o vezi židovske dijaspore s Izraelom* (1977)

Postoji cionizam i Izrael za Židove, te cionizam i Izrael za nežidove. Cionizam je povukao oštru granicu između Židova i nežidova; Izrael je izgradio čitav sustav da oni budu razdvojeni, uključujući

toliko obožavane (ali potpuno apartheidske) kibuće, kojima nijedan Arap nikada nije pripadao. Zapravo, Arapima vlada odvojena vlada koja se temelji na nemogućnosti istoznačne vlasti i za Židove i za nežidove. Iz ovog je radikalnog stanja bilo prirodno da arapski arhipelag Gulag razvije vlastiti život [...]

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

[...] u ljevičarskoj je mitologiji Izrael, koji doduše nije idealna država, ali je ipak sekularna država u kojoj je dopušteno oporbno djelovanje, čak i protunacionalni oblici suprotstavljanja, “reakcionarna” zemlja. Problem daleko nadilazi te jezive dijalektike kojima se može opravdati svatko i svašta. [...] To dovodi do potpune konceptualne zbrke i konačnog gubitka moralnih i političkih standarda. Iskreno sam uvjeren da ljevica sama sebe mora ponovno osmisliti tako što će i opet razmotriti problem Izraela, odnosno židovski problem. Zalaže li se ona još uvijek za humanističke vrijednosti? Da ili ne? Bavi li se njezin koncept demokracije još uvijek općim pravom glasa i slobodom govora i okupljanja, *droits de l’homme* [ljudskim pravima], koja su nas, uostalom, pratila još od Francuske revolucije? Smatra li još uvijek nacionalizam, kao što je uvijek činila, političkom greškom rođenom iz zatucanosti? Ili ga sada smatra ugodnim gdje god ga tirani usmjere protiv Židova, ali nepravednim čim Židovi, suočeni s nepodnošljivim pritiskom, upadnu u njegovu zamku?

Jean Améry, *Kreposni antisemitizam: govor prilikom židovsko-kršćanskog tjedna bratstva* (1976)

[...] Arapima je bilo zabranjeno i slobodno putovati, ili unajmljivati zemlju od Židova, ili ikada govoriti, agitirati, slobodno se obrazovati. Bilo je slučajeva kad je u [arapskim] selima iznenada uveden policijski sat, a onda, kad je očito bilo nemoguće da radni ljudi znaju za policijski sat, seljaci koji su ga “prekršili” su po kratkom postupku strijeljani; krajnje obijesna i brutalna epizoda dogodila se u Kafr Kassimu u listopadu 1956., tijekom koje je 49 nenaoružanih seljaka ustrijelila granična straža, posebno učinkovit dio izraelske vojske. Nakon malo skandala, časnik koji je bio odgovoran za operaciju

izveden je pred sud, proglašen je krivim, a zatim kažnjen globom od jednog pijastera (manje od jednog centa).

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

Današnji besramno sramežljivi antisemit ima sreće. Postojanje države Izrael, čije pravo da postoji možda nije ništa legitimnije od prava bilo koje druge države, ali nije ni lošije utemeljeno od prava njenih pandana u kršćanskom i nekršćanskom svijetu, daje mu prikladne argumente. Nisu li Židovi u Palestini protjerali jedan narod, arapske Palestine, iz zemlje njihovih predaka? Još važnije, nisu li oni na palestinskim teritorijima, koje su stekli vojnim putem, brutalna okupacijska sila usporediva s nacistima koji su preuzeli kontrolu nad većim dijelom Europe između 1940. i 1945.? Nisu li Izraelci predstraža globalnog imperijalizma? Nije li njihov pojam državnosti i nacije takav da stalno vodi do novih osvajačkih ratova? Nije li borba protiv Izraela sastavni dio hvalevrijednog progresivnog cilja, kao što su bile borbe za nacionalno oslobođenje Alžiraca ili indonezijskih naroda? I nije li opravdano bojati se Židova općenito, s obzirom da će, otvoreno ili ne, na kraju uvijek stati na stranu tiranske države Izrael? Može se uzviknuti: “Udarite cioniste namrtvo, neka se Bliski istok zacrveni!” [Strike the Zionist dead, make the Near East red!] i pritom prikriti, dapače, s indignacijom odbaciti insinuaciju da je taj borbeni poklič odjek onoga nacističkog nedvosmislenog “Nestani Judo!”

Jean Améry, *Novi antisemitizam* (1976)

Suosjećam, razumijem najdublje što mogu strah koji osjeća većina Židova te da je sigurnost Izraela jedina moguća zaštita od budućih genocidnih pokušaja nad židovskim narodom. Ali treba napomenuti da nema načina da se zadovoljavajuće živi ako je glavna briga spriječiti ponavljanje prošlosti. Za cionizam, Palestinci su postali ekvivalent prošlog iskustva reinkarniranog u obliku sadašnje prijetnje. Rezultat toga je da je budućnost Palestinaca kao naroda pod hipotekom tog straha što je katastrofa i za njih i za Židove.

Edward Said, *Pitanje Palestine* (1979)

# Moglo bi se čitati:

Edward W. Said, *The Question of Palestine*, Vintage Books (1980).

Jean Améry, *Essays on Antisemitism, Anti-Zionism, and the Left*, Indiana University Press (2021).

Jean Améry, *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and its Realities*, Indiana University Press (1980).

# U ime naroda

31. listopada 2023.

Kako to da je narod *uvijek* u pravu, da mudro odabire one koji ga vode, čak i ako je posve jasno da su to ubojice i psihopati? Zašto, uopće, narod posvuda toliko voli ubojice i psihopate kad je toliko dobar i mudar? U ovoj se epizodi blasfemično propituje zamisao da je *narod* dobar i nepogrešiv, i to kroz tekstove Emme Goldman, Thomasa Bernharda i Jeana Améryja, a sve ilustrirano i začinjeno pjevanjima o narodu, čije ime hrvatski političari, u ovim predizbornim vremenima, zazivaju uz tam-tam bubnjeve.

**K**ako to da je narod uvijek sušta vrlina, i da svi odobravaju kad mu se tepa, kako je ponosan, kako je drevan, kako je mudar, a da se, sačuvaj bože, nikad ne smije reći da je cijeli narod zatucan i zao, da je kriv zato što je odobravao i prizivao smrti onih drugih ili, barem, složno okretao glavu od plinskih komora i koncentracijskih logora praveći se da ne postoje?

Kako to da su za zločine i pokolje krivi uvijek pojedinci, nikad narod, čak i kad cijele armije šest tjedana masakriraju nenaoružane civile, siluju pa ubijaju žene i sakate djecu?

I kako to da je narod uvijek u pravu, da mudro odabire one koji ga vode, čak i ako je posve jasno da su to ubojice i psihopati? Zašto, uopće, narod posvuda toliko voli ubojice i psihopate kad je toliko dobar i mudar?

Narodna vlada će svojim prvim i glavnim zadatkom smatrati povratak jedinstva uma i volje njemačkom narodu. Sačuvati će i obraniti temelje na kojima počiva snaga naše nacije.

iz Hitlerovog prvog radijskog obraćanja naciji, 1. veljače 1933.

Došlo je ono vrijeme, kad se uznemire oni nam se svakodnevno i blago smješkuju s TV ekrana, ili pravednički grme o korupciji i nepravdi. To je doba kad se približava istek zastupničkog mandata koji im je narod podario i kad počinju lupati u tam-tam bubnjeve zazivajući eonsku mudrost naroda da ih i još jednom izabere.

Jedina moja snaga ste vi – hrvatski narod – mali ljudi kakav sam i ja sam.  
Jedan od vas.

Marin Miletić, 19. 10. 2023.

Nema tko ovih dana ne govori o narodu, ili napaćenom hrvatskom narodu, oni desni, naravno, ali ni lijevi ne zaostaju previše. Svi oni znaju ono malo elementarne matematike i zbrajanja – posve dovoljno da uoče da narod mora ubaciti listiće s njihovim imenima ne bi li im plaća i dalje pristizala. Još je **Emma Goldman**, prije 106 godina, u eseju *Manjine nasuprot većina*, napisala:

U politici se ništa osim količine ne broji. Međutim, kako se ona povećava, tako se ideali, pravda i ispravnost potpuno brišu nizovima brojeva. U borbi za nadmoć razne se političke stranke nadmeću u prevari i lukavim i sumnjivim makinacijama, uvjereni da će onome koji uspije većina klicati kao pobjedniku. To je jedini bog – uspjeh.

Političari, dakle, moraju osvojiti naklonost naroda, ne bi li ga zastupali i za to dobivali naknadu. Tu trivijalnu, ali temeljnu činjenicu, uvijek treba imati na umu kad se razmišlja o politici.

Nikad ne zaboravljamo svoj narod jer narod je taj zbog kojeg postojimo!

Domovinski pokret, 24. 7. 2023.

U korijenu je politike zavođenje naroda i tepanje narodu. Zato je narod, naravno, uvijek dobar i mudar. Blasfemično je i pomisliti da bi narod, ili barem demokratska većina mogla biti glupa. **Božo Petrov**, predsjednik stranke Most, ustvrdio je 2022. godine da 400000 ljudi koji su njegovoj stranici dali potpis za neki referendum, nikako ne može biti glupo te da ako oni kažu da su krave odsad ljubičaste, onda one moraju i biti ljubičaste. Ako, dakle, 400000 glupana ovjeri svoje mišljenje, to se više ne naziva glupošću nego demokracijom i narodnom voljom. Tipičnom pripadniku naroda u ovom iskazu nije problematična ova, očita, boljka demokracije nego to da se netko uopće usudi zamisliti 400000 glupana, a kamoli takvo što izreći.

Stanite mi uz bok [...]. Neka osjete narod. Kao onaj vjetar koji jača. I nagovješta dolazak novog doba.

Marin Miletić, 23. 10. 2023.

Petrov, inače psihijatar, i članovi njegove stranke računaju, naravno, na ovaj veliki bazen glasača. Oni nikako ne mogu dopustiti da izgube 400000 glasova glupana koji su im spremni dati potpis, pa tvrde da, zato što ih je 400000, oni nikako ne mogu biti glupani te da su sigurno u pravu čak i ako čuju glasove neraspadnutih svetaca koji dijele modne savjete. Tako narod, uostalom, želi, a tko se usuđuje reći bilo što protiv naroda?

Hrvatski narode, u ovim teškim vremenima potrebno nam je zajedništvo [...]

Miro Bulj, 24. 11. 2021.

Ljevica govori o narodu obično nešto mudrije od desnice pa kaže da narod nije statička kategorija, nego odraz materijalnih uvjeta u kojima biva. Kažu da narod, ti jadni ljudi, ta sirotinja i radnici nisu nizašto krivi i da je svatko tko govori o narodu s visoka najobičniji snob. Napisao sam o tome jednu pjesmu.

## NISU TO OVCE

Donekle mlada gospođa zna  
 Da nije uputno  
 Ovce nazivati ovcama  
 Nije to uspjelo ni mnogo vještijima od nje  
 I njih su na kraju  
 Blejanjem dotukli na križu.

Donekle mlada gospođa proziva  
 Sve one raspiždene ovčijom naravi  
 Zbog oholog uzvisivanja  
 I manjka ovčije solidarnosti.  
 Ima u njenom prijekoru  
 Nečeg dostojanstvenog  
 I skoro mističnog  
 Iako nije uspjelo ni onome  
 Kojeg su na kraju  
 Blejanjem dotukli na križu.

Donekle mlada gospođa  
 Možda i nije ovčiji otkupitelj  
 Ali ipak zna  
 Da ovce daju sir i vunu  
 A i glasaju se na izborima:  
*Beeeeeeee! Beeeeeeeeee!*

Narod je, kažu političari svih boja, uvijek potlačen, i uvijek je netko drugi kriv što je narodu teško, nikad narod. Goldmanica ipak misli drukčije:

Tko nije ranije čuo tu litaniju? Tko ne poznaje taj uvijek isti refren svih političara? Da masa krvari, da je se pljačka i iskorištava, i ja to znam kao i žicaroshi glasova. Ali ja inzistiram da nije šačica parazita, nego sama masa odgovorna za takvo užasno stanje stvari. Ona se privija uz svoje gospodare, voli bič i prva zaurla *Razapni ga!* čim se digne glas protesta protiv svetosti kapitalističkog autoriteta ili bilo koje druge propale institucije. Uostalom, koliko bi dugo autoritet i privatno vlasništvo postojali bez voljnosti mase da postanu vojnici, policajci, zatvorski čuvari i krvnici? Socijalistički demagozi znaju to kao i ja, ali oni održavaju mit o vrlinama većine, zato jer sam način na koji oni bivaju znači održavanje moći. A kako bi se moć mogla steći bez brojnosti? Da, moć, autoritet, prisila i ovisnost počiva na masi, ali nikad sloboda, nikad slobodni razvoj pojedinca, nikad rođenje slobodnog društva.

U ovo predizborno vrijeme, ispod članaka i videozapisa u kojima gostuju domoljubno-molitveni vizionari, pa i lažljivci i psihopati, blagoglagoljeći desetljećima isto, samo se lica i generacije mijenjaju, narod uz desetine tisuća lajkova ostavlja i komentare:

- Zašto nema više ovakvih ljudi u našoj Hrvatskoj?
- Hrvatska, ljubavi naša!
- Ponosim se što sam dio stada Božjega. Molimo braćo i sestre, samo nas molitva i vjera mogu spasiti od sotone koja vlada ovim svijetom. Dok ima ovakvih hrabrih ljudi, nije sve izgubljeno!

Nije "narod" neosjetljiv, i ne radi se o tome da ne prepoznaje često očitu patologiju na licima ljudi kojima kliču, uzdizanje čela u nebo i luđačko klimanje glavom, stisnutih čeljusti i užarenih očiju.

Govori upućeni narodu su od suštinske važnosti za raspaljivanje entuzijazma za rat.

Benito Mussolini, 1932.

Narod želi *upravo takve* likove, luđačke i lažljive geste, patologiju, cirkus, prijetvornost, krv i urlanje. Emma Goldman piše:

Ono za čim većina žudi je predstava. Nije važno radi li se o izložbi pasa, boksačkom meču, linčovanju “crnje”, potjeri za nekakvim sitnim prijestupnikom, javnom vjenčanju bogate nasljednice ili akrobatским vratolomijama bivšeg predsjednika. Što su mentalne cirkusarije odvratnije, veće je oduševljenje i klicanje mase.

Uglavnom nije točno, kao što se to uobičajeno i olako navodi, da se išta događa mimo i protiv volje naroda. Fašizam je, na kraju, volja naroda.

Po prvi put u našoj povijesti, njemački je narod našao put do jedinstva većeg nego ikad prije; a razlog tome je neodoljiva privlačnost tog unutarnjeg osjećaja.

Adolf Hitler, siječanj 1937.

Nije, zapravo, lako odgovoriti na pitanje što je to narod, ali svaki onaj koji se ponosi svojim narodom misli o svom narodu sve najbolje, neizmjereno bolje nego što misli o bilo kojem drugom narodu. Djecu, uostalom, tako uče i u školi. Iz hrvatske je sudske i policijske prakse poznato i da postoje osjećaji naroda, koji se, ako ne pazite, mogu povrijediti. Prema riječima **kardinala Bozanića**, narod može sklapati i ugovorne obveze s Majkom Božjom.

Kolegice [...], apeliram da prestanete praviti narod budalama.

Danijel Spajić, 13. 6. 2023.

Svatko tko se usudi nešto reći protiv tog veličanstvenog pojma – naroda – koji je izmišljen i posvećen ne bi li i najgori zločinci iz njega crpili nepostojeće vrline, bit će na meti ponosnih pripadnika naroda. **Thomas Bernhard** je to dobro znao i iskusio:

Već godinama dobijam ta pisma koja uopće ne pišu luđaci, kako sam u početku vjerovao, već punoljetne, pravno takoreći besprijeorne osobe, koje mi zbog mojih objavljenih tekstova u najrazličitijim novinama i časopisima, ne samo u Frankfurtu i Hamburgu, nego i u Milanu i Rimu, između ostalog prijete progonom i ubojstvom.

Ja neprestano kaljam Austriju, govore ti ljudi, na najbestidniji način je povlačim u blato, podmećem Austriji jedno prosto i nisko katoličko-nacionalsocijalističko stanje, kad god i gdje god mogu, mada to prosto i nisko katoličko-nacionalsocijalističko stanje u Austriji uopće ne postoji, kako ti ljudi pišu. Austrija nije prosta i nije niska, ona je uvijek bila samo lijepa, pišu ti ljudi, a austrijski narod dostojan je poštovanja. Ta pisma sam uvijek odmah bacao, kao i jutros.

U ime naroda izriču se najteže presude i smrtne kazne. To je zato što se tvrdi da narod u svojoj pravednosti ne može pogriješiti. Pa ipak, najgori se zločinci uvijek skrivaju iza naroda, jer narod, uistinu, nikad u cijelosti ne može biti kriv, zato što u svakom narodu uvijek postoje oni koji stvarno ništa nisu skrivili, koji su uvijek mislili samo dobre misli i uvijek željeli samo dobro drugima. Koji su trpjeli najgore nepravde i nisu to nikome zamjerali. Koji, uostalom, nisu krivi što su se rodili u tom narodu, a ne u nekom drugom. Oni se ne povode za masovnim narodnim isterijama obožavanja, ekstaze, straha i ubilačke mržnje nego ukazuju na ludilo i zločinstvo sve te prividne "ljudskosti" i "zajedništva". Njih se u vremenima narodnog zajedništva proglašava izdajnicima naroda. Takvi, koje nijedan narod ne poštuje, zapravo, iskupljuju narod i kad je najgori, ako se takvo što smije reći.

**Jean Améry, ipak važe i broji, i ne misli baš kao i ja:**

Ništa nisam zaboravio, uključujući i onih nekoliko hrabrih ljudi na koje sam naišao. Sa mnom su: vojnik invalid Herbert Karp iz Danziga, koji je u Auschwitz-Monowitzu sa mnom podijelio svoju posljednju cigaretu; Willy Schneider, katolički radnik iz Essena, koji me oslovio mojim već zaboravljenim imenom i dao mi kruh; predradnik za kemikalije, Matthaus, koji mi je 6. lipnja 1944. s mučnim uzdahom rekao: „Konačno su se iskricali! Ali hoćemo li nas dvojica izdržati dok oni ne pobijede jednom zauvijek?” Imam mnogo dobrih drugova. Bio je tu vojnik Wehrmachta iz Münchena, koji je bacio goruću cigaretu kroz rešetke ćelije nakon što sam bio mučen u Breendonku. Bili su tu viteški baltički inženjer i tehničar iz Graza, kojih se više ne sjećam po imenu i koji su me spasili od pogibije u Dori, odjeljenju logora Buchenwald. Ponekad se brinem za njihovu sudbinu, koja možda, koja najvjerojatnije, nije bila dobra.

Moje dobre drugove ne treba kriviti, kao ni mene, što je njihova težina premala čim stoje preda mnom ne više u svojoj posebnosti, nego usred svog naroda.

[...]

Čestiti ljudi, koje bih rado spasio, potonuli su u masi ravnodušnih, zlonamjernih i podlih, goropadnih, debelih starih i lijepih mladih, onih opijenih svojim autoritetom, koji su mislili da je bio zločin ne samo protiv države nego i protiv vlastitog ega ako su s ljudima poput nas razgovarali bilo kojim drugim osim grubim, dominantnim tonom. Previše njih nisu bili SS-ovci, već radnici, arhivari, tehničari, daktilografi – a samo je manjina među njima nosila partijsku značku. Sve u svemu, za mene su oni bili njemački narod. Oni su točno znali što se oko njih i s nama događa. Jer i oni su osjetili miris paljevine iz obližnjeg logora za istrebljenje kao i mi, a neki su nosili odjeću koja je samo dan ranije preuzeta od pristiglih žrtava na rampama za odabir. Vrijedni radnik, montažer Pfeiffer, jednom mi se ponosno predstavio u zimskom kaputu, “židovskom kaputu” kako je rekao, koji je nabavio zahvaljujući svojoj vještini. Smatrali su da je sve kako treba, a ja sam potpuno siguran da bi glasali za Hitlera i njegove pomagače da su u to vrijeme, 1943., izašli na birališta. Radnici, sitni buržujci, akademici, Bavarci, Saarlandci, Sasi: nije bilo razlike. Htjela to žrtva ili ne, morala je vjerovati da je Hitler doista bio njemački narod. Moji Willy Schneider i Herbert Karp i predradnik Matthaus nisu imali šanse nadvladati masu naroda.

Ne mogu, a i nemam želje proturiječiti Améryju. Nisam ja bio u Auschwitzu i gledao i trpio sve ono što je on morao gledati i trpjeti.

# Moglo bi se čitati:

Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays*, Mother Earth Publishing Association (1911).

Tomas Bernhard, *Brisanje, raspad*, Lom (2015).

Jean Améry, *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and its Realities*, Indiana University Press (1980).

Dwight Macdonald, *The Responsibility of Peoples and Other Essays in Political Criticism*, Greenwood Press (1974).

# Cvijeće, pčele i ljudi

12. studenog 2023.

Potrebno je nekakvo predznanje da se o svijetu ponešto zapitamo, a na svakom stupnju tog znanja čude nas i oduševljavaju različite stvari u istim stvarima. To je i dobro jer čovjeku koji uči, svijet u principu nikad ne može dosaditi – i “najobičniji” cvijet sadrži u sebi svu priču o cijelom svemiru, a i dobar komad ljepote, samo treba dobro gledati. Ova epizoda, pored mojih crtica o cvijeću, sadrži i dijelove predavanja koje sam održao na Festivalu znanosti u Sinju, kao i odlomke iz knjige *Moje prvo ljeto u Sierrri* Johna Muira koje sam preveo s engleskog izvornika.

**Z**nate li vi, draga djeco, što je to cvijet?

- To je biljka. Biljka, biljka!
- Biljka?
- Da.
- Hah. Nije mi to baš neki odgovor, da ti pravo kažem... Ali, na dobrom je putu.
- Trava.
- Trava?\*

U velikoj središnjoj dolini Kalifornije samo su dva godišnja doba – proljeće i ljeto. Proljeće počinje prvom kišom, koja obično pada u studenom. Za nekoliko je mjeseci predivna vegetacija u punom cvatu, a do kraja je svibnja mrtva, suha i hrskava, kao da je svaka biljka pečena u pećnici.

U školi bismo rekli: visibabe su vjesnici proljeća. Tako i jest. Visibabe su hrabri vjesnici i simboli proljeća i pojave se probijajući snijeg i hvatajući zrak i svjetlost nad njim. Osim što su hrabre, visibabe su i elegantne, a i neobične biljke. Za razliku od drugog cvijeća koje se uglavnom otvara prema nebu, visibabe se otvaraju prema zemlji. U engleskom govornom području visibabe se zovu *snowdrops* – kapljice snijega, Nijemci ih nazivaju *Schneeglöckchen* – snježni zvončići, a Česi *sneženka*. Naše je ime, očito, među najčudnijim imenima za tu biljku.

- Hajde da čujemo... Znate li koji cvijet po imenu?
- Ruža.
- Ruža, bravo. Ali toga bi se svatko prvi sjetio. Znate li još koji drugi?
- Visibaba!
- Visibaba, bravo! Dalje?
- Maslačak!
- Maslačak. Koje je boje cvijet maslačka?
- Žute!
- Žute. Iako maslačak uvijek doživljavamo kao onu bijelu glavu, ali to je zapravo već sjeme maslačka. To je kad je cvijet sazrio i nastalo je sjeme, a onda se ono raznosi dalje i tako se maslačak rasijava, ali cvijet maslačka je žute boje. Hajd' mo dalje! Koji još znate?
- Orhideja.

- Bravo! Orhideja. Ali to baš i nije cvijet koji svako malo vidiš oko sebe.
- Šafran.
- Šafran. Kad se pojavi?
- Djetelina.
- Kad se pojavi šafran, da čujem?
- Suncokret.
- U koje doba godine se šafran pojavi?
- U proljeće.
- Tako je. Jedan od prvih cvjetova koji se pojavi nakon zime, je li tako?

Nijemci cikoriju ili konjogriz (*Cichorium intybus*) zovu *Wegwarte*. I uistinu, cikorija čeka pored puta i tamo ju je najlakše naći, na mjestima gdje se asfalt spaja sa skromnim tlom. Ponekad stotinama metara ocrtava put s obje strane. To je plavi cvijet, koji ponekad malo vuče na ljubičasto, a kad je izmoren suncem postaje skoro siv, posve ispijen pa i gotovo eterično i prozirno bezbojan.

Cikorije smo našli u lučici, pored jedva asfaltiranog putića kojim se koriste uglavnom ribari, čak i u ovo turističko doba godine. Kad smo ujutro prolazili kraj njih, na dvadesetak stabljika bilo je stotinjak plavih, posve otvorenih cvjetova, a kad smo se pred večer vraćali nije bilo nijednog. Na mjestima plavih cvjetova ostale su smeđe, zgužvane grudice sasušanih latica.

Neprestano smo suočeni s beskrajnom raskoši i plodnosti Prirode, neiscrpnim obiljem koje se čini kao golemo razbacivanje. Pa ipak kad razmotrimo bilo koje njeno djelovanje, saznajemo da nijedan djelić njezina materijala nije izgubljen ili uzalud potrošen. On vječno teče od upotrebe do upotrebe, od ljepote do još veće ljepote, i uskoro prestajemo žaliti zbog propasti i smrti, nego se radije veselimo u neprolaznom i nepotrošivom bogatstvu svemira te vjerno iščekujemo ponovno pojavljivanje svega što se topi, blijedi i oko nas umire, uvjereni da će njegova sljedeća pojava biti bolja i još ljepša od prethodne.

- Idemo dalje. Što smo rekli, što je to cvijet?
- Dio biljke.
- Dio biljke! E, sad smo već na boljem putu, bravo. Čemu služi taj dio biljke?
- Da upija sunce.
- Odlično. Odlična priča, ali, da ti pravo kažem, sunce uglavnom upijaju listovi.
- Pa biljka ima list.

- Ima, ali ja sam pitao što je cvijet, a ne što je biljka.
- Cvijet radi pelud.
- Cvijet radi pelud? Bravo.
- Daje kisik.
- Daje kisik? To se uglavnom događa u listu, ali i ti si u pravu. Idemo dalje!
- Izgleda lijepo.
- Izgleda lijepo. Jel' zbog tebe cvijet izgleda lijepo? Jel' se tebi dodvorava ili nekom drugom? A? Da čujem! Cvijet se, zapravo, dodvorava pčelama.
- One rade med.
- One rade med, ali on izgleda lijepo ne bi li privukao pčelu na sebe, je li tako?

Uresnica (*Cosmos bipinnatus*) je popularna ukrasna biljka, a privlači leptire i kukce koji oprašuju i okolno bilje. Cvijet uresnice ima osam latica. Listovi su joj izrazito izduženi. Uresnicu sam pokušavao naslikati dva puta u kratkom razmaku. Prvi sam se put potpuno zbunio jer nikako nisam uspijevaio pogoditi podcrtež olovkom – proporcije su mi stalno bježale, oblici pogrešni, brisao sam valjda stotinu puta čudeći se vlastitoj nesposobnosti, dok nisam konačno shvatio da se cvijet miče! I to ne malo, kako sam naviknuo, nego se pomakne oko 10 cm u možda pola sata, sat. To je sasvim dovoljno da potpuno promijeni perspektivu, oblike i sjene. Izgleda da je razlog takvoj izrazitoj pokretljivosti biljke njena izrazito gracilna, tanašna stabljika koja očito omogućuje brze prilagodbe okolini i svjetlosti.

Uresnice su se raznijele posvuda u vrtu moje mame, ali izgledaju krhko pa ih skoro ni ne opažam kao fizičku prisutnost. Drhtavo su eterične. To su vrtne balerine i da plešu do prvog mraza. Još malo.

- Onda, kad dođe ovaj topli dio godine, sunce pada sve okomitije na površinu zemlje, atmosfera se počne zagrijavati, cvjetovi to osjete, krenu se otvarati i cijeli taj proces cvatnje i bujanja planeta započne negdje, već, zapravo, moglo bi se reći u veljači. Zna li što prvo vidimo? Zna li što je ovo [na slici]?
- To je onaj... Aaaa... Onaj... Lijeska.
- Kako?
- Lijeska.
- Što nastaje iz lijeske? Što nastaje iz lijeske? Lješnjak nastaje iz lijeske, je li tako? Znači ove resice koje vidite su zapravo muški cvjetovi lijeske puni peludi. I ako po njima čačkate, ostatak će vam žuto na prstima, a taj žuti prah je zapravo pelud koja se prenosi s jednog cvijeta na drugi, i bez tog procesa ne bi iz cvijeta nastao plod.

Čahura maka u kojoj čuva svoje sjemenke pravo je malo arhitektonsko čudo. Kad sljedeći put čujete učene fizičare kako tupe da upravo njihova fizika sve objašnjava i da se sve u svemiru može objasniti nekakvim bozonom, onda ih priupitajte otkud u tom svemiru struktura kojom suhi plod maka rasipa svoje sjeme te kako je mak otkrio stupiče, krovčice, prozorčice i grede za svoju čauhru uz pomoć bozona.

- Kako, uopće, cvijet privuče pčele?
- Raznolikim bojama.
- Tako je. Bravo. Odlično si to rekla, zato što neke više vole plavu, neke više vole žutu... Cvijet proizvodi različite kemikalije ne bi li se dodvorio pčelama, da ih privuče.

Ladolež smatraju korovom. To je biljka penjačica prekrasnih cvjetova. Njene cvjetove u obliku trube nazivamo *simpetalnim* što znači da im latice nisu odvojene nego su "slijepljene" u kontinuiranu "plahtu" biljnog tkiva. Slikao sam cvjetove koji su bili toliko intenzivno ljubičasto-plavi i ljubičasto-crveni da su izgledali skoro kao da ne pripadaju prirodi. Da ih naslikam koristio sam najkičastije boje iz palete za osnovnoškolce.

Svakog jutra, ustajući iz smrti sna, sretne biljke i sva naša bratska životinjska stvorenja, velika i mala, pa čak i kamenje, čine se kao da viču: „Probudi se, probudi, raduj se, raduj, dođi i voli nas i pridruži se našoj pjesmi.“

- Vi nemate baš puno godina pa nemate ni pojma da se to događa, zato što baš i niste vidjeli puno ljeta, jeseni i zima, ali stariji ljudi, koji su duže od vas živi, vidjeli su puno više sezona i oni znaju da ova sad ljeta, jeseni i zime nisu ista kao ona prije. Dolazi do promjene...
- Globalnog zatopljenja!
- E, bravo! Vidiš... Ili, kažu još, klimatskih promjena.

Kako je lijepo vrijeme! [...] Kako nježno pušu vjetrovi! Te se mirne zračne struje jedva i mogu nazvati vjetrovima. Čine se samim dahom Prirode koji šapće mir svakom živom biću. Dolje, u udolini gdje smo se utaborili, nema ljuljanja krošanja; većinu vremena nijedan se list ne pomakne. Ne sjećam se da sam vidio ijedan ljiljan kako se njiše na stabljici, iako su toliko visoki da bi ih i najmanji povjetarac zaljuljao. Kakva veličanstvena zvona imaju ovi ljiljani! Neka od njih

dovoljno su velika za dječje kape. [...] Ljepši i bolje održavani vrtovi ne mogu se ni zamisliti.

Ružičasti slak (*Convolvulus cantabrica*) je cvijet koji čovjeka razveseli. Recimo, kad se spuštaš prema svojoj stijeni i kad iz šumarka treba skrenuti prema obali, baš kad se kržljivo drveće razrijedi i ukaže se čistina prekrivena suhom i kao zlato žutom travom. A među travom, sjaje se stožasti cvjetići slaka, od skoro snježno bijelih pa prema lagano ružičastim. Boja im može biti i tamnije ružičasta, skoro ljubičasta, ali to, čini mi se, ovisi i o tome koliko su izloženi suncu.

Ja sam čovjek što  
doručkuje gledajuć  
cvjetove slaka.

(Basho)

- Nego, znate li vi one zelene bube...
- Da. Da.
- ... što dođu na cvjetove?
- Da.
- One što zuje kad lete?
- Skakavci.
- Kako?
- Skakavci. Bumbari.
- Ma ne bumbari, nego one zelene što se sjaje kao, kao neki dragi kamen? Ja sam čuo da ovdje te kukce zovu gundevaj.
- Gundevaj...
- Gundevaj, znate li? Zlatna mara se zove ta buba. Na Korčuli kažu, znate kako kažu na Korčuli? Prndej!
- [smijeh]
- Zašto bi mogli reći to "prndej"?

Koliko samo usta Priroda mora napuniti, koliko susjeda imamo i kako malo o njima znamo i kako nam se rijetko putevi susretnu. A pomislite samo o beskonačnom broju naših još manjih smrtnih drugova, nevidljivo malih, u usporedbi s kojima su najmanji mravi kao mastodonti.

Plućnjak je lako prepoznati po boji cvjetova koji su plavi ili crveni, a na istoj stabljici se redovito može naći i plavih i crvenih cvjetova. Drugi način

da ga prepoznate je karakteristična točkastost listova, no ona se ne pojavljuje uvijek. Biljka je visoka 20-30 cm, a otvoreni cvjetovi imaju promjer od ~1 cm.

Meni je na plućnjaku bilo posebno zanimljivo to što su mu cvjetovi različitih boja. Nekome tko priču o promjenjivim bojama cvjetova zna, to nije zanimljivo jer sve već o tome zna. S druge strane, nekome tko nema nimalo znanja o cvijeću, o genima i molekulama koje daju boju, o varijacijama i hibridima, to također neće uopće biti zanimljivo jer nema preduvjeta da u različitoj boji cvjetova na istoj stabljici vidi nešto potencijalno neobično pa samim tim i zanimljivo – taj koji ništa o tome ne zna čak možda različite boje cvjetova neće ni opaziti. Ne želim ovdje nikako potcjenjivati posve neuški i dječiji doživljaj ljepote. Onima koji ništa ne znaju svijet se i dalje može učiniti lijepim, ali neće moći postavljati pitanja koja bi ih odvela malo dublje u razumijevanje te ljepote. Neću suditi ni o tome je li to važno za puninu doživljaja ljepote, ali ta vrsta “igre” ponekad može biti vrlo korisna za ljudsku dobrobit. Potrebno je, dakle, nekakvo predznanje da se o svijetu ponešto zapitamo, a na svakom stupnju tog znanja čude nas i oduševljavaju različite stvari u istim stvarima. To je i dobro jer čovjeku koji uči svijet u principu nikad ne može dosaditi – i “najobičniji” cvijet sadrži u sebi svu priču o cijelom svemiru, a i dobar komad ljepote, samo treba dobro gledati.

- Naime, kako su se pčele i cvjetovi vezali jedni za druge, onda su i uskladili svoje ritmove. Recimo, kava. Kava cvate samo tri dana. Kava... Znae što je kava? To je, što smo rekli, kava je što?
- Zrno.
- S, s, s...
- Sjemenje!
- Sjeme! Ali njega ne jedemo nego ga meljemo pa dobivamo...
- Piće.
- Da. Ona cvate samo tri dana, i ako se u ta tri dana ne dogodi oplodnja kave, odnosno, ako u ta tri dana ne bude oprašivača, neće biti ploda, odnosno sjemena kave. I ako se zbog klimatskih promjena promijene padaline, promijeni temperatura, promijene prirodni ciklusi na kojima se taj život razvio, može se dogoditi da se cvijet i oprašivač promaše. I u tom slučaju će urod kave, što? Neće ga biti, je li tako? I to je ono što se prema nekim prognozama predviđa upravo za ove naše regije. Odnosno, vaše!

Kada pokušamo odabrati bilo što po sebi, nalazimo da je povezano sa svime ostalim u svemiru. Čovjek osjeća da srce poput našeg mora

kucati u svakom kristalu i stanici i želimo zastati kako bismo razgovarali s biljkama i životinjama kao planinarski drugovi.

Ima li ljepšeg zanimanja od slikara cvijeća? Ne služi ničemu i ne škodi nikome. Ne služi. Ničemu. Ponekad i fotografiram cvijeće. Vrijeme nam otimaju, a fotografija košta tek koju sekundu.

Dvadesetog lipnja vrhunac je godine i nikad ga ne uspijem proslaviti kako je dostojno. Uzvišeno. Sve se kotrlja nizbrdo i još jedna godina odlazi. Život sve to povezuje, još neko vrijeme.

Žudeći za svjetlošću, lahorom, svježinom i životom koji sve to povezuje, treba pobjeći i to mnogo puta. Svaki dan ispočetka. Tridesetog lipnja bili smo na Loviću Prekriškom kraj mobilnog hotela za pčele. Sjećam se da smo poslije sjeli u hlad kraj nekadašnje škole. Slikao sam graničicu koju zovu i dnevni ljiljan. A onda smo hodali po školskom igralištu zaraslom u duboku travu. Nitko tu nije igrao nogomet godinama.

- Znači, te stvari koje se događaju ulaze u taj životni ciklus pčela i biljaka o kojima i mi izravno ovisimo, jer jedemo toliko puno biljnih proizvoda. Ne samo to, nego i mesa koje jedemo ne bi bilo bez oprašivača. Djeteline kojom se hrane krave ne bi bilo bez oprašivača koji od te djeteline napravi zapravo sjeme, a taj materijal krave jedu, a mi od njih dobivamo mlijeko, sir, meso... Znači, o tom ciklusu biljaka i pčela mi izravno ovisimo, on će možda, zapravo vrlo vjerojatno biti poremećen klimatskim promjenama i to bi moglo biti vrlo opasno. I za nas.

Tako ekstravagantna je Priroda sa svojim biranim blagom kad troši ljepotu biljaka kao što troši sunčevu svjetlost, izlijevajući je u zemlju i more, vrt i pustinju. I tako ljepota ljiljana pada na anđele i ljude, medvjede i vjeverice, vukove i ovce, ptice i pčele, ali koliko sam vidio, samo čovjek i životinje koje je pripitomio uništavaju ove vrtove.

*Rosa canina* ili pasja, divlja ruža, lijepi je grm jednorednog cvata čiji su plodovi šipci, ljepljive i slatke unutrašnjosti i mnoštva sitnih, dlakavih koštica. Cvjetovi su divlje ruže uglavnom bijeli ili lagano ružičasti. Divlja se ruža koristi kao snažna i otporna podloga za kalemljenje odnosno cijepljenje kultiviranih, raskošnijih ruža. Ponekad se na istom grmu mogu

vidjeti cvjetovi kultivirane višeredne ruže, a i skromniji cvjetovi pasje ruže na koju je ova kultivirana nakalemljena.

- Pa zar nemate likovni u školi?
- Imamo, ali bojice ili...
- Oprosti, nisam te razumio?
- Imate li tablete pa na njemu [ovo slikate]?
- A, ne, ne. Ovo ti je onaj starinski način sa kistom, akvarelom... Vodenim bojama. Ja fino uzmem, umočim kist u vodu... Jeste li radili s akvarelom? Vodene boje?
- Da.
- A nemate sad to?
- Ne. Naš razrednik iz likovnog samo hoće da olovkom [crtamo].
- Samo olovkom? Pa dobro, obično crtanje i kreće od olovke. Znači, kad se radi akvarel, obično se napravi crtež u olovci, a onda se preko njega ide s bojom.

Dalije!

Ima ih u mnogo varijanti. S jednim redom latica i s mnogo redova latica. **Marshal Howe** iz Njujorškog botaničkog vrta 1934. godine pobrojao je i imenovao više od 14000 kultivara dalije. Prvi put su u vrtove Španjolske došle iz Meksika, 1791. godine. Skoro sigurno su ih u uzgajali Azteci, možda u kraljevskim vrtovima u Itzapalapi ili Huaxtepecu, a neki smatraju da su stabljike koristili i u medicinske svrhe, možda i za urinarne poteškoće. Uzgajao ih je i **Goethe**, a slikao **Monet**, koji je obožavao svoj vrt i cvijeće. Njemu su, doduše, bili dragi i lopoči.

- Znae li još kakvu bubu koja je oprašivač?
- Muva! [smijeh]
- E, bravo! Svaka čast! Ljudi potcjenjuju muhe. Tko je rekao muva? Bravo.

Ovce jedu taj otrovni bršljan čini se bez štetnih posljedica, a i konji donekle, iako ga ne vole, a za ljude je bezopasan. Kao i većina drugih stvari koje naizgled nisu korisne čovjeku, nema mnogo poklonika, a slijepo pitanje "Zašto je stvoren?" uvijek se iznova poteže, a da nitko i ne pomisli da je, prije svega, možda stvoren zbog sebe.

Sjećam se svake ruže koju sam naslikao. Sjećam se stajanja pred gromom, hlada nadstrešnice i zvuka sudaranja tankih metalnih cilindara koje

nosi vjetrić, sjećam se pčela i osa, svjetlosti koja se skriva i pojavljuje, sjena latica koje bježe kako dan odmiče, žutih pupoljaka koji se otvaraju tako brzo da sam ih morao napustiti, mirisa nagažene kadulje, mačke Marte koja mi se vrti oko nogu, a onda razočarano legne pred mene nadajući se da ću je ipak malo počeškati – ostala je tako puni sat sa mnom, a ja sam je ipak počeškao dva-tri puta, u pauzama dok se akvarelni nanos sušio.

\*Epizoda sadrži dijelove predavanja Antonija Šibera održanog u Osnovnoj školi *Ivana Lovrića* u Sinju, 9. studenog 2023. Odlomke iz knjige *Moje prvo ljeto u Sierrri* Johna Muira, s engleskog izvornika preveo je Antonio Šiber.

# Moglo bi se čitati:

John Muir, *My First Summer in Sierra*, Houghton Mifflin Company (1916).

Antonio Šiber, *Skice dvorišta*, Antonio Šiber (2019).

Rob Kessler i Madeline Harley, *Pollen: The Hidden Sexuality of Flowers*, Papadakis, Kew (2014).

**ISBN 978-953-48778-6-9**